

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

РОМАНЕНКО ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА

УДК 94(477):[351.751.5: 351.758:070]«1939/1945»

**РАДЯНСЬКА ЦЕНзуРА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

07.00.01 – історія України

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Потильчак Олександр Валентинович

доктор історичних наук професор

КИЇВ 2014

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
Розділ 1	
ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА Й МЕТОДОЛОГІЯ	
ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Історіографія проблеми.....	11
1.2. Джерельна база дисертації.....	30
1.3. Методологія та методи дослідження.....	37
Розділ 2	
СИСТЕМА РАДЯНСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	
НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	
2.1. Структура органів цензури.....	43
2.2. Нормативно-правове забезпечення діяльності цензурних органів УРСР у першій пол. 40-х рр. ХХ ст.....	61
2.3. Організаційно-кадрове забезпечення органів цензури.	74
Розділ 3	
ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ЦЕНЗУРИ УРСР 1939-1945 РР	
3.1. Цензура в друкованих виданнях.....	94
3.2. Цензура на радіо.....	124
3.3. Політико-ідеологічний контроль бібліотек і книготорговельної мережі	143
ВИСНОВКИ.....	172
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	178
ДОДАТКИ.....	246

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Агітпроп – Відділ (Управління) агітації і пропаганди
- ВВЦ – Відділ військової цензури
- ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
- ВНК – Всеросійська надзвичайна комісія з питань боротьби з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами
- ВРК (Репертком) – Вищий репертуарний комітет
- ВРК – Всесоюзний радіокомітет
- ВУНК – Всеукраїнська надзвичайна комісія з питань боротьби з контрреволюцією, спекуляцією та службовими злочинами
- ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет
- Головліт – Головне управління у справах літератури та видавництв УСРР
- Головполітосвіта (Політосвіта, ГПО) – Головне управління політичної освіти
- Головрепертком – Головний репертуарний комітет
- ДВОУ – Державне видавниче об'єднання України
- ДВУ (Держвидав) – Державне видавництво України
- КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України
- КПРС – Комуністична партія Радянського союзу
- ЛКСМ (ЛКСМУ) – Ленінський комуністичний союз молоді (Ленінський комуністичний союз молоді України)
- ДПУ – Державне політичне управління
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- НКЗС – Народний комісаріат закордонних справ
- НКО (Наркомос) – Народний комісаріат освіти
- НКП – Народний комісаріат пропаганди
- Облліт – Обласне управління у справах друку та видавництв
- ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
- Пролеткульт – Пролетарські культурно-просвітні організації
- РАПП – Російська асоціація пролетарських письменників

РАТАУ – Радіотелеграфне агентство України

РВРР – Революційна військова рада республіки

РКП(б) – Російська комуністична партія більшовиків

РНК – Рада народних комісарів

РОСТА – Російське телеграфне агентство

РОСЧА – Робітничо-селянська Червона армія

ТАРС – Телеграфне агентство Радянського Союзу

Укрголовліт (Укрліт) – Головне управління у справах літератури та видавництва УРСР

УРК – Український радіокомітет

ЦК – Центральний комітет

ЦУСД – Центральне управління в справах друку

ВСТУП

Проблема організації та функціонування радянських органів політичної цензури в Українській РСР тривалий час була виведена за межі актуальної проблематики вітчизняної історичної науки. Про наявність цензури в СРСР воліли не говорити взагалі. Натомість у енциклопедичних виданнях та монографіях стверджувалося про знищення царської та буржуазної цензури та про встановлення норм «політичної і революційної пильності» з метою охорони державної і військової таємниці.

Панування єдиної державної ідеології є ключовим питанням при вивченні тоталітаризму. Тоталітарна ідеологія передбачає панування у суспільстві єдиних світоглядних орієнтирів. Влада унеможлиблює будь-які прагнення громадян до альтернативності через механізм ідеологічного контролю за поширенням інформації. Можна стверджувати, що будь-яка диктатура є пропагандистською державою.

Політична цензура є виявом ідеологічної дискримінації й атрибутом тоталітарної держави. Традиційно при вченні проблеми цензури в тоталітарній державі аналізуються інформаційні обмеження. Водночас цензурні механізми контролю в тоталітарній державі передбачають не лише сепарування невігідної режиму інформації, але й нав'язування інформації йому потрібної, тобто маніпулювання громадською думкою.

Актуальність теми. Діяльність органів цензури в засобах масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни належить до малодосліджених тем у історичній науці. Відсутність ґрунтовних спеціальних досліджень з історії цензури по даному періоду зумовлюють наукову актуальність дослідження.

Проблема цензури в сучасному світі надзвичайно актуальна, адже в будь-яких, навіть найдемократичніших, державах світу вона існує в тій чи іншій формі. Для осмислення й розуміння її місця в сучасному житті важливим і цінним є досвід минулого. Перебуваючи у складі Радянського Союзу, Україна

відчула на собі всю силу впливу тоталітарної політико-ідеологічної машини, де однією з форм маніпуляції свідомістю громадян була політична цензура, яка в апріорі обмежувала розвиток об'єктивних історичних знань. Розпад СРСР і відкриття доступу до закритих архівних фондів створило умови для істориків на новій джерельній базі досліджувати питання державного терору, запровадження й функціонування радянської цензури в усіх сферах життя країни і суспільства.

В умовах розбудови правової держави та громадянського суспільства в сучасній Україні постає необхідність всебічного вивчення історії цензури, виявлення й обґрунтування її тенденцій та напрямів з позицій досягнень сучасної історичної науки. Дослідження основних виявів ідеологічної цензури сприятиме реконструкції політичної історії України доби тоталітаризму та з'ясуванню ступеня її впливу на культуру та життя українського народу. Висвітлення структури, змісту, особливостей роботи й основних виявів радянської політичної цензури в Україні уможливорює осмислення принципів утвердження світоглядних орієнтирів, ідеологічних критеріїв для науковців і творчої інтелігенції, участь державних структур у маніпулюванні суспільно-політичною, культурною й духовною сферою суспільства. Дослідження основних засад функціонування політичної цензури сприятиме виявленню ідеологічних стереотипів суспільства радянської України, кращому розумінню природи тоталітаризму.

Тема дисертації набуває особливої актуальності в умовах розбудови незалежної Української держави, оскільки знання радянського досвіду політичної цензури не лише сприяє кращому розумінню складних історичних процесів минулого, але й уможливить запобігання її рецидивів у майбутньому. Важливим є вироблення суспільних і правових норм втілення принципів свободи слова та рівного доступу до інформації, що уможливають корегування дій владних структур, сприяють залученню громадян до участі в суспільному житті, формуючи засади громадянського суспільства в нашій державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація є практичною реалізацією частини наукового напрямку «Дослідження проблем гуманітарних наук», що проводиться професорсько-викладацьким складом Кафедри історії і археології слов'ян Інституту історичної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова 19 травня 2011 р., протокол № 9.

Мета роботи полягає в комплексному та багатоаспектному висвітленні ідеологічних принципів політичної цензури в засобах масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни, реконструкції системи органів цензури, основних напрямків цензурної політики, її сутності, форм вияву та методів роботи.

Відповідно до поставленої мети автором було сформульовано низку **наукових завдань:**

- з'ясувати стан наукового вивчення проблеми та проаналізувати джерельну базу дослідження;

- висвітлити процес формування й розвитку органів цензури в засобах масової інформації України в передвоєнний період та в роки Другої світової війни;

- розкрити процес формування нормативно-правової бази діяльності цензури в 1939-1945 рр.;

- дослідити кадровий склад цензурних органів;

- відтворити механізми функціонування органів політичної цензури друкованих видань, радіомовлення, бібліотек та книготорговельної мережі УРСР в роки війни;

- визначити особливості діяльності органів цензури в ЗМІ у досліджуваній період.

Об'єктом вивчення у дисертації є система політичної цензури як складова ідеологічного контролю над українським суспільством.

Предметом дослідження постає процес формування та функціонування державних органів політичної цензури засобів масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1939-1945 рр. Нижня межа відповідає початку Другої світової війни, що зумовило відповідні зміни в структурі й роботі органів радянської цензури. Верхня межа датується завершенням Другої світової, яка спричинила значні зміни в структурі та роботі цензорських органів.

Для демонстрації спадковості тенденцій історичного явища цензури та висвітлення окремих аспектів дослідження авторка частково розширила хронологічні межі дослідження періодами 20-30-х рр. та другої половини 40-х рр. ХХ ст.

Географічні межі праці окреслено територією Української РСР в кордонах 1939-1945рр. Назва «Україна» вживається на позначення УРСР у складі СРСР.

Методологічною основою дисертації є притаманні історичному пізнанню наукові принципи, які дають змогу розкрити поставлені завдання: історичний, діалектичний, системний, логічний, інформаційний, комплексний, а також принципи цілісності, ієрархічності, структурності.

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі загальнонаукові методи дослідження: термінологічний, системний, аналітичний, синтезу, конкретно-пошуковий, евристичний, інформаційного підходу, культурологічного підходу й текстологічні методи. А також спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, конкретно-історичний, ретроспективний, історичної реконструкції та історичних аналогій.

Наукова новизна дослідження полягає в розробленні актуальної теми, яка досі всебічно не висвітлена в історичній науці. Дослідження радянської політичної цензури в засобах масової інформації в роки Другої світової війни здійснено на основі вже опублікованих раніше та ще не оприлюднених архівних документів.

Уперше в історичній науці:

- здійснено комплексний аналіз функціонування радянської політичної цензури в засобах масової інформації в зазначений період;

- до наукового обігу уведено нові документальні джерела;

- висвітлено як цілісний процес створення та функціонування системи політичної цензури в радянській Україні в роки Другої світової війни;

- досліджено механізм роботи цензурних органів у сфері розповсюдження інформації та літературного процесу в окреслений період;

- проаналізовано не лише цензурні заборони і вилучення, а і вплив радянської цензури на формування загального тематичного наповнення видань.

Подальшого розвитку в дисертації отримав аналіз механізмів функціонування органів політичної цензури в роки Другої світової війни. Розглянуто кадрову політику радянського керівництва та особливості комплектування штатів Головного управління у справах літератури та видавництв УРСР. Простежено вплив радянської цензури на засоби масової інформації Української РСР в 1939-1945 рр.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання фактичного матеріалу і теоретичних висновків дослідження для поглибленого вивчення проблем ідеологічного тиску, агітації та пропаганди в умовах тоталітарного політичного режиму, для підготовки узагальнювальних праць з історії України. Матеріали дослідження можуть бути використані під час укладання навчальних посібників для вищих навчальних закладів, викладання курсів з історії України, політології, історії української культури, журналістики.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення й результати, науково-методичні розробки та ідеї дисертації було викладено на 12 міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях і читаннях: Других всеукраїнських Драгоманівських читаннях молодих істориків: актуальні проблеми вітчизняної та світової історії (Київ, 2008); Міжнародній науковій конференції «Розвиток наукових досліджень 2008» (Полтава, 2008); Міжнародній науковій конференції «Наукові дослідження – теорія та

експеримент 2009» (Полтава, 2009); Міжнародній науковій конференції «Розвиток наукових досліджень 2009» (Полтава, 2009); Третіх всеукраїнських Драгоманівських читаннях молодих істориків: актуальні проблеми вітчизняної та світової історії (Київ, 2010); Міжнародній науковій конференції «Україна у Другій Світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)» (Київ, 2010); Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції «Воєнна історія Сіверщини і Слобожанщини» (Харків, 2010); Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції «Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини» (Дніпропетровськ, 2011); Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції «Воєнна історія Таврії та Північного Причорномор'я» (Севастополь, 2011.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті А.В. Блюма «Історія книги та цензури» (Санкт-Петербург, 2012 р.); Всеукраїнській військово-історичній конференції «Воєнна історія Волині і Полісся» (Рівне, 2013).

Публікації. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження викладено у дев'ятнадцяти одноосібних публікаціях, шість із них у наукових фахових виданнях України в галузі «Історичні науки» та одна в іноземному науковому часописі.

Структура дисертації зумовлена її змістом, метою та завданнями. Робота складається із списку скорочень, вступу, трьох розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг наукового дослідження становить 261 сторінки, основний текст – 177 сторінок. Загальна кількість додатків – 11 найменувань, кількість найменувань у списку використаних джерел – 583.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА Й МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. 1. Історіографія проблеми

Історія радянської цензури в засобах масової інформації в СРСР та союзних республіках довго лишалася забороненою темою для вітчизняних вчених. Попри панування цензури в інформаційному просторі, наголошувалось на її повній відсутності у радянських ЗМІ. У наукових виданнях панувало твердження, ніби то «Велика Жовтнева соціалістична революція знищила царську й буржуазну цензуру, а для додержання державної й військової таємниці створила певні свої норми політичної й революційної пильності» [4.371, с. 201].

Цензура – це інститут, що забезпечує захист прав реципієнтів (більшості) від «свавілля» ідеологічно активної меншини, яка прагне перетворити менталітет суспільства відповідно до власних переконань. Бажані думки нав'язуються в такий спосіб, що «бажані» думки проникають у свідомість і сприймаються суспільством як результат власних думок, переконань та принципів. У такий спосіб насаджується ідеологічне панування ненасильницькими методами.

Цензура – це метод захисту й контролю державними органами медійного простору. Дослідники часто наголошують, що вона є ознакою притаманною, передусім, тоталітарним й авторитарним режимам. Класична модель функціонування в них цензури – існування уповноваженого державного органу, що регламентує поширення інформації та проводить моніторинг засобів масової інформації, застосовує репресивні заходи в разі порушення меж визначеної свободи.

О. Литвиненко зазначає, що прояви попередньої цензури мають дві форми: пряму, що притаманна диктаторським та авторитарним режимам, та опосередковану, що практикується у країнах зі слабкими демократичними традиціями та нерозвиненим громадянським суспільством [4.426, с. 123]. Пряма цензура існувала як попередня (інформація перевірялася до її публікації і надавав рішення про можливість оприлюднення інформації) та наступна (застосування судового переслідування інакодумців). Опосередкована цензура передбачає застосування різноманітних важелів (економічних, соціальних, політичних) для корегування інформаційного курсу ЗМІ.

При визначенні поняття «політична цензура», дослідники часто окреслюють визначення як політичне втручання влади в діяльність мас-медіа та журналістів, коли продукт роботи ЗМІ фігурує як «об'єкт зовнішнього контролю й регламентації з боку державних чи політичних інституцій, які не мають права і не уповноважені виконувати такі функції». Політичним характер втручань визначається і у випадку, коли контролююча інстанція чинить перешкоди чи закриває засоби масової інформації. Наукові видання часто розглядають «політичну цензуру» як «набір засобів і методів (видання вказівок щодо змісту інформаційних програм телебачення і радіо, статей у пресі, а також тиск у різноманітних протизаконних формах на журналістів та засоби масової інформації), що застосовується з метою обмеження чи припинення їхньої діяльності» [3.268, с. 5]. Дехто з науковців визначають суть «цензури» як «незаконну заборону поширення інформації, її обмеження, дозування, спотворення, які здійснюються шляхом прямого або опосередкованого впливу представників органів державної влади, посадових осіб, власників засобів масової інформації на ЗМІ та журналістів з метою забезпечення своїх політичних інтересів» [4.456, с. 17].

Суспільні стосунки, взаємодія всіх державних інститутів груп та індивідів безпосередньо залежить від якості інформації. Цензура проводить відбір і фільтрацію інформації базуючись на загальноприйнятих нормах в певному суспільстві, формуючи в першу чергу ціннісні орієнтації.

«Цензура в ЗМІ — це будь-яка вимога з боку органів державної влади або інших структур, спрямована, зокрема, до журналіста, власника, редактора або іншого працівника засобу масової інформації, узгоджувати певну інформацію перед її оприлюдненням, заборона її поширювати чи перешкоджання її тиражуванню і розповсюдженню в будь-який інший спосіб з метою забезпечення політичних, економічних чи інших інтересів цієї структури» [4.351].

Цензура відноситься до понять, які суспільством сприймаються переважно з негативної позиції. Європейські країни, що відмовились від інститутів цензури й диктують свою модель світобудови, все ж таки заховали цензурні заборони в законодавстві.

Процес оформлення політичної цензури в Радянському Союзі відбувався під впливом низки чинників – панування єдиної для офіційної ідеології, нав'язування певних ідеологічних стереотипів, рішуче несприйняття інакодумства, бажання створити політично і ідеологічно одноманітну суспільну свідомість, класовий принцип у справі подачі і оцінки інформації. «Таємність та войовнича агресивність політичної цензури, характерної для 30-80-х років, а з другого боку, декларативне проголошення конституційної свободи слова й друку в СРСР, фактично унеможлилювали системне та послідовне вивчення історії розвитку політико-ідеологічного контролю» [3.279, с. 10].

Перші дослідження й спроби осмислити радянську цензуру було зроблено представниками історіографії української діаспори, але глибокий науковий аналіз став можливий лише після розпаду СРСР та відкриття доступу до колись утаємничених джерел.

Розсекречені архівні фонди вищих і місцевих радянських партійних органів у 1991 р наочно демонстрували механізм керівництва парт органами громадсько-політичною сферою життя суспільства, контролю за потоками інформації на всіх рівнях влади – від Секретаріату ЦК і Політбюро ЦК до первинної партійної організації творчих союзів, редакцій, театрів. З'явилися праці, які розкрили ідеологічні критерії формування творчої діяльності митців і

науковців, безпосереднє втручання партійно-державних органів СРСР у мистецький та науковий процес, тенденції, механізми державного контролю за громадсько-політичним життям СРСР та Української РСР зокрема.

В історії дослідження радянської політичної цензури можна виділити два періоди: радянський – до 1991 року і сучасний – після 1991 року.

У Великій радянській енциклопедії було подане таке визначення цензури: «Цензура – контроль офіційної (світської і духовної) влади за змістом, випуском у світ і розповсюдженням друкованої продукції (виконанням, показом) п'єс та інших сценічних творів, кіно- фото-творів, творів образотворчого мистецтва, радіо і телевізійних передач, а й приватного листування, з тим, щоб не допустити або обмежити поширення ідей і відомостей, визнаних цією владою небажаними або шкідливими». Уточнювалось, що все зазначене вище не стосується СРСР, тому що «Конституція СРСР відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення й розвитку соціалістичного ладу гарантує громадянам свободу преси. Державний контроль іноді встановлений з тим, щоб не допустити опублікування у відкритій пресі й поширення засобами масової інформації відомостей, що становлять державну таємницю, та інших відомостей, які можуть завдати шкоди інтересам трудящих» [3.189].

Історія становлення та діяльності органів політичної цензури не висвітлювалася упродовж 30-80 рр. на рівні монографічних і дисертаційних досліджень.

У 1960-х р. радянські дослідники отримали доступ до конкретних архівних матеріалів. Ідеологічне протистояння «радянської та буржуазної ідеології» у культурній сфері розглядалося як засіб розбудови «світлого майбутнього» та «перемоги соціалізму» [2.246, 2.243].

Дослідники Л. Іванова [4.397], М. Кейрім-Мархуза [3.229], Л. Пінегіна [3.266], М. Кім, В. Єрмолаєв й В. Козлова [3.192; 3.230; 3.297], А. Фомін [3.288] розкрили систему партійно-державного управління закладами культури, виявили механізм функціонування ЦК ВКП(б)-КПРС та його відділів

(Наркомосу, Головополітосвіти тощо). У 1970-х рр. опубліковано дослідження радянського вченого С. Федюкіна присвячене вивченню методів та форм ідеологічної боротьби владних структур в Радянському Союзі [3.281], який уперше в радянській історіографії визнав наявність цензури в інформаційному просторі СРСР. Дослідження ґрунтується на численних архівних й уже опублікованих документах.

У 90-х р. ХХ ст. посилюється інтерес учених до функціонування радянської політичної цензури. Сучасні дослідники, спираючись на загальносвітовий інтелектуальний досвід і на нову джерельну базу, розкривали все нові й нові сторінки діяльності політичної цензури.

У перших працях, присвячених радянській політично-адміністративній системі, українські дослідники розглядали систему контролю та нагляду в СРСР: С. Кульчицький, Г. Касьянов, В. Даниленко [3.242]. Провідною темою праць В. Ченцова є дослідження розвитку цензури на прикладі спецвідділів ВНК/ДПУ [4.528]. Дослідження В. Барана [4.327; 4.328], І. Хюреніної [4.522], В. Очеретянка [4.448-2.453] окреслювали значення цензури для формування відповідної ідеології в населення в тоталітарному радянському суспільстві. В. Очеретяноко розкрив специфіку становлення та організаційних особливостей системи політичної цензури в Україні, постеживши загальні тенденції еволюції, проаналізував діяльність Головліту за виданням, використанням та поширенням творів у 20-30-х рр.

Одним із перших серед українських дослідників проблему тоталітарного тиску на журналістів порушив О. Мукомела [4.443; 2.444]. Він розглядав цензуру не як політико-ідеологічну систему, що має закономірні структурно-функціональні особливості, а як інститут державної влади.

З середини 1990-х рр., українські історики опублікували низку науково-аналітичних статей, які засвідчили формування специфічного напрямку досліджень політичної цензури в Україні. 1994–2001 рр. було опубліковано наукові розвідки В. Масненка, що висвітлюють функціонування системи радянської цензури у 1920-х рр., В. Ченцова – про здійснення політичного

контролю органів ДПУ [2.428], Ю. Шаповала – про радянську політичну цензуру [4.531], ця проблема стала окремим розділом у дослідженні С. Білоконя про «совєцьку цензуру» [3.184].

Історико-культурологічні й реконструюючі студії набули актуальності при дослідженні історії різноманітних галузей мистецької та культурної сфери. П. Стебницький [4.490], О. Кручек [3.236], В. Масненко [4.431], С. Білокінь [4.330-2.335] у дослідженнях історії органів цензури особливу увагу звертали на функцію державно-партійного апарату, репресії спрямовані проти української інтелігенції.

Значну роль для вивченні роботи органів цензури у літературі мають дослідження Б. Кравціва [4.421- 2.422] та І. Ільєнка [4.402], де автори висвітлюють участь органів політичної цензури у цілеспрямованому винищенні творів таких українських письменників, як Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка тощо.

О. Федорук [4.510] визначає різні форми політичного контролю в галузі мистецтва, як офіційні (безпосередня робота органів цензури), так і таємні (керівництво здійснювалося партійними наказами). Практично єдиним «творчим методом» для митців міг бути лише соцреалізм. С. Білокінь дослідив процеси «консолідації» художників з реальними умовами існування. Для творчої інтелігенції було штучно створено «ідеологічну платформу» [4.334, 4.330].

У працях С. Білоконя [2.331;2.332], В. Сергійчука [2.477], О. Мишанича [4.434], В. Очеретянка [3.260], І. Матяш [3.258] досліджено цензурні втручання в архівну й бібліотечну справи та наслідки цих процесів. Вилучення видань, закриття архівів, в першу чергу, від дослідників, свідоме нищення документів і рукописів, що базувались на ідеологічних принципах в 1920-1930 рр., стали основною тематикою їх наукових студій. О. Мишанич здійснив ґрунтовний огляд цензурного контролю за українською літературою протягом ХХ ст. із залученням архівних документів, дослідивши радянський період та діяльність Головліту. Дослідження політичної цензури вітчизняних учених мало

відрізнялися від праць російських колег, оскільки вони ґрунтувалися переважно на документах з російських центральних архівів. Тільки наприкінці 1990-х рр. у розвідках В. Очеретянка [3.259; 4.447-4.448], С. Білоконя [4.330-2.336], Ю. Шаповала [3.291; 4.530-4.531], С. Білошицького [4.331], В. Барана [4.327-2.328] було використано документи архівів вищих органів влади не лише Української РСР, досліджено відмінності в системі органів цензури та їх діяльності в РСФРР та УСРР. Саме в працях Ю. Шаповала вперше послідовно висвітлено історію комуністичної цензури в Україні як партійно-державної системи здійснюваної через контролюючі та каральні органи, досліджено форми і методи діяльності Головліту УСРР-УРСР, розкрито роль окремих ініціаторів охоронно-заборонних заходів. Варто відзначити внесок ученого в розроблення теоретико-методологічних засад дослідження комуністичної цензури: конкретизацію видів контролю (попередній та наступний), визначення завдань і функцій цензури, виділення в її історії етапів та періодів. Використавши широку джерельну базу, дослідник схарактеризував загальну картину функціонування контролювальних установ протягом 1920-1980-х рр. й проаналізував основні напрямки діяльності Головліту. В. Баран у низці праць висвітлив не тільки повоєнний період в еволюції радянської політичної цензури, а й розкрив структуру політичної системи та проаналізував кадровий склад цензорів. Боротьба з опозиційною пресою в 1917-1922 рр. як з методом пропаганди та поширення антирадянської ідеології й запровадження політичної цензури знайшли відображення в праці С. Білошицького. Цікавими є також дослідження В. Очеретянка, в якому вперше показано реорганізацію різноманітних структур, що втілювали в життя механізми політичного цензурування, у єдину структуру – Укрговліт.

Роботу цензурного відомства з позицій нагляду за видавничою сферою проаналізовано в наукових розвідках М. Тимошика. Автор дослідив основні закономірності реалізації Головлітом традиційних функцій попереднього цензурування та контролю за видавництвами й видавничими організаціями впродовж радянського періоду [4.506; 4.507].

Серед новітніх досліджень варто виокремити статті С. Костилюєвої [2.416], Є. Костик [4.420], Н. Годун [4.356-2.361], в яких не лише введено в науковий обіг нові архівні матеріали, але й зроблено спробу висвітлити історіографію специфіку та різноманіття органів, що реалізовували й контролювали виконання цензурних рішень, механізм і принципи цензурної практики щодо друкованих видань.

Дослідження наступних років стосувалися здебільшого певних напрямків цензорської роботи у сфері культури: вплив ідеологічного нагляду та радянської цензури на розвиток видавничої справи, на оформлення нових напрямків у літературі в 20-30 рр. [3.226]. На основі стенограм промов, виступів, звернень працівників партапарату та представників «нової» літератури, проаналізовано ситуацію в середовищі українських літераторів 1930 рр., висвітлено процес економічного та політичного тиску на приватні та кооперативні видавництва, досліджено участь Держвидаву УСРР у цензуруванні творів. Ці дослідження лише підтверджували залежність літературних товариств та видавництв від оцінок державно-партійних органів. Важливе значення для вивчення історії створення та функціонування органів політичної цензури в галузі культури мають ґрунтовні монографії М. Поповича [3.269-3.270]. Заслуговують на особливу увагу монографії Л. Дубровіної та О. Онищенка з історії Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського за періоди 1918-1941 рр. та 1941-1946 рр. [3.207-3.208]. У цих працях досліджено важливі аспекти бібліотечної цензури, ідеологічні перевірки, чистки.

Окремі аспекти політико-ідеологічного тиску органів цензури на кооперативні видавництва досліджувала в дисертації Є. Костик [5.554]. Праці з історії українського театру 20-х рр., головну увагу приділяють переважно культурологічним питанням, лишаючи поза увагою специфіку становлення та діяльності політичного інституту «театральної цензури» [5.565]. Про неї не згадують ані Г. Святненко [5.566], досліджуючи розвиток культурно-мистецьких «вишів», ані Р. Маньковська, яка вивчала специфіку «музейництва» в Україні 1917–1941 рр. [5.559]. Відсутня цензурна проблематика і в дисертації

В. Ступака про діяльність київських бібліотек у 1921–1929 рр. [5.569]. Третій розділ дисертації І. Автушенко, присвячено діяльності «... партійно-державного контролю як засобу тоталітаризації культурної сфери» [5.540]. Контрольні функції органів політичної цензури частково окреслила О. Тарапон, досліджуючи становище та творчість літературно-мистецької інтелігенції в умовах українізації 1923–1930 рр. [5.571]. У 2007 р. захищено дисертацію О. Каракоз, яка стосується діяльності органів цензури в бібліотеках України 1917–1939 рр. [5.550-2.551]. Авторка здійснила комплексне дослідження витоків, сутності та форм прояву цензури, розкрила методи й засоби діяльності цензурних органів в публічних бібліотеках України 1917-1939 рр., з'ясувала наслідки радянської цензурної політики в публічних бібліотеках України.

В. Бабюх в кандидатській дисертації [4.541-5.542] окреслив ідеологічні принципи діяльності політичної цензури в Україні, реконструював систему цензурних органів, дослідив роль партійно-державних органів СРСР і республіки та спецслужб у реалізації цензурної політики, проаналізував її основні напрямки, форми та методи діяльності в 20-х рр. ХХ ст.

Функціонуванню органів політичної цензури в культурно-освітніх закладах та установах УРСР у 1928-1938 рр. присвячена кандидатська дисертація Н. Годун [5.544-5.545]. Розглядаючи органи радянської цензури як складову державної політико-ідеологічної системи та її вплив на культурний та освітній розвиток суспільства, вона дослідила організаційні форми та політичні й ідеологічні функції цензури в галузі освіти, культури, мистецтва та видавничої справи.

Вагомий внесок здійснила Т. Стоян. Її дослідження присвячені проблемам цензури періоду 20-30-х рр. ХХ ст., зокрема представлено цікавий порівняльний аналіз російської та української історіографій [4.491-4.505]. У 2010 р. вийшла монографія дослідниці, в якій висвітлено історію становлення й функціонування політичної цензури в УРСР у 20-30 рр., виникнення та діяльність її органів та структур, призначення номенклатури. У роботі зосереджено увагу на формах і методах здійснення політичного контролю за

літературою, творчістю письменників, розглянуто особливості кіноцензури, нагляду за репертуаром театрів і режисерами, за розвитком окремих видів образотворчого мистецтва, досліджено специфіку ідеологічного контролю за пресою, РАТАУ, політичним і художнім радіомовленням [4.296].

У наукових працях О. Федотової проштудійовано історію цензури друкованих видань в Україні, висвітлено основні тенденції формування політики органів радянської цензури у сфері контролю бібліотечних фондів, книготоргівлі, збереження державної таємниці в пресі. Здійснивши аналіз архівних джерел розкрито механізм функціонування системи радянської цензури у вигляді керівної ролі компартії та виконавчої – Головліту [3.286; 4.511-5.520; 5.573]. Монографія дослідниці [3.286] – це перше комплексне й системне дослідження в українській історіографії як з історії цензури так і творів друку. Велике значення має виявлення видів, форм та методів цензури друкованих видань. У дослідженні окреслено основні напрямки діяльності органів радянської цензури по нагляду за бібліотечною і книготорговельною сферою, ввезенням зарубіжної літератури з-за кордону, збереженням державної таємниці в пресі. О. Федотова розробила періодизацію змін, що відбувалися в цезурних установах України. Дослідниця виділила такі історичні періоди еволюції радянської цензури: 1) 1917-1930 рр. – становлення; 2) 1930-1953 рр. – удосконалення; 3) 1953-1984 рр. – спроби пристосуватися до «лібералізації» й «стагнації» суспільства; 4) 1985-1990 – мімікрія до «перебудови» і занепад. Цікавим є і історіографічний аналіз здійснений авторкою. Вона дослідила ступінь розробленості цієї теми за хронологією та проаналізувала ступінь вивчення низки окремих аспектів.

Серед сучасних українських вчених діяльність органів військової цензури в Україні досліджує О.Ю. Кирієнко [4.407-4.410; 5.553]. Його праці присвячені висвітленню діяльності й інституалізації органів військової цензури, акредитації та роботи військових кореспондентів в Російській імперії в роки Першої світової війни [4.407-4.410; 5.553].

В. Молоткіна, досліджуючи історію видавничої справи в УСРР-УРСР у 20-30-х рр. ХХ ст., значну увагу приділила аналізу преси як засобу комуністичної пропаганди, контролю видавництв, ідеологічному нагляду за друкованими виданнями тощо [4.436-4.442; 5.561].

З перших років існування радянської держави історики діаспори розпочали вивчати більшовицьку партійно-ідеологічну систему, зокрема цензуру, як її складову. З. Кузеля [3.237], Ю. Бачинський [3.179], А. Запорожець [3.220], С. Николишин [3.257], М. Стахів [3.278] розкривали значення пропаганди й агітації в радянській системі управління.

Дослідженню цих проблем було присвячено й низку праць закордонних учених: Мак-Кро-Хілла [3.296], Р. Пайпса [3.261; 3.262], Е. Морена [3.255], Р. Такера [5.549], С. Коена, А. Рабиновича, Е. Карра, Д. Боффа, І. Дейчера [4.427] та ін. Дослідники наголошували, що цензура була одним із важливих компонентів, які забезпечували міць радянської ідеологічної системи.

Західні вчені вже в 40-х рр. почали вивчення співіснування влади й культури в СРСР. 1947 р. – видано книгу Г. Рівей «Радянська література сьогодні» [3.303]. 1950-1990 рр. – вийшли друком статі Р. Домара [3.295], В. Вікері [3.309], Е. Сайммонса [4.535]. Опубліковано монографії Г. Свайса [3.306], Є. Брауна [3.293], М. Слонім [3.305] М. Хаварда [3.301], А. Кемп-Уелча [2.301]. У названих роботах досліджено систему політичного нагляду й керівництво літературним процесом, діяльність Союзу письменників СРСР, а також розкрито наслідки радянського ідеологічного впливу на письменницькі організації. Проте студії вищеперерахованих учених часто носили дещо публіцистичний характер, через відсутність доступу до архівних джерел.

Значну вагу мають праці закордонних вчених. А. Гаєв [3.300], М. Файнсон [3.298], Е. Сайммонс [3.304], Ш. Фіцпатрік [3.299] у дослідженнях на основі «Смоленського архіву» висвітлювали діяльність та функціонування цензурних органів. У довідково-узагальнюючих виданнях «Преса в авторитарних країнах» [3.308], «Друк в Радянському Союзі» [3.537] Б. Горохоффа, в енциклопедії Мак-Кро-Хілла «Росія й СРСР» [3.295] також є відомості про систему

управління органами інформації. Містяться також статті про цензуру й літературний контроль, «організований в партійному й державному масштабі». У 1969 р. у Лондоні після симпозиуму, присвяченого радянській цензурі, підсумки даної наукової конференції було опубліковано у вигляді збірки «Радянська цензура» за редакцією М. Дьюхерста і Р. Фаррела [3.308].

Великий внесок у дослідження історії радянської політичної цензури зробили американські вчені М. Фрідберг [4.536] і М.-Т. Чолдін [3.294], (Університет Іллінойсу Урбана-Шампейн). У 1989 р. ними було опубліковано матеріали наукової конференції, на якій обговорювалася саме радянська цензура та її корпоративність [3.307].

Одним із перших серед сучасних російських вчених розпочав досліджувати історію становлення та діяльності органів радянської політичної цензури російський вчений Д. Бабиченко [3.176]. Його монографія «Писатели и цензоры. Советская литература 1940-х годов под политическим контролем ЦК» присвячена дослідженню відносин у площині письменник-цензор періоду 40-х рр. ХХ ст.

Відома російська дослідниця політичної цензури в СРСР 1917–1991 рр. Т. Горяєва у перших публікаціях з історії журналістики [3.198-1.199; 4.363-2.366; 4.446; 4.370-2.366] розкрила особливості функціонування Головного управління у справах літератури і видавництв (Головліт). Базуючись на вивченні нових архівних джерел авторка показала вплив радянської цензури на літературу, театр, радіо, живопис, цирк. Уперше зосереджено увагу на різноманітності форм і методів політико-ідеологічного контролю органів цензури та партійного апарату в Радянському Союзі. Т. Горяєва реконструювала хід подій і дослідила історію органів цензури від початку їхнього створення, висвітлила механізми ухвалення цензурних рішень та перша виробила періодизацію в історії діяльності органів радянської цензури. Авторка виділяє дві основні віхи: 1917–1930 рр. – період становлення і формування, і 1940–1991 р. – період стагнації. Радянська цензура, на думку дослідниці, була органічною частиною тоталітарного режиму. У 2000 р. вона захистила

докторську дисертацію, предметом дослідження якої було формування системи політичної цензури, її вплив на суспільне й культурне життя радянського суспільства 1917–1991 рр. [5.546]. Переважну більшість фактичного матеріалу складають документи загальносоюзного значення, хоча містяться і документи присвячені Україні. Дослідниця у своєму історіографічному огляді виділяє два періоди – до і після 1991 р. Т. Горяєва визначила, що з кінця 40-х рр. питанням цензури приділялася значна увага західними вченими й літературознавцями. Вони досліджували специфіку стосунків влади й культури в контексті діяльності партійно-ідеологічного контролю в СРСР. Особливо активізувались подібні дослідження з кінця 1980-х рр. Радянська історіографія, за твердженням Т. Горяєвої, замовчувала існування політичної цензури в Радянському Союзі. «Аналогічна ситуація виникла із вивченням історії радянської культури. З одного боку, існувала офіційна історіографія «культурного будівництва», представники якої обмежувалися поверховою характеристикою загальних проблем культурного будівництва, та окремих галузей культури й мистецтва, а питання ідеологічної боротьби і контрпропаганди розглядалися однобічно й тенденційно» [5.546, с. 10]. Вирішальним фактором для системного вивчення радянської цензури, на думку російської дослідниці, була її ліквідація спочатку правова в 1990 р., а згодом і фактична в 1991 р. Характерними рисами сформованої авторкою концепції є вивчення радянської цензури як невід’ємної частини суспільно-політичного та історико-культурного середовища в СРСР; застосування міждисциплінарного підходу та методу системного аналізу для дослідження власне інституту цензури. Цензура радянського часу розглядається авторкою як особлива сукупність, що має всі ознаки системи, «не тільки структура й діяльність різних державних установ цензури і, передусім, Головліту, але й партійних органів у взаємозв’язку з репресивним апаратом у реалізації ідеологічної і культурної політики» [5.546]. Методологічне значення мають обґрунтування Т. Горяєвою основних понять (політична цензура, її функції в суспільстві, співвідношення цензури та ідеології, цензури й культури, інструментарій політичної цензури,

«сфера інтересів» цензури тощо), класифікація й аналіз основних видів джерел з теми. Політичну цензуру, зокрема, 1940-х рр., дослідниця розглядає як важливий чинник, що забезпечив стабільність політичного режиму в СРСР. Вона наголошує, що в умовах війни «критерії цензурних заборон стали більш чіткими, а їх інтерпретація менш розпливчастою: «самоцензура» визначалася об'єднувальним прагненням до перемоги й вимогами воєнного часу, що дещо полегшувало процедуру контролю й роботу цензорів. Істотно розширилися обсяги цензорського контролю, здійснюваного НКВС і його управліннями» [2.541, с. 30]. Т. Горяєва виявила основні функції цензури воєнного періоду – охорону державної таємниці та політико-ідеологічний контроль, показала, як здійснювалася на практиці взаємодія Головліту з владою й репресивними органами та «розширилася мережа різного роду спецфондів, спецхранів і секретних архівів» [3.198]. За твердженням Т. Горяєвої, цензура в радянському суспільстві виконувала такі функції: 1) контрольню-заборонну й поліцейську, що регламентували інформаційний процес у суспільстві різними приписами, інструкціями, заборонами, а також були покликані карати їх порушників; 2) охоронну, яка забезпечувала збереження військової й державної таємниці; 3) еталонну, яка призначалася для фіксації й закріплення етичних й естетичних норм в галузі мистецтва, художньої творчості, науки; 4) профілактичну, яка забезпечувала стабільність держави й попереджала розповсюдження відомостей, що могли підірвати престиж й авторитет влади; 5) функцію, що санкціонувала, забезпечувала введення в соціокультурний контекст інформації, яка не піддавалася впливу цензури, і тієї, котра пройшла цензурну обробку (співвідношення цих двох видів інформації свідчить про тип політичної влади); 6) маніпулятивну, спрямовану на формування суспільної думки суспільства й окремих громадян і здійснення впливу на них [3.198, с. 134].

Дослідження стосунків «письменник і цензура», започатковану А. Блюмом [3.186], було продовжено В. Шенталінським, Л. Спиридоновою, Н. Примочкіною [3.271; 4.505]. Праці А. Блюма [3.185-3.188; 4.339-2.342] та його колег засвідчили про появу нового напрямку в російській історіографії

історії радянської політичної системи складовою якої була діяльність органів цензури. У його монографії «За кулисами «Министерства правды» [3.186] досліджено історію створення та роботи Головліту, його відносин з партійними структурами, приватними й кооперативними видавництвами. Друга книга «Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929-1953» висвітлювала функціонування системи тотального контролю за пресою, видавництвами, бібліотеками. Розділ монографії А. Блюма стосувався історії політичного контролю держави за художньою літературою, мистецтвом. Він здійснив класифікацію радянської політичної цензури, виокремивши її п'ять функціональних форм: самоцензура (дотримання авторами політико-ідеологічних заборон); внутрішня цензура (частина творчої інтелігенції, яка виконувала соціальні замовлення партії); редакторська цензура (вимоги редакційно-видавничих рад та редколегій журналів); головлітівська цензура (уособлювала тотальний контроль за інформацією); каральна цензура (здійснювалась спеціальними підрозділами силових структур – ОДПУ, НКВС) [3.188]. Автор висвітлив діяльність Головліту, визначив функції та повноваження Головреперткому та Головмистецтва. А. Блюм дослідив заходи держави у сфері збереження архівних документів, підкреслюючи, що цензура не обмежувалася виключно діяльністю Головліту, а контроль над інформацією мав тотальний характер. Він провів паралель до наших часів, стверджуючи, що не в усіх архівах Росії і не в усіх фондах можна вільно працювати досліднику. Автором опубліковано значний масив невідомих документів, які висвітлюють не лише роботу Головліту, попередніх органів цензури.

Багато уваги вивченню політичної цензури в СРСР приділив Г. Жирков [3.215-3.217; 4.390-4.391]. На підставі опублікованих джерел автор спробував відокремити військову цензуру, цензуру на місцях і цензуру, впроваджувану центральними органами влади та управління. Дослідник подав власну періодизацію радянської цензури. Він стверджував, що після прийняття «Положення про Головліт» у 1931 р. всі його функції перейшли до партійного апарату. Подібну ідею підтвердив М. Зеленов, який розглядав радянську

цензуру в безпосередньому зв'язку із діяльністю апарату ЦК РКП(б)-ВКП(б) [3.222; 4.393-4.395]. Це, на нашу думку, не зовсім відповідає дійсності, оскільки Головліт був державним виконавчим органом, а партійні функціонери виробляли ідеологічні критерії оцінки друкованої продукції та інформації, контролювали їх. М. Зеленов здійснив ґрунтовний аналіз органів цензури протягом 1917-кінця 1930-х рр.

Т. Коржихіна стверджує, що державні органи діяли від імені держави, а державні установи, серед них і Головліт, лише від власного, саме з цих причин на них накладались номенклатурні обмеження [3.232]. Очевидно, ця обставина вплинула на те, що Головліт не потрапив до історико-біографічного довідника про органи влади та управління в СРСР за 1923–1991 рр. [4.366]. Необхідно наголосити, що Т. Коржихіна є відомим фахівцем-джерелознавцем з історії становлення радянських державних установ, а також російської державності [3.232-2.235]. Вона опублікувала ґрунтовну монографію «Извольте быть благонадежны!: (Об отношении власти к обществу)», що стосувалася відносин влади і суспільства, висвітливши роль і місце органів цензури, реконструювала механізм взаємодії та конфлікту ідеології й культури. Дослідниця зауважувала, що однією з найбільш ефективних форм управління культурою й мистецтвом слугували громадські творчі організації, які в результаті правових, кадрових та інших змін за більш ніж десятилітній період свого існування було ліквідовано або перетворено в інструмент управління творчим процесом радянських митців. У монографії К. Аймермахера «Политика и культура при Ленине и Сталине. 1917 – 1932» розглянуто деформаційні процеси в культурі, передусім, у зв'язку з діяльністю Пролеткульту та РАПП – непримиренних борців за чистоту «пролетарської літератури», що виконували волю державно-партійного апарату в оцінці творчості письменників, за допомоги яких проводилися поділ літераторів на «своїх» й «чужих» та їхня подальша уніфікація [3.175].

У 1995 р. у дослідженні В. Ізмозіка, проаналізовані особливості здійснення державного політичного контролю за населенням у 1918–1928 рр. [3.224], він першим з російських дослідників увів поняття «політичний контроль».

Предметом дисертації І. Левченка стала проблеми цензури як суспільного явища, а саме її значення в політичній системі, а також ідеологічні й політичні функції [5.557]. Проте ця робота обмежена 20 рр. ХХ ст. і базується на місцевих архівах. І. Левченко виділив такі функції цензури: регламентувальна, репресивна, профілактична, санкціонувальна, еталонізувальна. Політична цензура, на його думку, була тотальною, бо вона обслуговувала тоталітарний режим.

Проблему політичної цензури також висвітлено на сторінках спеціальних видань, підготовлених Фондом захисту гласності. Це «Закони й практика засобів масової інформації» (1998, 1999), щомісячний бюлетень «Законодавство й практика засобів масової інформації», «Переслідування журналістів і преси на території колишнього СРСР», «Професійна етика журналістів» [3.211] та ін.

У дисертації Л. Молчанова, спеціальний розділ присвячено особливостям функціонування військової цензури [3.254; 2.561]. Однак він розглядає цензуру як інститут державної влади, але не як політико-ідеологічну систему, що має закономірні структурно-функціональні особливості. І. Турициним у дисертаційній роботі проаналізовано відносини влади і преси в 1921–1929 рр. [5.572]. Стосунки влади та засобів масової інформації висвітлено у навчальному посібнику М. Козлова. У книзі показано не лише встановлення партійними та цензурними органами контролю над ЗМІ, а й проаналізовано роль та значення засобів масової інформації у формуванні суспільної думки, ідеологічного впливу на народні маси [3.230]. У той період видано тематичні збірники статей [4.505], колективні монографії [3.181] та посібники [3.217; 3.219], у яких висвітлено історичні проблеми становлення та функціонування органів політичної цензури в СРСР.

Т. Темофеева, досліджуючи проблеми методології соціокультурного буття книги в тоталітарному суспільстві, порівнювала книжкову справу в СРСР і Німеччині 1939-1945 рр. Автор ґрунтовно дослідила особливості державного управління книжковою справою, цензури в галузі видавництва та поширення книжкової продукції, функціонування різних типів бібліотек. Виділивши

чотири подібні риси в культурній політиці двох країн в 30-40 рр., Т. Тимофєєва вказала і на їхні значні відмінності [3.281, с. 5-10]. С. Лютов на основі міждисциплінарних підходів сформував систему наукових знань про «воєнну книгу» «як специфічну книжкову структуру і відносно самостійне соціокультурне явище» [3.245].

Дослідження Л. Максименкова вивчають особливості стосунків тоталітаризму режиму з творчою інтелігенцією та їх співпрацю [3.247; 3.248]. Важливе значення мають теоретичні здобутки дослідника, але часто вони оповиті всеохоплюючою сенсаційністю й викриттям тоталітарного режиму, що є характерним для 90-х рр. Автор підкреслює негативний вплив тоталітарного режиму на розвиток літератури й мистецтва.

На початку ХХІ ст. було захищено низку дисертацій: А. Суровим – про «цензурну політику» радянської держави у 1917–на початку 30-х рр. [5.570], О. Кочетовою про засоби масової інформації і цензури повоєнних років [2.555], А. Волгушевою – про «культурну політику» радянської держави і художню інтелігенцію у 1917–1932 р. [5.540]. В. Дьомін, досліджуючи систему політико-ідеологічного контролю Курського краю, розглянув напрямки й механізми діяльності місцевих органів ВЧК-ГПУ, РКП(б) і Головліту [5.548]. «Літературна цензура» стала предметом дисертаційної роботи О. Майорової [5.558]. У дисертації С. Діанова, досліджено систему-політико-ідеологічного контролю Пермського краю, а також і органи політичної цензури [5.549].

Підсумовуючи історіографічний огляд проблеми радянської цензури, слід звернути увагу на значні наукові досягнення. До сьогодні російська історіографія має значні напрацювання з даної тематики. Якщо розглянути ступінь опрацювання цієї проблеми за хронологічним принципом, то можна дійти висновку, що найбільш вивченим є період 20-30 рр. ХХ ст., а найменш дослідженим, навіть практично не дослідженим, є період Другої світової війни. Роботу цензорських органів впродовж 1917 – кінця 1930-х рр. найповніше висвітлено в роботах С. Кульчицького, Г. Касьянова, В. Ченцова, С. Білоконя, В. Очеретянка, Ю. Шаповала, В. Бабюха, Т. Стоян та ін. Період Другої світової

війни частково відображено в наукових роботах О. Федотової та монографіях Л. Дубровіної та О. Онищенка. Післявоєнну діяльність цензорських установ описано в роботах В. Барана та Ю. Шаповала та ін. У дослідженнях цих та інших науковців проаналізовано такі важливі аспекти проблеми як, історія Головліту, обмеження доступу до інформації та створення «спецхранів», контроль за збереженням державної таємниці в пресі, бібліотечні чистки, контроль за книготоргівельною мережею, музеями тощо. Українські історики активно досліджують наслідки політичних репресій, особливості тоталітарного режиму, але недостатньо уваги приділяють інституту політико-ідеологічного контролю, тобто його складової. Українська історіографія, якщо порівнювати її з російською за наявністю праць із даної проблеми, перебуває на стадії початкового формування. У сучасній російській історіографії проблеми становлення та функціонування системи політичної цензури в СРСР можна констатувати наявність індивідуальних монографій, а також галузеву спеціалізацію. Застосовуючи міждисциплінарні підходи, російські дослідники розкривають феномен радянської політичної цензури, її форми й методи. Фактичний і теоретичний матеріал, опублікований російськими науковцями, є надзвичайно цінним для вивчення цієї проблеми, для осмислення функціонування загальносоюзних органів цензури, й виокремлення особливостей діяльності місцевих органів. Дослідження масштабного характеру розглядають політичну цензуру як один з найважливіших елементів ідеологічного механізму радянської політичної системи. Історичні праці переважно культурно-політичної проблематики розглядають цензуру як фактор, що завдав непоправної шкоди розвитку театру, літератури, кіномистецтва тощо. Це свідчить про те, що в результаті інтенсивної науково-видавничої діяльності істориків в останні десятиліття проблема політичної цензури міцно увійшла в сферу інтересів учених різного профілю й спеціалізації.

1. 2. Джерельна база дисертації

У процесі розробки теми дослідження було залучено й використано широке коло джерел, різних за видами, походженням, інформативним наповненням. Джерельну базу роботи представлено як опублікованими, так і неопублікованими матеріалами й документами, що зберігаються в центральних державних архівах України.

Практично всі дослідники, які торкалися питання радянської цензури періоду Другої світової війни, зіштовхувалися з неповнотою й фрагментарністю джерельної бази. Це пов'язано з багатьма чинниками як минувшини, так і сьогодення: неповна розсекреченість матеріалів ЦК КПРС, ЦК КП(б)У, органів держбезпеки та цензурних органів; розпорошеність документів, основні з яких знаходяться в російських архівах; недосконала система комплектування архівних фондів; свідоме нищення матеріалів, які могли б пролити світло на злочини влади; втрата документів у результаті непередбачених подій – стихійних лих, війн тощо. Одна з найбільш відчутних інформаційних прогалин в історії політичної цензури в Україні виникла в результаті втрати великої частини архівного фонду УСРР за довоєнний період. За свідченнями співробітників Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України в процесі евакуації під час Другої світової війни втрачено архівні матеріали Укрголовліту [1.21]. Архівні фонди основних цензурних відомств вирізняються неповнотою й фрагментарним відображенням їх діяльності. Ця ситуація перетворила проблему реконструкції подій історії радянської політичної цензури із завдання цього дослідження в архівно-евристичну проблему.

Вивчення джерел з історії політичної цензури в Україні вирішувало два основних завдання: перше – полягало у відтворенні механізму ідеологічного, адміністративного управління й контролю над цензурою вищими партійними органами, друге – у реконструкції подій, діяльності органів політичної цензури за матеріалами дотичних архівних фондів.

Найважливішими сховищами документованої історії ідеологічного керівництва цензурними органами, стали колишні партійні архіви. Робота з матеріалами партархівів тісно пов'язана з особливостями партійного діловодства, елементи якого є фактично єдиним ключем у процесі пошуку документів.

Документи з'їздів, конференцій, пленумів ВУЦВК, РНК, Президії (Політбюро) ЦК КП(б)У й інші найважливіші джерела зберігаються у двох архівах – Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) та Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Архівні документи щодо функціонування політичної цензури розділено на дві «змістовні» частини: в ЦДАГО України зберігаються рішення партійних органів, які формували ідеологічні принципи та критерії політичної цензурою, в ЦДАВО України – процес їх реалізації державними органами.

Джерельною базою роботи є документи з фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управлінь (ЦДАВОУ), а саме фонду 4605 (Головного управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР (Головліту УРСР) і фонду Р – 2 (Фонду Ради Міністрів УРСР). Попри певну фрагментарність цих матеріалів, все ж, можна прослідкувати та дослідити питання організації, кадрового забезпечення та діяльності Головліту УРСР у зазначений період.

Документи Головного управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР (Головліту УРСР) надійшли у ЦДАРЖ УРСР (нині Центральный державний архів вищих органів влади України) у травні 1977 р., проте протягом майже трьох десятиліть були недоступними для широкого кола науковців. Як можна побачити з описів, науково-технічна обробка цих документів проводилася співробітниками головного управління. Вони систематизували документи за предметно-хронологічним принципом, підготували два томи опису справ, в яких представили анотації на 172 од. зб.

Хронологічні рамки документів фонду – 1941, 1943–1976 рр. Після первісного упорядкування документів фонд Головліту УРСР пройшов повторну обробку, у ході якої було вилучено та пізніше знищено матеріали, що мали гриф «Для тимчасового зберігання». Крім того, з часом додатково проводилася експертиза кожного листа справ фонду, після чого, як свідчить той же опис, з фонду було вилучено й деякі документи, що відносилися до категорії «Для постійного збереження». Які саме документи внаслідок цих операцій було знищено співробітниками Головліту УРСР сьогодні встановити практично неможливо, хоча не викликає сумнівів те, що в ході подібних «чисток» було втрачено важливі документи. Практика знищення документів «на свій розсуд» існувала в Головліті СРСР (а отже, й у УРСР) практично до останніх днів його існування. Наприклад, у 1990 р., тобто за рік до ліквідації, керівництвом Головліту СРСР було розіслано в регіони таємне розпорядження «Про архіви Головліту», в якому зазначалося: «... справи з «Листуванням з партійними й державними органами республіки (краю, області) ... вилучити з «Описів справ постійного зберігання», встановити термін зберігання не більше трьох років, і надати право керівникам місцевих органів знищувати ці справи на свій розсуд» [3.188, с.9].

Основну масу документів Головліту УРСР становлять накази, інструкції, протоколи засідань колегії Головного управління з охорони державних таємниць у пресі, матеріали з підготовки й проведення нарад працівників органів цензури республіки, плани, звіти, які відображають роботу республіканського та обласних цензурних органів України щодо здійснення політичного контролю над друкованими виданнями, зокрема газетами й журналами. Усі ці матеріали можна умовно розподілити на дві групи. До першої з них віднесемо документи «внутрішнього діловодства» – ті, що безпосередньо висвітлюють процес організації роботи провідної цензурної установи республіки, до другої – комплекс документів, що розкривають зміст цензорської діяльності тих чи інших підрозділів Головліту.

При системному дослідженні роботи органів цензури, важливим є вивчення документів ЦК КП(б)У, що знаходяться на зберіганні в ЦДАГО. Вони повною мірою відображають взаємозалежність цих структур, зокрема, керівну роль партії та виконавчі функції Головліту. Це протоколи Політбюро ЦК КП(б)У – КПУ, телеграми, інструкції, звіти, службові записки. Необхідно звернути увагу на те, що окремі використані в дослідженні документи мають обмежувальні грифи «Таємно» й «Цілком таємно». Джерельну базу загалом сформували розпорядчі (накази, інструкції, листування, протоколи засідань керівних органів), звітні (звіти, доповіді, довідки) й інформаційні (довідні записки) матеріали. Це документи з фонду 1 (Центральний комітет Компартії України) описів 6 (Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них 1919-1967рр.), 16 (Центральний комітет Комуністичної партії України), 23 (Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина) 1941-1945рр.), 70 (Документи відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України 1941-1967 рр.). Тут зберігаються протоколи засідань політбюро, матеріали та додатки до них; документи таємного діловодства, постанови та проекти постанов, директиви РНК СРСР і ЦК ВКП(б), РНК УРСР і ЦК КП(б)У, доповідні записки, інформації; проекти рішень та листування ЦК КП(б)У з ЦК ВКП(б); плани, звіти, довідки відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У, листування з головним політичним управлінням РСЧ з питань видання та поширення листівок, газет, брошур на окупованій території України, політмасової роботи серед радянських партизанів та населення України, тощо; довідки, доповідні записки ЦК КП(б)У до ЦК ВКП(б) з питань розповсюдження преси, роботи центральних газет, редакцій газет і видавництв; довідки, листування ЦК КП(б)У з ЦК ЛКСМУ, обкомами КП(б)У, РАТАУ, редакціями газет з кадрових питань, відомості про поточну роботу; інформації та довідки про розширення поліграфічної бази, збільшення накладів газет, списки працівників редакцій; документи про стан радіофікації та радіомовлення в УРСР, звіти Українського радіокомітету, плани радіопередач тощо. Використано в роботі й матеріали фонду 243 (видавництво ЦК КПУ «Радянська

Україна»). З 1938 по 1941 р. видавництво називалось «Комуніст», а з 1944 рр. – «Радянська Україна». Фонд містить довідки, інформації, листування ЦК ВКП(б)–КПРС, ЦК КП(б)У–КПУ з питань виходу газет і журналів, постанови й розпорядження ради міністрів УРСР та інших партійних органів стосовно діяльності видавництва, внутрішні накази й розпорядження видавництва, звітна та господарська документація видавництва.

Для вивчення радянської цензури важливе значення мають і деякі документи Державного архіву Київської області, зокрема, фонди Р-880 (Виконавчий комітет Київської обласної Ради народних депутатів), Р-2356 (Київська міська управа), Р-2412 (Музей-архів переходової доби при Київській міській управі). Ці фонди містять постанови, накази, розпорядження щодо господарської діяльності, протоколи засідань, листування, списки співробітників Київської управи, матеріали про роботу установ, закладів освіти, культури тощо.

Мотивацію прийняття постанов вищим партійно-державним керівництвом України вдалося виявити в додатках до протоколів засідань Політбюро, Секретаріату й Оргбюро ЦК. Це записки відділів і секретарів ЦК, аналітичні матеріали, листи й обіжники керівників державних органів різного рівня, діячів науки, культури й мистецтва тощо. Детальний аналіз розробки й прийняття цензурно-ідеологічних постанов ЦК та їх реалізації демонструє логічний зв'язок партійно-державних документів із відомчою документацією цензурних органів.

У деяких архівних фондах збереглися частково вилучені фрагменти або повністю заборонені твори, що дає можливість визначити ідеологічну спрямованість цензурної політики, ступінь обґрунтованості висновків цензора, його фахову підготовку та інтелектуальну спроможність. У цензурних зведеннях наведено статистичну інформацію про кількість переглянутих видань і публікацій, що надавала інформацію про кількісну характеристику обсягів й об'єктів роботи на різних етапах цензорської діяльності.

Відгуки (або рецензії) відповідальних рецензентів та політредакторів яскраво розкривають етап проходження попередньої цензури, і він за жодних

умов не повинен був бути відомий авторові. Відгук був основою для прийняття рішень щодо конкретного рукопису й відігравав роль документального підтвердження його ідеологічної й художньої непридатності у випадку виникнення спірної ситуації. До цієї роботи Головліт і Держвидав залучали письменників, критиків, літературних співробітників журналів.

Для більш повного розкриття визначеної проблематики надзвичайно велике значення мають документи цензурних органів: перелікові списки, цензорські викреслення, списки творів, що підлягають вилученню, довідки та цензорські вказівки. У ході роботи проаналізовано масив газетних публікацій. Реконструкція системи радянської цензури була б неповною без опрацювання вже опублікованих архівних джерел як українських, так і російських архівів.

Важливе значення має комплекс використаних вже оприлюднених документів. Переважну більшість цих джерел становлять збірники документів радянського часу та опубліковані сучасними дослідниками документи російських державних архівів. Збірники документів і матеріалів радянського періоду, не зважаючи на заідеологізованість, містять важливі документи, що висвітлюють особливості функціонування партійних органів, органів політико-ідеологічного контролю, зокрема і цензурних органів [2.143; 2.152-2.157; 2.160-2.163; 2.173].

Т. Горяєва ініціювала створення документальної історії політичної цензури в СРСР [2.158; 2.147; 2.159]. розкрила особливості функціонування Головного управління у справах літератури і видавництва (Головліт) та системи радіо цензури [2.148]. За її участі підготовлено та опубліковано ряд збірників документів і матеріалів присвячених історії та діяльності органів радянської цензури, особливо в царині радіомовлення, культури, освіти [2.148; 2.158; 2.159]. На середину 90-х рр. припадає публікація збірників документів і матеріалів про «Литературный фронт», [2.164] про стосунки письменника і влади, упорядкована Д. Бабиченком. Збірки документів складені сучасними дослідниками висвітлюють роботу органів радянської цензури [2.144; 2.146;

2.174], окремі аспекти російської журналістики [2.171], відносини влади з інтелігенцією [2.149]

У роботі використано принципи класифікації джерел, подані О. Федотовою у монографії «Політична цензура друкованих видань в УСРР – УРСР (1917 – 1990)» [3.286, с. 31-34]: 1) суб'єктний (за принципом походження джерел): державні, партійні, громадські, приватні джерела; Цензурні джерела (документи Головліту); 2) видовий (за функціями впливу на ті чи інші сфери суспільних відносин) – використано для протокольних постанов керівних органів ЦК КП(б)У. Виділено такі види документів: договірні; договірно-законодавчі; договірно-розпорядчі; розпорядчі; виконавчо-реєстраційні; реєстраційно-облікові; посвідчувальні; рекомендаційні; доповідні; протокольні; звітні; види листів; 3) предметний (дозволяє чітко розмежувати або виявити нерозмежованість) адресатів постанов ЦК та органів державної влади й управління, що дає змогу розкрити мотиви й причини прийняття нормативного акту; 4) родовий (якого роду документ використовувався у вигляді джерела): публічно-правові матеріали; законодавчі матеріали; розпорядчі матеріали відомств та підзаконні акти відділень НКО; протокольні акти; виконавчі матеріали: оперативні (листування, підготовчі матеріали, проекти рішень) та підсумкові (річні звіти, статистичні зведення тощо.); 5) функціональний (у який спосіб створений документ); 6) тематичний (застосовується для класифікації джерел за їх тематичним наповненням); 7) хронологічний.

Огляд джерел засвідчує, що вони є репрезентативними й достатніми для розкриття заявленої теми. Загалом залучені партійні й цензурні документи дозволяють відтворити загальну картину функціонування цензурних установ з контролю друкованих засобів масової інформації за період Другої світової війни. Партійні документи – містять важливі відомості, що підтверджують взаємозалежність органів цензури від політичної лінії партії. Найбільш інформативними є розпорядчі (постанови, накази, інструкції, листування), звітні (довіді, звіти) та інформаційні (зведення, доповідні записки) матеріали

органів державної влади та управління. Зіставлення груп партійних і цензурних джерел уможливило об'єктивне висвітлення процесу цензурування літератури в Україні на різних рівнях влади. Функціонування органів цензури найкраще відображають звітні документи, оскільки найбільш повно представляють обсяги та зміст діяльності цензурного відомства. Порівняння власне цензурних джерел з партійними дає можливість з'ясувати рівень достовірності інформації, що складають кожну із вищезазначених груп джерел. Уведення до наукового обігу виявлених архівних джерел в поєднанні з опрацьованою науковою літературою, матеріалами періодичних видань та преси дають змогу робити аргументовані узагальнення й висновки, реалізувати мету та дослідницькі завдання дисертації.

1.3. Методологія та методи дослідження

Основні методологічні засади роботи ґрунтуються на загальних принципах і методах пізнання, що передбачає застосування історичного, діалектичного, системного, логічного й інформаційного принципів. Методи застосовані у дисертації визначено станом наукової розробки теми, сформульованою метою, дослідницькими завданнями та джерельною базою роботи.

Зокрема, принцип історизму дозволив авторці відтворити ретроспективну картину формування органів цензури, висвітлити еволюцію цензурних заборон з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей в діяльності радянської цензури в УРСР.

Застосування діалектичного підходу полягає у висвітленні подій, явищ, їхніх наслідків і результатів у діяльності Головліту УРСР та його місцевих органів, а також їхній взаємозв'язок. Діалектичний підхід використано для обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків, процесів диференціації та інтеграції. Цей принцип використано в процесі розгляду еволюції цензури, що дозволило простежити основні закономірності її функціонування.

Серед загальнонаукових принципів дослідження використано: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання та ін.

Методика дослідження спрямована на поєднання загальнонаукових, міждисциплінарних, загальноісторичних і спеціальних джерелознавчих методів наукового дослідження: системного, аналітико-синтетичного, історико-генетичного, історико-типологічного, історико-порівняльного, проблемно-хронологічного.

Застосовуючи історичний підхід ми використовували порівняльно-історичний метод для виявлення спільних та відмінних рис в роботі органів радянської цензури в різні періоди, для визначення їхньої генетичної спорідненості, загального й специфічного в їхньому розвитку.

Для виявлення причин і наслідків діяльності цензури друкованих видань протягом радянської доби застосовано також аналітичний метод дослідження. Проблемно-хронологічний метод уможливив розгляд основних закономірностей формування системи політичної цензури на різних етапах еволюції.

Кожне теоретичне дослідження вимагає опису, аналізу та уточнення понятійного апарату. Термінологічний принцип передбачає дослідження походження термінів і понять, розроблення та уточнення їх змісту та обсягу. Розв'язати це завдання дає можливість метод термінологічного аналізу, що допоміг окреслити поняття «цензури», а отже більш чітко визначити предмет дослідження.

Одним з найбільш результативних для здійснення аналізу політичної цензури засобів масової інформації як багатоступеневого явища є синтетичні методи дослідження. Системний підхід базується на використанні методів, суміжних з історичними та іншими гуманітарними науками, застосуванні інформаційних технологій і статистичного аналізу. Системний аналіз розглядає суспільну та природну реальність як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих об'єктів, що визначають цілісні системи.

У процесі розроблення проблеми враховано методологічні принципи, цілісності, принцип ієрархічності, принцип структурності, принцип взаємозв'язку із зовнішнім середовищем.

Орієнтування на системний підхід у даному дослідженні цілком слушна, оскільки поставлено за мету дослідити сутність складного явища політичної цензури. Ключовим є поняття системи, визначення якого зумовлено її складністю та різноманіттям. Згідно із системним підходом, система — це цілісність, яка становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Основними ознаками системи є: 1) наявність найпростіших одиниць — елементів, які її складають; наявність підсистем — результатів взаємодії елементів; 2) наявність компонентів — результатів взаємодії підсистем, які можна розглядати у відносній ізольованості, поза зв'язками з іншими процесами та явищами; 3) наявність внутрішньої структури зв'язків між цими компонентами, а також їхніми підсистемами; 4) наявність певного рівня цілісності, ознакою якої є те, що система завдяки взаємодії компонентів одержує інтегральний результат; 5) наявність у структурі зв'язків, що об'єднують компоненти й підсистеми як частини в єдину систему; 6) зв'язок з іншими системами зовнішнього середовища. У роботі механізм функціонування політичної цензури засобів масової інформації розкрито шляхом характеристики не тільки всієї системи, але і її окремих компонентів та елементів. Конкретно-історичний аналіз у дослідженні історії становлення та діяльності органів цензури дозволив встановити історичну дійсність та уникнути описового характеру висвітлення історичної дійсності.

Одночасно з фундаментальними методами дослідження, використано джерелознавчий, архівно-евристичний, філолого-лінгвістичний підходи й методи аналізу джерельної бази.

Використання джерелознавчого методу передбачає діяльність дослідника у двох основних напрямках — аналізу та синтезу. Аналіз пов'язаний із визначенням видів і різновидів, інформативності та значення історичних документів, що стосуються діяльності органів цензури. Синтез викликаний

необхідністю реконструювати цілісну картину діяльності Укрголовліту та його структур.

Текстологічні методи допомагають при вирішенні завдань з визначення характеристик джерела: з'ясувати кількість редакцій (якщо є варіанти); визначити час створення документа; встановити місце його створення; прослідкувати ступінь оригінальності; виділити змістовні параметри; розкрити особливості тексту; виявити варіанти змін тощо. Особливо цінними вони є при вивченні політико-ідеологічних невідповідностей та помилок авторів й викреслень та пропусків цензорів. Порівняння змін, що виникли у документах в процесі їх цензурування, сприяють з'ясуванню намірів та задумів авторів і цензорів, а також механізмів прояву цензури й самоцензури.

У роботі застосовано й загальнонауковий метод інформаційного підходу, який дає можливість окреслити основні тенденції зростання обсягів інформації, з'ясувати ступінь її доступності та ефективності використання. Інформаційний підхід був визначальним у процесі аналітико-синтетичного оброблення матеріалів, оскільки дозволив виявити ступінь інформативності джерел. Цей же чинник сприяв також розробленню методики історіографічного аналізу.

Зважаючи на специфіку нашого дослідження, що полягає у розробці міжгалузевих аспектів, особливо значення набуває культурологічний підхід. Завдяки широкому розумінню поняття «культура» та пізнавальним властивостям культурології, подібне висвітлення проблематики відбиває події й факти, викликані функціонуванням апарату й цензури, і розкриває сутність феномену радянської культури та впливу на неї цензури.

Отже, розгляд методологічних принципів роботи свідчить про те, що в ході вивчення проблеми застосовано як загальнонаукові, міждисциплінарні, загальноісторичні, так і спеціальні джерелознавчі методи наукового дослідження.

Проаналізувавши методику та методологію дослідження, можна дійти висновку, що найбільш плідними для проведення аналізу політичної цензури засобів масової інформації є синтетичні методи дослідження. Превалюючим

можна визначити системний підхід, що ґрунтується на застосуванні методів, суміжних з історичними та іншими гуманітарними науками; використанні інформаційних технологій і статистичного аналізу. Згадані методи безперечно надають системному підходу перспективності в контексті провадження подальших наукових розробок.

* * *

Аналіз стану наукового розроблення теми дисертації засвідчив, що питання функціонування радянської цензури в засобах масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни досліджено фрагментарно. Ще досі не існує цілісного уявлення про діяльність цензурних органів у зазначений період. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження даної проблеми на дисертаційному рівні.

Історіографічний аналіз тематики довів, що проблема цензури засобів масової інформації в роки Другої світової війни привертає увагу істориків, політологів, культурологів тощо. Радянська історіографія будувалася переважно на обмеженій джерельній базі й розглядала проблеми цензури однобічно із замовчуванням багатьох явищ, пов'язаних із виданням, розповсюдженням та використанням друкованих творів.

Дослідження сучасних українських та зарубіжних науковців, що ґрунтуються на новій джерельній базі, висвітлюють деякі аспекти, засоби та форми вияву, соціальну значимість складного історичного явища доби тоталітаризму, яким була цензура в Україні протягом 1939-1945 рр. На основі поодиноких узагальнювальних робіт, що відображають послідовність подій, також проблемно вибудувати реконструктивну панораму історії цензури творів друку, що переконує у перспективності подальшого вивчення проблеми.

Вивчення джерельної бази засвідчило її репрезентативність для розв'язання поставлених у дослідженні завдань, сформульованих у ході роботи. Вона характеризується різноманіттям походження джерел та особливостями відображеної інформації, розпорошеністю документів по різних архівосховищах, засекреченістю значного масиву джерел.

Головним елементом застосування джерел є документальне забезпечення дослідження всіх етапів та елементів складного механізму прийняття рішень, включаючи всю ієрархію політичної влади – партійної, державної, суспільної, а також можливість проаналізувати інформаційно-творчий процес з середини. Паралельне застосування широкого кола опублікованих матеріалів, інформативних за своїм наповненням, сприяє всебічному розкриттю означеної проблеми та свідчить про повноту представленої джерельної бази.

Проаналізовані наукові праці й джерела дозволили виявити і схарактеризувати методи роботи та функції цензури у Українській РСР в засобах масової інформації в роки Другої світової війни. Застосування різноманітних принципів і методів дослідження дали змогу сформулювати об'єктивний погляд на зазначену проблему й забезпечити якомога точнішу достовірність результатів дисертаційного дослідження.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА РАДЯНСЬКОЇ ЦЕНЗУРИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

2. 1. Структура органів цензури

Радянська політична цензура бере свої витоки у цензурі царській [4.409, с. 160-166]. Ідеологічний контроль у Радянському Союзі здійснювався в кількох напрямках: цензура засобів масової інформації, контроль над видавничою справою, цензура репертуару видовищ. Нагляд за цими галузями здійснювався спеціальними органами цензури, підпорядкованими уповноваженим державним органам, органам державної безпеки та військовим відомствам.

У 1917 р. у Радянській Росії заборонили опозиційні видання. 20 січня 1918 р було створено Петроградське обласне управління військово-поштово-телеграфного і прикордонного контролю [3.198, с. 164]. «Положенням про військову цензуру газет, журналів і всіх органів друку» від 21 червня 1918 р. Попередня військова цензура здійснювалася Військово-цензурним відділенням при оперативному відділі Народного комісаріату військових справ, а також місцевих цензорів при окружних, губернських і повітових військових комісаріатах, де існували органи друку [2.158, с. 250-253].

При Польовому штабі Реввійськради республіки (РВРР) 6 жовтня 1918 р. створили військово-цензурний відділ, у складі Реєстраційного управління Червоної армії. З 27 листопада 1919 р. військово-цензурний відділ став самостійним відділом при РВРР. Він здійснював попередній перегляд всіх друківаних видань та офіційних документів, які містили військові відомості [3.224, с. 102]. У положенні РВРР «Про військову цензуру» від 23 грудня 1918 р. визначалася структура військово-цензурних органів: військово-цензурний відділ Реєстраційного управління РВРР, військово-цензурні відділення при відділах військового контролю округів, військово-цензурні

пункти при відділеннях військового контролю губернських військових комісарів, де такі виявилися необхідними, місцеві військові цензори. Наказом РВРР від 10 серпня 1920 р. відділ військової цензури було реорганізовано в Управління військової цензури [3.224, с. 103].

1 серпня 1921 р. управління військовою цензурою передавалося одному із структурних підрозділів Інформаційного відділу ВНК [2.158, с. 276]. Положенням РНК РСФРР «Про воєнну цензуру ВНК» від 21 жовтня 1921 р. уточнювались функції цензури (перегляд друкованих видань та кінофотоматеріалів, кореспонденції та радіотелеграфного мовлення), висвітлювався механізм попереднього та наступного контролю. Центральними органами стали в інформаційному відділі ВНК підвідділ військової цензури, та відповідний підрозділ в структурі ВУНК. На місцях створено відділення та військові пункти цензури при губернських надзвичайних комісіях і особливих відділах військових частин і з'єднань [3.260, с. 17].

21 грудня 1921 р. положенням «Про політичний контроль» замість служби військової цензури організовано відділення і пункти політичного контролю при секретно-оперативних підрозділах надзвичайних комісій [4.528, с.13].

Централізацію видавничої справи було здійснено Декретом «Про державне видавництво» [2.152, с. 296-298] від 29 грудня 1917 р. Декретом відділу освіти Тимчасового робітничо-селянського уряду України 17 січня 1919 р. утворено Центральне видавниче бюро [1.3, арк. 3]. Для цензурування творів друку при Видавничому бюро сформовано літературно-редакційний відділ [1.4, арк. 27-27 зв.].

У 1918 р. було ухвалено директиви при РНК РСФРР «Про охорону бібліотек та книгосховищ» і додаток до неї «Про порядок реквізиції бібліотек, Книжкових складів та книжок узагалі».

Декретом «Про створення Народного комісаріату радянської пропаганди УСРР» від 27 лютого 1919 р. Раднарком УСРР ліквідував Видавниче бюро. На НКП УСРР покладался контроль над загальнополітичним друком, добір та редагування друкованих видань [1.1, арк. 4-7]. Положенням «Про внутрішню

структуру Народного комісаріату радянської пропаганди» організовано відділ друку з 9 підрозділів [1.1, арк. 194-195 зв.].

Восени 1920 р. при НКО розгорнув свою діяльність Головний політико-освітній комітет (Головполітосвіта), який координував політичну пропаганду [3.286, с. 119].

Декретом ВУЦВК «Про об'єднання всіх окремих радянських видавництв у Всеукраїнське видавництво» від 5 травня 1919 р. створено Всевидав. До нього увійшли Видавниче бюро і Українське центральне агентство [2.156, с. 9]. 6 травня 1920 р. Всевидав передано Народному комісаріату освіти УРСР, а 25 травня 1921 р. Виділено у головне управління [2.151, с. 1]. Редакційний та літературний відділи надавали дозволи на публікацію та реєстрували видання [1.61, арк. 53, 60; 1.5, арк. 10]. Міжвідомча комісія при ЦК КП(б)У 6 червня 1920 р. постановою «Про розповсюдження друкованої продукції Всевидаву» прирівняла його до тилкових військових організацій [2.162, с.131]. Наркомос мав друкувати матеріали головних управлінь переважно у Всевидаві, де відбувалось цензурування [2.170, с. 3].

У січні 1920 р. у структурі секретаріату ЦК КП(б)У створюється організаційний відділ з підвідділом інформації та зв'язку й відділ видання газет. Згодом сформовано агітаційно-пропагандистський відділ. До функцій цих відділів належали, зокрема, і цензорські [3.291, с. 160].

Положення «Про губернські політкомісії у справах друку» від 6 лютого 1922 р. підпорядковувало губполіткомісії Політвідділам округів. Вони розглядали дозволи на реєстрацію видавництв, видань, проводили попередній перегляд всіх рукописів і контролювали діяльність видавництв.

19 вересня 1922 р. створено Центральне управління у справах друку [1.21, арк. 1]. Постановою ВУЦВК «Про введення в дію кодексу законів про народну освіту» від 19 грудня 1922 р., здійснено об'єднання всіх видів цензури у друці та державно-політичного контролю над видавництвами й розповсюдженням друкованої продукції, затверджено Центральне управління у справах друку (ЦУСД) при Головполітосвіті УСРР [2.154, с. 867]. Органи ДПУ переймали всі

роботи з цензури видань від органів військово-політичної цензури ДПУ, які згодом було реорганізовувались в органи політконтролю [1.10, арк. 32]. В ЦУСДі запроваджувалась посада військового цензора. В «Інструкції органам Центрального управління у справах друку УСРР» вказувалося, що всі видання, особливо звільнені від попереднього цензурування, передаються для більш детального перегляду військовому цензору [1.9, арк. 31]. А 30 серпня 1922 р. ВУЦВК прийняв положення «Про Державне видавництво УСРР». Цензурна діяльність перейшла до ЦУСДу, але певні контрольні права ДВУ зберегло.

Для поєднання цензурних повноважень в єдиному відомстві 6 червня 1922 р. Створюється Головне управління в справах літератури та видавництв (Головліт) і його республіканські відділення, підпорядковані Народному комісаріату освіти (Наркомосу) [1.7, арк. 16-17]. Співробітники Головліту здійснювали попередній перегляд видань, знімків, малюнків, карт тощо, реалізацію розпоряджень та інструкцій у справах друку, видавництв, друкарень, бібліотек і книжкових магазинів. Структура Головліту і його штати було затверджено 11 липня 1922 р. Керували Головлітом завідувач, його заступник та помічник. Функціональну вертикаль формували – відділ іноземної літератури (заввідділу, секретар, завідувач книжкового та завідувач підвідділу періодичної преси, політредактори) та російської літератури (заввідділу, секретар, заввідділу періодичної, заввідділу відомчої та заввідділу приватної преси, політредактори). Адміністративно-контрольний відділ забезпечував внутрішню роботу структурного підрозділу Наркомосу, а контрольно-репертуарний комітет контролював естрадний та кінорепертуарний напрями [3.279, с. 115-116]. Військово-цензурні відомства увійшли в структуру Головліту, але контролювалися ДПУ. За військовими органами (за Вищою військовою редакційною радою) зберігався контроль за виданням військової літератури та військовими видавництвами [2.171, с. 285; 2.227, с. 106] (Додаток А).

11 серпня 1922 р. Президія ВУЦВК затверджує положення «Про Центральне управління в справах друку при Головополітосвіті Наркомосу

УСРР» [1.13, арк. 279]. Управління здійснювало попередній цензорський контроль усіх видань, видавало дозволи на випуск творів та організацію приватних видавництв, їх реєстрації і наступного нагляду за їхньою діяльністю, складало списки й визначало твори, заборонені до друку й поширення, притягало винних у порушенні постанов і розпоряджень до відповідальності. [2.166, с. 8-10].

Політконтроль ДПУ надавав Головліту технічну допомогу [2.171, с. 286-287] та поступово управління втрачало цензурні обов'язки та лише слідкувала за їх виконанням.

Положенням «Про організацію Управління у справах друку у всеукраїнському масштабі» від 7 вересня 1922 р. до обов'язків губполітосвіт додавалися організація місцевих органів [1.13, арк. 279]. Очолював Управління Начальник з канцелярією. У структурі відомства були такі відділи – внутрішньої літератури, іноземної літератури та адміністративно-контрольний.

1922 р. до ЦК КП(б) отримав «Інструкцію Головліту його місцевим організаціям» й «Правила (тимчасові) про торгівлю друкованими творами». 25 грудня 1922 р. місцеві органи Укрговліту одержали інструкції для роботи всіх відділів. Відділ внутрішньої літератури мав переглядати видання Української РСР, адміністративно-контрольний відділ – видавав візи для рукописів (дозвільні чи заборонні), контролював відкриття та діяльність видавництв і типографій, здійснював їх реєстрацію, та контроль у сфері торгівлі літературою.

У січні 1923 р. ЦУСД перепідпорядкували Колегії Наркомосу [1.8, арк. 27-28]. Постановою РНК РРФСР від 9 лютого 1923 р. при Головліті було організовано Комітет з контролю за репертуаром (Головрепертком) [3.227, с. 66]. 24 червня 1924 р. ЦУСД виділили в одне з головних управлінь НКО.

У 1925 р. в структурі Головного управління у справах літератури та видавництв РРФСР помічники начальника стали призначатися наркомом освіти зі згоди уповноваженого Реввоєнради ОГПУ при РНК РРФСР [3.227, с. 122-123]. У 1929 р. замість помічників уведено посаду заступника та сформовано 5

відділів: організаційно-плановий, російський відділ, секретаріат, військово-економічний відділ та іноземний [3.227, с. 134]. (Додаток Б)

Відповідною постановою Ради народних комісарів УСРР 21 серпня 1930 р. ДВУ реорганізували в Державне видавниче об'єднання України (ДВОУ), об'єднавши видавництва «Радянський селянин», «Пролетарій», «Український робітник», «Юрвидавництво», «Наукова думка», «Культура», «Тео-кіно-видавництво», «Вісник фізичної культури», редакційно-видавничу частину «Книгоспілки» [1.22, арк. 56-58]. ДВОУ сприяло посиленню цензорського контролю та нівелювало роль приватних видавництв.

Постановою Політбюро ЦК від 5 вересня 1930 р. «Про роботу Головліту» Наркомосу доручено реорганізацію Головліту, звільнивши центральний апарат цензурного відомства від оперативних робіт з попередньої цензури. За ним було збережено об'єднавчі функції різних видів цензури, загального керівництва та інспектування, затвердження редакторів та редколегій, наступного контролю за виходом літератури, дозволи та заборони видань і видавництв, видання правил і розпоряджень, розбору апеляцій [5.579, с. 54-55]. Цензорів ввели в кожне видавництво.

Постановою від 5 жовтня 1930 р. кількість уповноважених при кожній установі «встановлювалося Головлітом і утримувалося за кошти підприємств, установ і організацій, при яких вони працюють», уповноважені Головліту одночасно були завідувачами видавництв [3.216,4-55 с. 290-291]. На основі цієї постанови розроблено положення про Головліт, затверджене РНК РРСФР 6 червня 1931 р. [2.149, с. 128-129]. Зміни запроваджувалися і в союзних республіках.

Колегія НКО наполягала на приєднанні до Головліту Української книжкової палати [1.18, арк. 65]. У «Положенні про Українську Книжкову палату» від 31 березня 1931 р. вона визнавалася одним з ключових відділів головного цензурного управління республіки та на неї покладалася реєстрація всіх друкованих творів в Україні [1.17, арк. 56].

У розгорнутій директиві «Про посилення політконтролю за випуском періодичної і неперіодичної літератури» від 5 квітня 1931 р., надавалися вказівки для забезпечення конфіденційності державних таємниць, політико-ідеологічного контролю, про роботу політредакторів, участь у цензорській діяльності партійних працівників та ін. [2.171, с. 300-305]. В серпні 1931 р. на НКО УСРР та Сектор літконтролю розглядав проект постанови ВУЦВК і РНК УСРР «Про затвердження устави про Головне управління в справах літератури та видавництва і його місцеві органи» [1.19, арк. 34-36]. До складу НКО УСРР входило Головне управління літератури та видавництв (Укрголовліт). Він керував місцевими органами й уповноваженими, перевіряв їхню роботу, здійснював політико-ідеологічний контроль за випуском літератури та радіомовленням, конфісковував видання, видавав дозволи на відкриття видавництв і періодичних видань, на ввезення іноземної літератури, складав списки заборонених до видання творів, притягав до відповідальності порушників вимог цензури. Попередній контроль Укрголовліт здійснював через його уповноважених при видавництвах, редколегіях та редакціях, друкарнях, радіомовних організаціях, інформаційних агенціях, телеграфах. У містах і районах запроваджувалися посади інспекторів літконтролю, а за її відсутності інспекторів літконтролю призначав Наркомос за поданням Укрголовліту [3.279, с. 126]. Циркуляром від 19 липня 1931 р. про уповноважених та політредакторів уповноваженими Головліту при видавництвах вважалися директори, які повинні були мати одного заступника з політконтролю [3.279, с. 127]. На центральний апарат Укрголовліту покладалися організаційно-контрольні функції [1.20, арк. 24-26]. Від 1931 р. попередній контроль став здійснюватись уповноваженими Головліту на місцях (при видавництвах, редакціях періодичних видань, друкарнях, радіомовних організаціях, головних поштамтах, митницях тощо). У 1932 р. в апараті ЦК КП(б)У було створено відділи агітації і масових кампаній та культурно-пропагандистський відділ [3.291, с. 173].

15 вересня 1933 р. Політбюро ЦК ВКП(б) розглянуло проект постанови «Про посилення охорони військових таємниць». Було виокремлено групи Головліту по військовій цензури в самостійний відділ при уповноваженому РНК СРСР та створено такі самі відділи в союзних республіках при начальниках республіканських Головлітів. 14 жовтня 1933 р. цю постанову прийнято з деякими змінами [3.198, с. 205-206]. У листопаді 1933 р. затверджено «Положення про уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці і про відділи військової цензури». [3.198, с. 206].

У 1933 р. реорганізовано Народний комітет освіти й вилучено питання мистецтва, театру, керівництва художнім життям країни з відання Головліту. З сектору мистецтва й літератури було виділено Управління театральновидовищними установами та створено Головну інспекцію з музики й образотворчого мистецтва. Було розширено функції Главреперткому та змінено його назву на Головне управління з контролю за репертуаром і видовищами. Замість Союзкіно створено Головне управління кіно- фото-промисловості при РНК СРСР. 17 січня 1936 р. сформовано Всесоюзний комітет у справах мистецтв при РНК СРСР, який керував і контролював всі види мистецтва.

У листопаді 1934 р. прийнято постанову ЦК ВКП (б), яка наділяла ТАРС виключним правом розповсюдження всередині країни іноземної та громадської інформації [2.161, с. 181].

26 лютого 1934 р. РНК РРФСР перейменував Комітет з контролю за репертуаром на Головне управління з контролю за видовищами і репертуаром (Гурко), передавши його до складу Наркомосу РРФСР [2.158, с. 63-64].

У Народному комісаріаті закордонних справ (НКЗС) СРСР функціонував відділ преси, який відповідав і за роботу з іноземними кореспондентами. Наприкінці 1930-х рр. відділ друку НКЗС став займатися також попереднім переглядом статей на міжнародні теми [4.352, с. 382].

У 1935 р. начальник всієї радянської цензури став називатися Уповноваженим РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці і начальником Головліту. Структура Головліту затверджувалась постановою

РНК № 5 від 1 січня 1935 р. [32.227, с. 139]. У 1935 р. республіканськими цензурними відомствами стали складатися «Зведення про важливіші вилучення, затримання і конфіскації, зроблені органами Головліту і ВВЦ», які містили відомості про вилучення, здійснені попередньою і наступною цензурою. Функції культурно-пропагандистського відділу в апараті ЦК КП(б)У було розподілено між 5 відділами: агітації і пропаганди, преси і видавництв, шкіл, культурно-освітньої роботи та науки [3.291, с. 173]. (Додаток В)

31 січня 1936 р. Оргбюро ЦК ВКП (б) пропонувалося виділити Головліт і його структури на місцях з системи Наркомосу, для чого планувалося організувати Головне управління у справах цензури при Раднаркомі СРСР. Він мав вирішувати завдання недопущення «розголошення державних (військових, економічних, зовнішньополітичних та ін.) таємниць у пресі, по радіо і на виставках». У постанові ЦК ВКП (б) «Про роботу Головліту» також обумовлювався розгляд переліку відомостей, що становлять військову таємницю, планувалося зміцнення складу працівників військової цензури [2.158, с. 65-67]. Головліт СРСР став загальносоюзним органом цензури при Раді Міністрів СРСР, що підпорядковувався безпосередньо секретарю ЦК з ідеології.

До 1937 р. Головліт СРСР було підпорядковано Наркомосвіти, а з 1937 р. переведено на самостійне фінансування з державного бюджету і тим самим виділено з Наркомосвіти в самостійну установу згідно з постановою РНК СРСР № 400-47 від 11 січня 1937 р. за [1.36, арк. 39]. Але відповідних розпоряджень щодо Головліту УРСР і його місця в загальній системі державних органів не було. Фактичне керівництво Головлітом УРСР здійснювалося Уповноваженим при РНК СРСР з охорони військових таємниць в пресі через Головліт РРФСР. Та фінансування почало здійснюватися з союзного бюджету вже з 1 січня 1938 р. відповідно до розпорядження РНК СРСР від 3 жовтня 1937 р. за № 505 [1.36, арк. 40]. У 1940 році було здійснено спробу вирішити питання про підпорядкування Головліту УРСР Раді народних комісарів УРСР [1.36, арк. 37]. 21 жовтня 1937 р. Оргбюро було прийнято

постанову, за якою у номенклатуру працівників ЦК ВКП(б) були включені цензори центральних газет. Цензори республіканських, крайових і обласних газет затверджувалися ЦК компартій союзних республік, крайкомів і обкомів, а цензори районних газет – райкомами партії [1.158, с. 68-69].

У 1938 р. засновано спеціальний інститут політредакторів, які перевіряли роботу цензорів, слідкували за дотриманням «Переліку відомостей, що становлять державну таємницю» [2.226, с. 20, 27,30, 35].

1938 р. розроблялося положення про головне управління цензури при РНК СРСР [1.158, с. 60]. У цьому положенні передбачено створення 15 відділів у складі Головліту та детально розписано їхні завдання і дії.

8 січня 1938 р. за постановою Політбюро ЦК ВКП (б) проведено нову реорганізацію Політичного управління РСЧА. У його складі стало функціонувати 9 відділів замість колишніх 7. Відділ культури й пропаганди ленінізму виявився розділеним на два: партійної пропаганди, агітації і друку та культурно-освітньої роботи. Скасовано відділ політико-пропагандистської роботи в морських силах, зате виникли два нових: з роботи серед комсомольців і мобілізаційний.

XVIII з'їзді ВКП(б) 1939 р. підтримав доповідь Й. Сталіна про необхідність зосередження в єдиній структурі всіх функції пропаганди й агітації: «Є ще одна галузь партійної роботи, дуже важлива і відповідальна... – це партійна пропаганда і агітація, усна й друкована, робота з виховання членів партії і кадрів партії в дусі марксизму-ленінізму» [2.191, с. 358]. Ці слова стали керівництвом до дії для усіх партійних структур. На тому самому з'їзді було внесено ряд пропозицій про створення при Раднаркомі СРСР Комітету у справах політпросвіт роботи (Головполітпросвіт). 18 березня 1939 р. А. Жданов наголошував: «Для того, щоб успішно керувати справою марксистсько-ленінської пропаганди в партії і державі, для того, щоб успішно вирішувати завдання ліквідації теоретичного і політичного відставання партійних кадрів, ЦК повинен мати потужний апарат пропаганди й агітації у вигляді Управління пропаганди і агітації, який би зосередив усю роботу з друкованої і усної

пропаганди й агітації» [3.191, с. 36]. З цією метою 3 серпня 1939 р. створюється Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б). На новостворену структуру покладалися такі функції: керівництво пропагандою і агітацією через підзвітні йому засоби масової інформації, видавництв тощо; теоретична підготовка партійних і державних службовців [3.218, с. 110]. Управління складалося з п'яти відділів: партійної пропаганди, марксистсько-ленінської підготовки кадрів, друку, агітації і культурно-освітніх установ. Більше третини працівників Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) працювало у відділі друку. Цей відділ здійснював контроль над роботою центральної та місцевої преси, слідкував за перевіркою добором кадрів для редакцій газет і журналів, розглядав тематичні плани видавництв, відповідав наклада преси, контролював роботу ТАРС і Головліту [3.176, с. 17]. Того ж 1939 р. в апараті ЦК КП(б)У було відроджено розформований в 1935 р. культурно-пропагандистський відділ, а також створено сектори культури і науки, друку та видавництв [3.290, с. 173].

Система політичної цензури виникла і почала формуватися в 20-30 рр. з ініціативи партійних органів та функціонувала під їхнім пильним наглядом. У галузі цензури діяли партійні структури (агітпроп, відділ друку і видавництв, культпроп) та установи Наркомосу (ЦУД, Головополітосвіта, Головоцвх, Головліт), що разом склали єдину систему цензури. У 30-ті рр. у здійсненні цензурної політики активно втручалися інформаційний та секретний відділи ОДПУ.

Засоби масової інформації налаштовувалися на сприйняття значними масами людей. До уваги не бралися потреби невеликих груп, а тим більше – окремої особистості. Окрім того, специфіка засобів масової інформації зумовлювала відсутність живого зворотного зв'язку, характерного для спілкування людей. Було потрібно додатково проводити усну агітаційно-пропагандистську роботу, яку не могла замінити періодична преса [3.274, с. 212].

Рішенням ЦК ВКП(б) від 5 лютого 1940 р. «Про низові органи цензури» визначалося затвердження цензорів через номенклатуру місцевих керівних парторганів [3.198, с. 280]. У грудні повноваження Головліту розширювались, до його компетенції передавався контроль за радіомовленням постановою від 18 грудня [2.158, с. 84]. Для встановлення воєнного порядку у центральному апараті Головліту пройшла певна реорганізація. Незважаючи на фактичну підпорядкованість місцевих управлінь Головліту республіки, вони опинилися в більшій залежності від місцевих партійних керівників. Від РНК УРСР 19 грудня 1940 р. голові Раднаркому СРСР В. М. Молотову надійшла пропозиція «Про підпорядкування Головліту УРСР Раднаркому УРСР». Питання тоді вирішене не було. Нагадали про нього 19 квітня 1941 р. [1.38, арк. 55], проте рішення й тоді не було ухвалено. Повернулись до нього аж у 1946 р.

Під час війни Й. Сталін, будучи головним цензором країни, посилив особистий контроль над засобами масової інформації. Правою рукою «вождя» був А. С. Щербаков, який обіймав посади Головупра РСЧА, МК ВКП(б) і ММК ВКП(б), начальника Радінформбюро та секретаря ЦК ВКП(б) з ідеології та керував Управлінням пропаганди і агітації (Агітпроп) ЦК. Тоді саме Агітпроп контролював союзний Головліт та його структури, хоча останній формально знаходився у підпорядкуванні РНК СРСР. Начальник Головліту СРСР М. Садчиков співпрацював з відділами військової цензури Наркоимату оборони та Наркомату військово-морського флоту [4.418, С. 89].

2 червня 1941 р. з метою посилення військової цензури в СРСР начальник Головліту СРСР Н. Садчиков направив у відділ пропаганди та агітації ЦК ВКП(б) проект положення про головного військового цензора. Окрім введення посади військового цензора, пропонувалося цілий ряд працівників Головліту вважати на дійсній військовій службі та посилити поштово-телеграфну службу. До початку війни залишалось 20 днів, а питання організації військової цензури вже було заявлене. У червні того ж року для посилення військової цензури було впроваджено посаду головного військового цензора при РНК СРСР. Заступники головного військового цензора і старші цензори союзних і

автономних республік, країв і областей в Наркоматі оборони вважалися на дійсній військовій службі з відкомандируванням їх в розпорядження головного військового цензора при РНК СРСР [2.158, с. 85]. Відповідно до положення про головного військового цензора при РНК СРСР цензура здійснювала дві функції: охорону державних (військових, економічних і політичних) таємниць і політико-ідеологічний контроль у творах друку, радіо, кіно, картографії, текстах п'єс у друкованому й рукописному вигляді та контроль зовнішнього й внутрішнього листування. Політична цензура мала попереджати публікацію й поширення відомостей, спрямованих проти радянського ладу в СРСР, ВКП(б), Конституції СРСР та основ марксизму-ленінізму. Основними напрямками діяльності було названо: організацію й керівництво попередньою і наступною цензурою; підготовку переліків: переведення цензури мирного часу на військовий стан; вилучення політично шкідливої літератури; контроль за діяльністю поліграфічних підприємств і доставкою сигнальних та обов'язкових екземплярів; притягнення до відповідальності осіб, які порушили вимоги цензури. До цього часу, принаймні, два з перелічених напрямків діяльності не були характерними для цензури: дії щодо вилучення літератури та покарання винних [3.198, с. 277].

24 червня 1941 р. було створено Радянське інформаційне бюро. На нього покладалося завдання подавати оперативну й правдиву інформацію. Всього за роки війни було передано 2,5 тис. зведень Радінформбюро.

Особливі відділи ВЧК через місяць після початку Великої Вітчизняної війни було реорганізовано в Управління особливих відділів НКВС. В умовах війни вони мали боротися зі шпигунством і зрадами в лавах Червоної армії, ліквідувати дезертирство у прифронтовій смузі, а також наділялися правом арешту і навіть розстрілу дезертира [3.198, с. 278].

Під час війни діяльність НКВС і його управлінь значно розширилось, зокрема і за рахунок розширення функцій і збільшення обсягів робіт, пов'язаних з цензорським контролем. У центральному апараті Головліту було

встановлено військовий порядок, однак на місцях органи цензури підпорядковувалися місцевому партійному керівництву.

Відповідно до рішення ЦК ВКП(б) від 2 жовтня 1942 р. в Україні було створено нелегальний ЦК КП(б)У України, до складу якого увійшли члени ЦК, обрані на передвоєнному з'їзді компартії України, керівники обкомів партії, командири й комісари великих партизанських з'єднань. А у квітні 1943 р. при відділі пропаганди і агітації ЦК КП(б)У було створено спеціальну групу для роботи серед партизан і населення окупованих районів республіки. Вона зосереджувала всі матеріали, які надходили з окупованих районів та зі звільнених територій, для вивчення, систематизації, й використання їх у цілях контрпропаганди; для організації перехвату радіопередач ворога українською мовою, для проведення роз'яснювальної роботи з населенням [3.224, с. 36, 40]. Основний зміст агітаційно-пропагандистської роботи ЦК КП(б)У України було спрямовано на «мобілізацію українського народу на боротьбу проти німецько-фашистських загарбників, виховання почуття ненависті, злоби та помсти в українського народу до окупантів, виховання мужності, патріотичної любові до Батьківщини і віри перемогу Червоної армії над гітлеризмом» [4.368, с. 54].

23 жовтня 1942 р. підвищено становище відділу центральної військової цензури. Його було виведено зі складу Головного розвідувального управління й підпорядковано наркомату оборони. 18 вересня 1943 р. відділ військової цензури було включено до складу Генерального штабу Червоної армії. Безпосередню цензурну роботу здійснювали в центрі – відділ військової цензури Генерального штабу Червоної армії, що тісно співпрацював з Уповноваженим РНК СРСР з охорони військових та державних таємниць у пресі та з Управлінням агітації і пропаганди. На фронтах, в округах і арміях на правах начальників відділів працювали військові цензори відповідних штабів, підзвітні безпосередньо начальнику цих штабів та. У військових з'єднаннях вели роботу військові цензори штабів, призначені наказами командирів з'єднань з поміж офіцерів штабів. Кандидатура цензора узгоджувалася з головним цензором армії або округу. У військових академіях та інших

військових установах, якщо це було визнано за необхідне відділом військової цензури Генерального штабу Червоної армії, цензорів призначали начальники цих установ, попередньо узгодивши їхні кандидатури з відділом військової цензури Генерального штабу. Відділ цензури Червоної армії контролював роботу цензорів; здійснював підбір та підготовку кадрів; розробляв цензурні документи; проводив попередній контроль усіх центральних видань, газети «Правда», видань Оборонгізу, матеріалів Союзкінохроніки, матеріалів центральних цивільних газет, журналів, матеріалів, призначених для закордону, видань центральних управлінь НКО й оборонних наркоматів; а також наступний контроль фронтової й армійської преси, друкованої продукції центральних військових видавництв; перевіряв центральні військові й цивільні друкарні Москви, що виконували військові замовлення. Військовий цензор фронту (округу) контролював фронтову (окружну) пресу та матеріали радіомовлення; контролював та інструктував кінооператорів і фотокореспондентів з питань збереження військової таємниці; добирав військових цензорів армій та керував їхньою роботою й підготовкою; готував проекти вказівок командування з питань збереження військової таємниці; перевіряв військові друкарні фронту та цивільні друкарні, що виконували військові замовлення; підтримував зв'язок з місцевими органами Головліту та здійснював, особисто чи через підпорядкованих йому цензорів, попередню цензуру цивільної преси на звільнених територіях до організації органів Головліту. Військовий цензор армії контролював армійську пресу та радіопередачі з'єднань; готував проекти командування по збереженню державної таємниці в пресі з'єднань; керував роботою військових цензорів з'єднань; перевіряв військові типографії. Військові цензори з'єднань (академій, установ) здійснювали попередню цензуру всієї друкованої продукції. Військового цензора фронту (округу) затверджувало Головне управління кадрів НКО, а військового цензора армії – Військова рада фронту. Рішення цензорів про зняття матеріалу чи про внесення правок підлягали обов'язковому виконанню. Цензурна робота мала таємний характер. Викреслення та

вилучення могли бути відомими, окрім цензора, тільки редактору, його заступникам і їхнім прямим керівникам [5.578].

У 1945 р. в апараті ЦК КП(б)У створюється Управління агітації і пропаганди. До нього увійшли відділи пропаганди, друку, агітації, культури, літератури і мистецтв, підготовки й перепідготовки парткадрів, науки. При політбюро діяли комісії з напівцензорськими функціями: з преси та видавництва та літератури і мистецтва [3.291, с. 173]. Навесні 1945 р. активізувалася робота комісій з преси і видавництва при Політбюро ЦК КП(б)У. Партійні органи зацікавилися й змістовим наповненням преси.

У липні 1946 р. відповідно до постанови ЦК КП(б)У і Ради міністрів УРУР було змінено підпорядкування Головліту УРСР і у структурі Ради Міністрів УРСР утворено Головне Управління у справах з літератури та видавництва [3.291, с. 158].

На 1947 р. Головне управління літератури і видавництва цензурувало відкриті твори друку і широкого радіомовлення. До функцій Головліту СРСР належали: керівництво органами цензури на території СРСР; організація попереднього й наступного контролю над усіма видами творів друку і радіомовлення; контроль над вивозом іноземної літератури в СРСР і вивозом радянської літератури з СРСР за кордон; контроль за інформацією іноземних кореспондентів з СРСР закордон; заборона й дозвіл випуску книжкової і журнальної продукції, державна реєстрація видавництва; державна бібліографічна реєстрація всіх творів друку, що виходили з СРСР; видання переліків політично шкідливої літератури, що підлягала вилученню, та контроль за торгівлею в букіністичних магазинах; видача дозволів на право мати спецфонди бібліотекам, видання обов'язкових правил про порядок зберігання й користування спецфондами літератури в бібліотеках і спецфондами в музеях; видання обов'язкових для всіх поліграфічних підприємств і видавництва наказів про доставку певним адресатам сигнальних і обов'язкових (платних і безкоштовних) екземплярів творів друку [2.158, с. 345-346].

Очолював Головліт СРСР Начальник Головліту (Уповноважений Ради Міністрів СРСР з охорони військових таємниць у друці). Допомагали йому заступники: із загальних питань, з питань інформації іноземних кореспондентів за кордон, з місцевих органів цензури, з кадрів [2.158, с. 346].

Головліт СРСР складався з таких відділів: 1-й відділ – військовий – керував питаннями «Переліку...» та розробляв разом з відповідними міністерствами зведення таємних питань для керівництва в службовому листуванні, телеграмах та радіограмах. Особовий склад цього відділу формувався з офіцерів Збройних сил. 2-й відділ – контролював надходження іноземної літератури з-за кордону до СРСР; 3-й – інформацію іноземних кореспондентів, що надсилалася за кордон; 4-й – здійснював попередній цензорський контроль над випуском книг і журналів центральних видавництв; 5-й – проводив наступний контроль над периферійними виданнями та керував місцевими органами цензури, зокрема й Головлітом УРСР; 6-й – здійснював попередній контроль центральних газет, радіомовлення, матеріалів ТАСС та Совінформбюро; 7-й – займався питаннями вилучення політично шкідливої літератури, контролював виконання «Правил виготовлення й випуску у світ творів друку» та вивезення радянської літератури за кордон. Також до структури Головліту СРСР входили відділи кадрів, секретний, планово-фінансовий, управління справами та секретаріат. До системи Головліту СРСР входила загальносоюзна книжкова палата [2.158, с. 346-347].

Кожна союзна республіка мала Головне управління у справах літератури та видавництв республіки, а в кожному краї та області – крайліт і облліт. Головліту республік, як і крайліти та облліти РРФСР, були в безпосередньому підпорядкуванні Уповноваженого Ради Міністрів СРСР з охорони військових і державних таємниць у друці. У районах працювали райуповноважені, підпорядковані відповідному облліту чи Головліту у штаті чи за сумісництвом [2.158, с. 347].

Головліт УРСР очолював Начальник Головліту, якому допомагали в керівництві два заступники. Головліт УРСР поділявся на адміністративний

апарат (начальники та їхні заступники, бухгалтери, начальники спецчастин, кур'єри, прибиральниці, двірники тощо), цензорський склад (цензори наступного й попереднього контролю, цензори радіопередач, інспектори по вилученню, інспектори по бібліотекам), а в облітах працювали також штатні й позаштатні районні уповноважені. Позаштатні районні уповноважені працювали на ділянках з порівняно невеликими обсягами цензурування [1.23].
(Додаток Д)

Постійні непорозуміння, що виникали між Головлітом і Головреперткомом, намагалися вирішити не одноразово – у 1947 р., 1949 р., 1950 р. та 1951 р. шляхом переділу повноважень між цими структурами. Остаточно вирішилося це питання після ліквідації Головрепрткому в 1951 р. [3.198, с. 296-297]

Органи цензури були суворо централізованою, вертикально підпорядкованою структурою, що мала на меті суворий контроль над засобами масової інформації. Головліт виконував цензурні функції, проте вся його діяльність підпорядковувалась партійним органам. Усі рішення й пропозиції Головліту обов'язково розглядалися Центральним Комітетом партії. Цей контроль здійснювався через новостворене перед війною Управління пропаганди і агітації, а також відділи преси, видавництв при ЦК ВКП(б) та аналогічними структурами при ЦК республіканських партій. В Українській РСР у партійній структурі замість згаданого вище управління працював відділ пропаганди і агітації. В умовах війни особливе місце займали військові структури, зокрема й у сфері цензури. Основним завданням військової цензури було збереження військових таємниць.

2. 2. Нормативно-правове забезпечення діяльності цензурних органів УСРР у першій половині 40-х рр. XX ст.

У Радянському Союзі цензура в засобах масової інформації здійснювалася на основі ретельно розробленої та впорядкованої нормативно-правової бази та посилювалася разом зі зміцненням комуністичного режиму. Радянська цензура мала певні особливості. Попередня цензура передбачала три ступені перевірки друкованих видань: перегляд рукописів, коректурних відбитків (гранок) і сигнальних екземплярів; рішення головного редактора або директора видавництва про передавання до друку; редагування цензором. При цьому друкована продукція проходила їх навіть під час перевидання. У Радянському Союзі цензура посилювалася разом зі зміцненням комуністичного режиму. Радянська цензура мала певні особливості.

Наступна (каральна) цензура виступала, здебільшого, методом впливу та стримування суспільних ідей і думок, що суперечили офіційній ідеології. Каральна цензура працювала керуючись не лише нормативною базою Центрального управління у справах друку, а також таємними вказівками партійно-державних органів. Тотальний цензурний контроль призвів до виникнення самоцензури.

Зі створенням Центрального управління у справах друку 29 серпня 1922 р. встановлювався контроль над друкарнями, видавництвами та іншими установами галузі [1.9, арк. 10]. Наступні документи – «Правила (тимчасові) про торгівлю друкованими творами», «Оголошення про порядок отримання дозволу на право відкриття видавництв і видання періодичних і неперіодичних друкованих творів», «Тимчасові правила про порядок обов'язкової реєстрації друкованих творів, виданих на території УСРР і про доставку зразків в Українську книжкову палату», а також Постанова РНК УСРР «Про приватні видавництва» – встановлювали порядок контролю не лише за видавництвами, друкарнями, книгарнями та ін., а й за їхніми видавничими планами й торгівлею літературою [1.9, арк. 12-13, 15-16]. У «Правилах прийому в набір і випуску

друкованих творів» зазначалось, що жодна друкарня не повинна приймати рукописи чи матеріали без спеціального належно оформленого дозволу ЦУСДу. Винятком була партійна література та преса, а також оголошення, афіші, етикетки, які проходили наступний контроль [1.9, арк. 11].

У 20-х рр. постала вимога партії щодо виконання письменниками «соціального замовлення», відмова від якого розцінювалася як «контрреволюційний ухил». Ця практика насаджувала принципи уніфікації мистецтва, утверджуючи метод соцреалізму. Марксистська критика виявилася формою і методом колективного та індивідуального політико-ідеологічного контролю за творчістю письменників та літераторів, способом утвердження комуністичного світогляду. На таких теоретичних принципах діяла й літературна критика 30-х рр., виконуючи також і функцію політцензора [3.279, с. 245].

Нормативна база, якою керувалися органи цензури у своїй роботі, була досить широкою. Це різноманітні правила друку видань, інструкції про порядок цензорського контролю, циркуляри, списки видань, заборонених до відкритого опублікування. Ці документи допомагали цензорам зорієнтуватися в політико-ідеологічних напрямках, продиктованих радянською владою. Інструкції про порядок цензорського контролю видавалися Головлітом СРСР і ЦУСДом, а після 1931 р. провідну роль у виробленні цих документів стали відігравати галузеві наркомати, комітети, управління, а Укрголовліт виступав тепер у ролі контролювального органу. Головлітом створювалися зведені покажчики і списки видань, що підлягали вилученню. До них включалася не тільки «політично шкідлива», «антихудожня» література, а й видання з так званим індексом «застарілої» літератури. Такі зведені проскрипційні покажчики мали примітку «Для службового користування» та розсилалися виключно за списком установ. Видавалися подібні загальносоюзні та республіканські списки. Власне українські списки включали твори видані на Україні. Республіканські і загальносоюзні списки були обов'язковими для виконання. Перший зведений український проскрипційний список вийшов у грудні 1934 р. і мав назву

«Зведені списки літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та учбових закладів» [3.286, с. 148]. Твори, що входили до списків (покажчиків), направлялися до спецфондів універсальних та наукових книгозбірень. Туди потрапляло кілька примірників вилучених видань. Усі інші примірники підлягали знищенню.

Та найбільше значення для цензорів і авторів мав спеціальний перелік заборонених для опублікування тем. Подібні документи складала ще органи царської цензури, зокрема і в роки Першої світової війни [4.409, с. 162-164]. Органи радянської цензури розробляли власний перелік. Працювало з ним вузьке коло співробітників. Це видання мало гриф «Таємно» і спеціальний інвентарний номер на обкладинці. Кожен примірник був закріплений за певним працівником. Сам перелік перевидавався не часто, а ось доповнення до нього надходили ледь не щодня. «Перелік...» 1925 р. мав 16 сторінок і містив 96 тем заборонених до відкритого публікування. У 1936 р. кількість подібних таємниць зросла до 372, а у 1937 р. до цього переліку було додано ще 300. Наприклад, до відкритої публікації не допускалися статистичні данні про безпритульних і безробітних, бандитські напади на урядові установи; відомості про самогубства і випадки божевілля на ґрунті безробіття і голоду; відомості про Кремль, кремлівські стіни, виходи і входи [4.341, с. 36-38]; про виробничий брак військової продукції, плани території СРСР і топографічні карти в масштабі більше як 1:1000000, матеріали про рентабельність і собівартість видобувної промисловості тощо.

У зв'язку з початком воєнних дій 23 червня 1941 р. наявний перелік було доповнено новими заборонами. 9 жовтня 1941 р. вводяться «Доповнення до переліку відомостей, що складають військову і державну таємницю». Заборонялися до відкритого публікування відомості про мобілізацію збройних сил, оборонної промисловості та народного господарства СРСР, установ та організацій, окрім опублікованих Верховною Радою СРСР указів про оголошення мобілізації; висвітлення термінів мобілізації, дати явки і чисельність мобілізованих. Не підлягали розголошенню відомості про

місцезнаходження військових з'єднань, частин, підрозділів установ; інформація про негативне ставлення до мобілізації; всі відомості про ворога, які можуть викликати паніку (матеріальні та технічні ресурси, переоцінка морального і бойового стану армії, відомості про нові види зброї, технічних та бактеріальних засобів боротьби); відомості про кількість робочої сили по СРСР, окремим наркоматам, заводам, підприємствам; негативні відомості про матеріальний стан населення і забезпечення сімей громадян, мобілізованих до армії та вбитих; негативні відомості про збір урожаю та брак робочої сили в сільському господарстві, за винятком мобілізувальних статей про посів і збір врожаю з наведенням одиничних даних негативного характеру; відомості про виробничі плани промисловості й хід їх виконання; дані про шпигунську, шкідницьку й диверсійну роботу ворога, окрім урядових повідомлень; будь-які приватні оголошення; описання бойових дій; відомості про конкретні заходи оборони окремих населених пунктів та промислових, енергетичних, транспортних об'єктів у зоні бойових дій і в тилу; інформацію про стан і можливі труднощі в організації тилу й евакуації; дані про зниження медико-санітарних вимог до призовників; статистичні дані про чисельність населення [4.345 с. 28-29]; призначення командирів; диверсії; фотознімки руйнувань під час окупації; дані про політико-моральний стан і незадовільну дисципліну в частинах (невиконання наказів, перехід на бік ворога) [4.40то в 1, с. 194]; відомості про участь у бойових діях підлітків та медичних працівників [4.418, с. 90] тощо. В травні 1943 р. відділ військової цензури заборонив згадувати вже тоді широко відомі «катюші» [4.418, с. 90]. Ці заборони подібні до запроваджених Російською імперією в роки Першої світової війни [4.409, с. 163].

В червні 1944 р. було введено в дію «Перелік відомостей, що складають військову та державну таємницю на військовий час». Він поєднав усі попередні «Переліки...» та доповнення до них та накази з охорони військових та державних таємниць у пресі [4.401, с. 193].

У 1945 р. «Перелік» вже містив, наприклад, такі заборонені теми: розміри посіву коксугризу; кількість хворих на коросту коней [1.107, арк. 2]; відомості

про судові процеси державних злочинів могли публікуватись виключно з дозволу Народного комісаріату юстиції СРСР; відомості та матеріали про діяльність антирадянських організацій, угрупувань та боротьба з ними, виключення становили тільки офіційні повідомлення; методи боротьби з контрабандою, бандитизмом, фальшивомонетництвом [1.107, арк. 18]; інформація про закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію [1.107, арк. 40, 48]; цифри п'ятирічного плану розвитку союзної промисловості [1.107, арк. 48]; публікувати номери оборонних заводів та відомості про їх дислокацію; показувати потужність промислових підприємств, зокрема тих, які будуються [1.107, арк. 59]. Книга завершувалася пунктом, який забороняв розголошувати організацію, характер і методи роботи Головліту СРСР.

У записці Головліту в Управління агітації і пропаганди ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1939 р. вносилися пропозиція про створення єдиного централізованого органу цензури при РНК СРСР [2.157, с. 316-318]. До цього моменту функції цензорського контролю здійснювалися Уповноваженим РНК СРСР по охороні військових таємниць у друці, Головлітом при Наркомосі РРФСР, Центральною військовою цензурою при Наркоматі оборони, Військовою цензурою при Наркоматі Військово-Морського флоту. До того ж, існували організації, які також виконували цензорські функції: у галузі мистецтв – Головрепертком при комітеті у справах мистецтв, в галузі кіно – Кінорепертком при Комітеті у справах кінематографії, у галузі картографії – Управління державної зйомки і картографії при РНК СРСР.

2 січня 1940 р. РНК СРСР затвердила «Інструкцію з ведення таємної і мобілізаційної робіт і діловодства в установах і закладах», якою було скасовано «Інструкцію з ведення секретного діловодства», підготовлену спецвідділом ОДПУ у 1928 р. У новій інструкції було зафіксовано деяке розширення завдань секретних органів. До них належали: «а) організація секретної роботи, відповідно до інструкції і забезпечення збереження державної таємниці в установах і підприємствах; б) участь в розробці заходів, що забезпечують секретність виробництва і конспірацію в установі та підприємстві в цілому; в)

спостереження за правильним поводженням з цілком таємними матеріалами, за їхнім рухом і своєчасним поверненням після виконання в секретний відділ; г) обробка секретного листування; д) виконання секретного листування; е) організація і ведення секретного архіву; є) організація і ведення секретної бібліотеки; ж) організація зберігання і правильного використання розмножувальних апаратів і контроль за їхньою роботою; з) контроль за роботою в світлографіях, фотографіях, друкарнях та інших друкарських установах своєї установи; і) перегляд кореспонденції, посилок, вантажів із-за кордону; ї) облік співробітників, допущених до секретної і мобілізаційної роботи і документів; к) підбір і підготовка кадрів секретних органів; л) щомісячні перевірки наявності секретних документів і організація щорічних обстежень ...; м) керівництво, інструктування та інспектування секретних відділів підвідомчих установ» [3.257, с. 52].

Вже 2 червня 1941 р. було розроблено проект постанови про затвердження положення про головного воєнного цензора при РНК СРСР. Ця посада впроваджувалась для посилення військової цензури. Варто зауважити, що його заступники вважалися на дійсній військовій службі [3.158, с.185]. Велика Вітчизняна війна ще не почалася, а посада військового цензора вже вводилася. Цей факт може слугувати опосередкованим доказом агресивних планів радянського керівництва.

Після початку бойових дій в 1941 р. органи цензури мали мобілізувати всі зусилля задля дотримання наказу №192 Уповноваженого РНК СРСР із охорони військових таємниць у пресі та начальника Головліту, що передбачав контроль за збереженням військових та державних таємниць. Необхідно було забезпечити відбір для евакуації найважливіших документів з історії комуністичного режиму. У надзвичайних випадках працівникам органів НКВС та Головліту потрібно було вживати крайніх заходів, аж до знищення небажаних архівних і бібліотечних фондів. У серпні 1941 р. у Миколаєві було спалено архівні документи різного ступеня таємності, а у вересні аналогічна доля спіткала 100 тисяч видань спецфонду Центральної бібліотеки Академії

наук УРСР. Широкомасштабна евакуація людей і цінностей з України на Урал і в Середню Азію здійснювалася не організовано, з величезними втратами. Проводилися арешти й розстріли тих, хто ухилявся від евакуації. Однією з функцій відділу пропаганди й агітації ЦК КП(б)У стало з'ясування місцезнаходження кадрів наукової і творчої інтелігенції [1.121, арк. 35].

У Головліті регулярно складалися циркуляри про те, як у засобах масової інформації слід висвітлювати актуальні питання. Вони надсилалися до обллітів, а звідти – до райуповноважених на місцях. Наприклад, циркуляром Головліту від 3 липня 1941 р. заборонялося згадувати в засобах масової інформації про роботу цивільного повітряного флоту у військовий час та показувати дислокацію аеродромів [4.345, с. 29].

Для ефективності роботи районних газет, зокрема і ідеологічної, Управління Пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) у брошурі «Про роботу військових газет» визначило всі аспекти роботи цих видань. Основним завданням для районних газет як до, так і під час Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр., ЦК ВКП(б) вбачав у тому, щоб на конкретних, близьких і зрозумілих прикладах з місцевої практики, з життя свого району, області й країни вчити й політично виховувати маси, організовувати їх на поставлені перед районом завдання. Та в період Великої Вітчизняної війни перед газетами постають і нові завдання, пов'язані з мобілізацією всіх ресурсів для оборони країни від німецько-фашистських загарбників. До газет висувалися вимоги в кожному номері висвітлювати настанови Й. Сталіна [1.100, арк. 17].

Але перевірка газет 1942 р. виявила, що завдання, поставлені радянською владою, повністю не виконувалися. Основними зауваженнями до районних газет були такі: слабка робота редакцій; мала кількість публікацій про «звірства німецько-фашистських ізувірів»; недостатня мотивація населення для активної підтримки фронту; публікація матеріалів, які мало стосувалися життя районів, а містили в здебільшого відомості, передруковані з центральних і обласних газет; неувага до досвіду передових підприємств і колгоспів. Негативно був сприйнятий і той факт, що багато газет припинили писати про недоліки в роботі

колгоспів, підприємств, МТС і радгоспів. Наголошувалося на ослабленні зв'язків газет із простими жителями районів, і як наслідок зменшились обсяги листування з читачами. Усі вище вказані недогляди редакторам газет було наказано усунути якнайшвидше [1.100, арк. 17 зв.]. Газети мали вести активну боротьбу з «дезорганізаторами тилу», виховувати в народі віру в перемогу над ворогом, висвітлювати хід навчань серед населення, питання, пов'язані з матеріально-побутовим життям населення, а також розміщувати матеріали, пов'язані з ходом бойових дій, висвітленням партійного життя, значення партійних комсомольських організацій, ролі комуністів на виробництві, їхніх надзвичайних лідерських якостей.

Управління пропаганди і агітації встановило вимоги до змісту й структури газет, чітко визначивши порядок і характер поданої в ній інформації. Кожна газета в передовій статті мала розміщувати матеріали з життя району. Ця стаття повинна була бути написана «живою» мовою обсягом 50-60 рядків. Наступна рубрика газети – «Допомога фронту», де вміщувалися статті, листи, замітки робітників, колгоспників, спеціалістів, керівників підприємств і колгоспів. Основна ідея і зміст цих статей – висвітлення роботи на виконання плану, підвищення продуктивності праці й укріплення трудової дисципліни, мобілізація внутрішніх ресурсів, інформація про всі винаходи й раціоналізаторські пропозиції, про економію сировини і палива. Далі повинні були друкуватись матеріали «По нашому району», де рекомендувалося публікувати відомості про життя і господарство району. Кожен номер мав містити 2-3 інформаційні телеграми ТАРС про міжнародні і внутрішні події. До газет також висувалася вимога економії газетної площі, відмови від громіздких «шапок» і досягнення більш щільної верстки [1.100, арк. 20-21]. Преса слугувала одним із основних методів радянської пропаганди.

У наказі № 270 Уповноваженого РНК СРР з охорони військових таємниць у друці і Начальника Головліту про роботу з кадрами цензорів в умовах військового часу від 26 травня 1942 р., йшлося про те, що цензурні органи не

відповідають вимогам, про необхідність більш відповідального підходу у справі підбору та навчання цензорських кадрів [2.158, с. 332-333].

Оскільки основною темою в пресі Радянського Союзу 1941-1945 рр. були фронтові події і допомога фронту, важлива роль в усіх ЗМІ відводилася військовим кореспондентам. Регламентація їх роботи відбулася після видання 9 вересня 1942 р. положення «Про роботу військових кореспондентів на фронті» [1.100, арк. 2]. Контроль за роботою військових кореспондентів запровадили ще в Російській імперії в роки Першої світової війни. Можна прослідкувати спільні риси і спадковість явища в даному аспекті роботи органів цензури [4.407, с. 388-341].

Положення «Про роботу військових кореспондентів на фронті» складалося з трьох частин: загальні положення, завдання військових кореспондентів, інструкції військовим кореспондентам.

До газет висувалися вимоги – у кожному номері висвітлювати настанови Й. Сталіна: «щоб наші робітники і службовці, чоловіки і жінки, працювали на підприємствах не покладаючи рук та давали фронту все більше і більше танків, протитанкових рушниць та начиння літаків, гармат, мінометів, кулеметів, гвинтівок, боєприпасів, щоб наші колгоспники, чоловіки і жінки, працювали на полях не покладаючи рук та давали країні все більше і більше хліба, м'яса, сировини для промисловості, щоб вся наша країна і всі народи СРСР зорганізувались в один бойовий табір, який веде разом з нашою армією і флотом велику визвольну війну за честь і свободу нашої батьківщини за розгром німецьких армій» [1.100, арк. 17].

Мати постійних кореспондентів на фронті могли не всі засоби масової інформації, а лише Совінформбюро, ТАСС, Всесоюзний радіокомітет і редакції газет «Правда», «Червона зірка», «Вісті», «Сталінський сокіл», «Комсомольська правда». Усі інші засоби масової інформації допускалися на фронт у виключному порядку на визначений термін з дозволу Управління пропаганди і агітації ЦКВКП(б). Республіканським і обласним газетам дозволялося мати

своїх військових кореспондентів лише в тому випадку, якщо бойові дії проходили на їх території.

Військовими кореспондентами могли бути члени й кандидати ВКП(б), члени ВЛКСМ і безпартійні, які мали досвід журналістської діяльності й володіли мінімумом навичок, необхідним на фронті.

Затверджувати військових кореспондентів могло Управління пропаганди і агітації ЦКВКП (б) згідно з рекомендацією газет і організацій, які мали постійне представництво на фронті. Представники військових газет «Червона зірка», «Червоний флот», «Сталінський сокіл» затверджувалися Головним політичним управлінням Червоної армії та Військово-Морського флоту. Республіканські кореспонденти призначалися обкомом КП(б) чи ЦК компартій союзних республік, узгоджуючи це рішення з Політуправлінням фронтів. Усі військові кореспонденти зараховувалися в кадри Червоної армії чи Військово-Морського флоту. Кожен військовий кореспондент отримував посвідчення організації, від якої він направлявся на фронт (редакції газет, Совінформбюро, ТАСС, Радіокомітет) і спеціальний пропуск Червоної армії чи Військово-Морського флоту.

Перед військовими кореспондентами було поставлено завдання інформувати населення про хід бойових дій, про допомогу місцевого населення бійцям Червоної армії і про звірства німецько-фашистських загарбників, які вчинялися над місцевим населенням і бійцями Червоної армії. Наголошувалося на тому, що головним завданням військових кореспондентів було показати всі найкращі якості радянських командирів і солдат, їх сміливість, винахідливість і вміння вести бойові дії.

До особистих якостей військового кореспондента висувалися вимоги максимальної особистої ініціативи – висвітлення бойових дій, постійне перебування в бойових частинах, залучення до співпраці бійців і військових командирів, взірцева поведінка, збереження військових таємниць і вдосконалення своїх військових навичок.

4 травня 1942 р. Введено «Інструкція цензору» №12/312 т, а 3 липня з'явився «Алфавітний список книг, що увійшли до наказів Уповноваженого РНК СРСР із охорони військових таємниць у пресі й начальника Головліту на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування за 1938 – 1941 рр. включно», до нього було включено «ідеологічно шкідливу» та «застарілу» літературу, опубліковану союзними і республіканськими видавництвами [1.143]. Втрата цього документа могла спричинити до настання кримінальної відповідальності. У наказі № 270 Уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці та начальника Головліту від 26 травня 1942 р. висувалися звинувачення до начальників облітів через недостатню пильність і послаблення контролю за добором, закріпленням і вихованням кадрів. На місцях стало поширеним сумісництво. Такі працівники не були належним чином ознайомлені ні з «Переліком...», ні з інструкціями та інформаційними листами [3.286, с. 171-172].

Наказом заступника народного комісара оборони № 451 від 12 листопада 1943 р. «Про введення в дію «Положення про військову цензуру в Червоній Армії (на військовий час)». Наказом народного комісара оборони від 16 грудня 1943 р. зазначене вище положення було введено, замість чинного з 22 липня 1935 р. Органи військової цензури Червоної армії мали здійснювати контроль за змістом всіх друкованих видань, радіопередач та кінофотопродукції. Цензурі не підлягали тільки накази та директиви. Усі військові цензори підпорядковувалися вищому керівництву на чолі з відділом військової цензури Генерального штаба. Цензурна робота була оголошена таємною і всі цензурні зміни, викреслення й вилучення могли бути відомі, крім цензорів, лише редактору, його заступнику і їхнім прямим керівникам. «Положення...» містило 140 пунктів, поділених на 14 розділів. До відкритого опублікування заборонялися прямі відомості про мобілізаційні заходи, евакуацію та реевакуацію, організаційні питання, дислокацію, бойову підготовку та бойові дії, озброєння, дисципліну, політико-моральний стан, матеріальне та фінансове забезпечення, Червоної армії, про шляхи сполучення, санітарні та ветеринарні

питання, про оборонне будівництво, організації, які працюють на оборону країни; матеріали з обмежувальними грифами «Таємно», «Цілком таємно», «Для службового користування» та посилання на них; про діяльність розвідки, місце знаходження штабу Червоної армії, Народного комісара оборони, його заступників, командирів фронтів тощо; про шкідницьку та диверсійну діяльність; негативні відомості про Червону армію та Військово-Морський флот з іноземних джерел; відомості про відновлення та будівництво на звільнених територіях підприємств і наркоматів; озброєння, боєприпаси, авіаційну та танкову промисловість, мінометне озброєння на всій території СРСР, окрім урядових повідомлень; про чисельність, місце знаходження та використання військовополонених та перебіжчиків противника; про методи боротьби з контрабандою та бандитизмом; відомості, що розкривали методи роботи органів військової та цивільної цензури; відомості про судові процеси та виконання вироків над військовополоненими тощо. «Положення...» мало 3 додатки: «Перелік з'єднань, частин і установ Червоної армії, про склад і організації яких дозволяється згадувати у відкритому друці», «Перелік озброєння та інженерної техніки Червоної армії, дозволеної до відкритого опублікування у друці: згадування назв, марок, калібрів, повний технічний опис, тактико-технічні дані, використання», «Вилучення з Карного кодексу РРФСР у редакції 1926 р. зі змінами на 1 червня 1942 р. (в інших союзних республіках застосовувати відповідні статті Карного кодексу тієї республіки)» [5.578].

У березні 1943 р. наказом № 8/514 Уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці та начальника Головліту, для впорядкування публікацій у відкритому друці й радіопередачах відомостей про присвоєння почесних звань працівникам науки і техніки, мистецтва, освіти та охорони здоров'я, необхідно було узгоджувати ці матеріали особисто з начальником Головліту СРСР [1.103, арк. 111]. 15 квітня 1943 р. було видано циркуляр № 9/578с Уповноваженого з охорони військових таємниць у друці і начальника Головліту, за яким заборонялося у звільнених від фашистських окупантів

районах публікувати дані про відновлення заводів, портів, залізничних станцій та інших об'єктів, які мали оборонне значення. Дозволялося лише друкувати інформацію про відновлення об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням населення [1.103, арк. 112].

15 січня 1944 р. наказом заступника народного комісара оборони № 034 було введено «Правила щодо збереження військової таємниці в друці Червоної армії (на військовий час)».

Порядок видання релігійної літератури було визначено циркуляром № 2 Уповноваженого РНК СРСР із охорони військових таємниць у друці і начальника Головліту Н. Садчикова від 8 лютого 1944 р. Література, листівки із закликами до вірян, окремі молитви та інші церковні твори дозволялося друкувати на місцях лише з санкції секретарів ЦК нацкомпартій, крайкомів і обкомів ВКП(б) з пропаганди [2.158, с. 503]. Циркуляром Головліту СРСР від 21 вересня 1944 р. встановлювався контроль Головліту за публічними лекціями. Циркуляром № 12 від 22 вересня цього ж року Головлітом СРСР було визначено порядок видання літератури про партизанський рух в роки Великої Вітчизняної війни [3.189, с. 285].

З 1 грудня 1945 р. у секретаріаті Головліту була запроваджена реєстрація всієї кореспонденції та друкованих видань. Практикувалася обов'язкова підшивка газет. Отримані і оброблені секретаріатом газети мали розподілятися між цензорами для контролю. Перевірені цензором газети здавалися на зберігання в архів. Про всі надходження кореспонденції до Головліту слід було повідомляти начальнику Головліту УРСР. Циркуляром начальника Головліту УРСР від 29 травня 1945 р. № 1/302с заборонялося збільшувати обсяг обласних газет без дозволу на це в кожному окремому випадку ЦК КП(б)У [1.105, арк. 65].

Уповноважений РНК СРСР з охорони військових таємниць у пресі своїм листом № 1076с від 25 жовтня 1945 р. заборонив «показувати наявність бандерівських банд і методів боротьби з останніми» [1.107, арк. 25].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 9 червня 1947 р. було врегульовано відповідальність за розголошення державної таємниці і за втрату документів, що містили військову таємницю, прийнятих у «Переліку...» від 8 червня 1947 р. Так особи, що розголошували державну таємницю, довірену їм у зв'язку з професійною діяльністю, каралися ув'язненням у виправно-трудоий табір строком від 8 до 12 років. Розголошення військовослужбовцями відомостей військового характеру, що складали військову таємницю – на 10-20 років, а приватними особами – на 5-10 років.

Отже, політична цензура в СРСР, і в Україні зокрема, організаційно вкладалася у дві основні форми – попереднього та наступного контролю. Жорсткий контроль сприяв виробленню у творчої інтелігенції ще однієї форми цензури – самоцензури. Була створена ефективна система подвійного контролю за всією друкованою продукцією за допомоги чітко виробленої нормативної бази й кадрової структури. Цензурний апарат перетворився на добре налагоджений механізм тоталітарного контролю партійно-державного апарату над суспільством. Період Другої світової війни позначився введенням більш жорстких вимог і стандартів в галузі цензури. Цензорські органи, як і вся пропагандистська машина СРСР, працювали на інтереси фронту, держави, армії.

2.3. Організаційно-кадрове забезпечення органів цензури.

Кадрова політика вищого державно-політичного керівництва щодо органів Головліту виконувала кілька функцій. По-перше, це була можливість скеровувати ідеологічну лінію компартії, а по-друге, це був спосіб контролю та управління Укрговлітом. Та ці функції не завжди могли відповідно виконуватися через недостатню кількість співробітників органів цензури. Крім того, рівень освіти працівників цензурного апарату не завжди відповідав тим завданням, які на них покладалися.

Від початку діяльності Укрговліту, з 1922 р., і до 1938 р. змінилося близько 15 начальників центрального апарату Головліту СРСР, серед яких не було

жодного українця. Політичні репресії 1933-1934 рр. призвели до усунення з посад значної кількості політредакторів, а отже, і до порушення функціонування органів політичної цензури через брак кваліфікованих кадрів. Саме з цього часу посилюється карально-репресивний вплив цензури [2.278, с. 153]. З 1936 р. Головліт СРСР очолював Сергій Борисович Інгулов. На початку 1938 р. цензурне управління очолив і керував ним до 1946 р. Садчиков Микола Григорович.

У кінці 1930-х рр. критерії до кандидатів на роботу в Центральне управління у справах друку дещо змінилися. Помітну роль у цьому процесі почали відігравати державно-партійні органи, що сприяло подальшій політизації та ідеологізації апарату цензури. Осіб, які висувалися відділами пропаганди і агітації обкомів КП(б)У на посади цензорів окремих районів, затверджував спочатку районний партком, а потім, за його пропозицією, бюро обкому КП(б)У. Значна увага приділялася ідеологічній освіті майбутніх працівників [2.537, с. 100].

До номенклатури політичної цензури належали начальник Головліту, його заступники, політичні редактори, рецензенти, уповноважені Головліту в регіонах, політичні контролери у видавництвах і на митницях, директори видавництв, інспектори, начальники губернських, окружних, районних, обласних управлінь. Основними завданнями районних цензорів були контроль за пресою, радіомовленням та заходами району.

Архівні джерела дозволяють відтворити систему роботи Управління в справах літератури та видавництв. ЦК КП(б)У надсилало в Головліт постанови, директиви, розпорядження через відділ друку. Головліт розробляв плани перевірок і надсилав до обллітів своїх співробітників. У районах і областях обстеження здійснювали уповноважені Головліту УРСР. Облліт через уповноважених осіб здійснював контроль цензорської роботи в районах. За результатами таких перевірок облліти складали звіти для ЦК КП(б)У. Облліти вказували на недоліки в роботі цензури райкомам партії та вносили пропозиції щодо їх усунення. Після виправлення виявлених недоліків та детальним ознайомленням зі станом цензурної роботи в районах, РК КП(б)У звітували агітпропу обкому про виконану роботу.

Районні уповноважені обллітів виявляли небажані й заборонені публікації, видання, книги, що не відповідали офіційній ідеології, та контролювали роботу бібліотек. Особливого значення в умовах війни набуває контроль за нерозголошенням державних та військових таємниць у засобах масової інформації. Проте цензори не тільки слідкували за нерозголошенням військових таємниць, але і впливали на тематику матеріалів. Цензор здійснював аналіз публікацій засобів масової інформації на теми, визначені нормативними документами. На основі поданих місцевими управліннями до Головліту цензорських оглядів складалися інформаційні листи, які розсилалися до всіх союзних республік, крайових та обласних управлінь у справах літератури та видавництва. Якщо у виданні було недостатньо публікацій, які обов'язково слід було висвітлювати в пресі, цензор надавав рекомендації редактору про більш детальне висвітлення зазначених проблем. Після публікації всі матеріали направлялися на наступний контроль, де виявлялися пропущені місцевими цензорами небажані відомості. Аналізувалася змістовна сторона публікацій. Ці матеріали, разом з цензорськими оглядами, надходили до Головліту республіки, а потім і до центрального управління. Такі огляди складалися щоквартально та наприкінці року.

З початком Другої світової війни в органах цензури змінилося 80% працівників, основна маса з яких пішла на фронт. Там вони часто працювали військовими цензорами.

ЦК КП(б)У рекомендував обкомам партії провести з 20 липня по 1 серпня 1939 р. 2-денні обласні наради з питань партійної пропаганди для завідувачів відділів пропаганди і агітації, агітаторів райкомів, окремих пропагандистів та робітників відділів пропаганди обласних газет. На порядок денний внесли питання про реалізацію постанови ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском «Короткого курсу історії ВКП(б)» [1.44, арк. 52].

1939 р. змінюється керівництво в деяких обласних управліннях літератури та видавництва УРСР, а також призначаються начальники в щойно створених обласних управліннях. Керівником Одеського облліту призначили М. Кальцева,

Кіровоградського – А.Тарана, Ворошиловградського – Д. Шаєвича, Миколаївського – Є. Нашокіна, Луцького – Г. Терещенка, Тернопільського – І. Турту, Станіславського – І. Семенова [1.44, арк. 60, 61, 175, 200].

У зв'язку з організацією нових областей Української РСР тривала розбудова партійного апарату республіки, зокрема і апарату цензури. Центральний Комітет Партії Української РСР зобов'язав обкоми республіки до 25 січня 1940 р. дібрати й направити до ЦК КП(б)У редакторів районних і багатотиражних газет для роботи в західних областях. З Київської області направлялося 5 осіб, з Сталінської – 6, з Харківської – 7, з Ворошиловградської, Дніпропетровської, Одеської, Запорізької – по 5, з Миколаївської, Чернігівської, Вінницької, Полтавської – по 4, з Кіровоградської та Сумської – по 3 [1.48, арк. 8].

У 1940 р. було організовано річні заочні курси редакторів стіннівок і робсількорів. На видавництво «Комуніст» було прокладено завдання видання і розсилання навчального приладдя і лекцій українською мовою для слухачів цих курсів. Наприкінці квітня цього ж року було організовано двомісячні курси працівників міських і районних газет західних областей України, які мали відкритися з 1 червня при Комуністичному інституті журналістики в Харкові [1.48, арк. 229, 258].

До початку Другої світової війни Головліт УРСР очолював А. Ільїн. Згідно з штатним розкладом адміністративно-технічний апарат Головліту УРСР у 1940 р. передбачав 16 осіб. На 1941 р. його штатна структура передбачала вже 17 працівників адміністративно технічного апарату, хоча реально працювало 16 працівників. Цензорський склад становив 35 осіб у 1940 р. і 31 – у 1941 р. Відповідно до штатного розкладу Головліту УРСР на 1941 р. йому підпорядковувалося 23 обласних управління у справах літератури і видавництв (облліти): Вінницьке, Волинське, Ворошиловградське, Дрогобицьке, Дніпропетровське, Житомирське, Запорізьке, Кам'янець-Подільське, Київське, Кіровоградське, Львівське, Миколаївське, Полтавське, Рівненське, Сталінське, Станіславське, Сумське, Тернопільське, Харківське, Чернігівське, Одеське, Ізмаїльське, Чернівецьке [1.23, арк. 1-56]. У штаті Головліту було передбачено

адміністративно технічний апарат, цензорський склад, а в обллітах, окрім цих двох підрозділів, працювали ще і районні уповноважені. З початком Другої світової війни Головліт УРСР було евакуйований до Уфи. На окупованих німцями українських територіях радянська система цензура практично припинила діяльність. Усі евакуйовані в тил засоби масової інформації та друкарні підпорядковувалися відповідним місцевим органам цензури.

Головліт УРСР відновив свою роботу з початком звільнення України від німецько-фашистських загарбників, і вже в 1943 р. розпочав діяльність у Харкові. Цього ж року поновлюють діяльність 7 обллітів: Харківський, Ворошиловградський, Полтавський, Сталінський, Сумський, Чернігівський, Київський (Додаток Л).

Запланована кількість штатних працівників [1.25, арк. 1] на 1943 р. складала 15 осіб по Головліту, 7 – у Харківському, і по 5 працівників в інших обласних управліннях. Усього в системі Головліту було затверджено 52 штатних та 10 позаштатних посад (Додаток Л). Проте ці вакансії залишилися повністю не зайнятими. На 1 січня 1943 р. кількість співробітників Головліту УРСР становила лише 2 особи. Станом на 1 травня цього ж року кількість реальних працівників збільшилась на одну особу, а в кінці серпня було працевлаштовано четвертого співробітника. У жовтні вже працювало 7 осіб, а в листопаді – 16. На 1 грудня 1943 р. у штаті Головліту УРСР нараховувалося 19 штатних і 6 позаштатних співробітників (Додаток Е).

Навесні 1943 р. призначається виконувач обов'язків керівника Головліту УРСР. Так, 5 квітня Уповноважений РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці видає довіреність Є.Г. Барланицькому на управління Головлітом УРСР. Згідно з цією довіреністю очільник Головліту УРСР міг: «...Розпоряджатися кредитами, асигнованими Головліту УРСР за державним бюджетом... Здійснювати всі операції щодо відкритого в Держбанку бюджетного рахунку, підписувати чеки, бюджетні і платіжні доручення, отримувати гроші і цінності, укладати договори й угоди на послуги і роботи в межах кошторисних призначень... Наймати й звільняти службовців і робітників у Головліті

Української РСР і підвідомчих йому місцевих органах представляти в Головліт до затвердження чи до звільнення старшого бухгалтера... Керувати роботою підлеглих Головліту Української РСР місцевих органів і уповноважених... Отримувати від залізниць, поштово-телеграфних та інших органів адресовані Головліту Української РСР грошові перекази, посилки та іншу кореспонденцію... Передовіряти викладені у довіреності повноваження частково іншим особам без права подальшого передовірення» [1.25, арк. 4]. У листопаді 1943 р. Барланицького Є. Г. затвердили на посаді керівника Головліту УРСР [1.65, арк. 9].

На початку 1944 р. кількість штатних співробітників Головліту УРСР налічувала 25 штатних і 6 позаштатних працівників. Протягом року їхній штат збільшувався і в червні цього ж року кількість працівників зросла до 70 штатних та 194 позаштатних, а наприкінці року ці цифри збільшилися відповідно до 150 і 438 (Додаток Е). 1944 р. апарат Головліту УРСР було укомплектовано повністю, за винятком завгоспа. Віковий склад працівників Головліту був такий: до 30 років – 3 особи, до 40 – 3 особи, до 50 – 2 особи, понад 50 – 1 особа. За національністю українцем був лише 1 працівник, росіянами – 3, євреями – 5 працівників. За партійністю 7 осіб були членами ВКП(б), кандидатом у члени ВКП(б) – 1 особа, членом ВЛКСМ – 1 особа. З них вищу освіту мали 2 співробітники, незакінчену вищу освіту також 2, середню – 5. Стаж співробітників Головліту до 1 року мав лише 1 працівник, до 3 років – 1, а понад 3 роки – 7 працівників (Додаток З). Усі 24 облліти Української РСР у 1944 р. було укомплектовано начальниками, віковий склад яких становив: 28-30 років – 2 особи, 31-35 – 4 особи, 36-40 – 4 особи, 41-50 – 12 осіб, понад 50 – 1 особа. З них членами ВКП(б) було 24 особи, вищу освіту мали 10 начальників обллітів, незакінчену вищу – 6, середню – 7, неповну середню – 1. За національністю українцями були 18 начальників, росіянами – 4, євреєм – 1 та 1 поляком. Стаж роботи в органах цензури в 4-х начальників обллітів перевищував 5 років, у 6-ти складав від 3-х до 5-ти років, у 5-ти від 1-го до 3-х років і 9 працювали менше 1-го року [1.104, арк. 6] (Додаток К).

Цензорські кадри обллітів у 1944 р. можна схарактеризувати так: за віком – працівники до 25 років – 7 осіб, 26-30 років – 10, 31-40 років – 15, 41-50 років – 13, понад 50 років – 1. З них членів ВКП(б) – 38 осіб, кандидатів в члени ВКП(б) – 3, членів ВЛКСМ – 4. Вищу освіту мали 19 осіб, незакінчену вищу освіту – 6, середню – 20. За національністю українцями серед цензорів було 22 працівники, росіянами – 7, євреями – 16, поляком – 1. Стаж роботи до одного року мали 30 працівників, від одного до трьох років – 6, понад 3 роки – 8 (Додаток Ж). Не зважаючи на те, що більшість цензорського складу мали стаж роботи до одного року у звіті за 1944 р. їхню підготовку було оцінено як достатню й зазначалося, що з роботою вони справляються. Міськрайуповноваженими в 1944 р. було укомплектовано 519 міст і районів. Вони контролювали 534 міські, районні, транспортні багатотиражні газети. У 34 районах Херсона і Дніпропетровська, де видавалися газети в 1944 р., не було підібрано райуповноважених обллітів. Тому ці газети цензурували другі і треті секретарі райкомів КП(б)У. У звіті йшлося і про значну плинність кадрів через перехід цензорів в інші облліти, переважно в західні [1.104, арк. 7-8].

1944 р. на території Української РСР Головліт об'єднував уже 24 відповідні управління у Харківській, Ворошиловградській, Полтавській, Сталінській, Сумській, Чернігівській, Київській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Житомирській, Кіровоградській, Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Рівненській, Волинській, Одеській, Станіславській, Тернопільській, Чернівецькій, Херсонській, Ізмаїльській, Львівській, Дрогобицькій областях [1.28, арк. 25-27]. Цьогорічний штат визначався по центральному апарату – 19 працівників, по обллітах – 182 працівники, з них кожен облліт нараховував таку кількість співробітників: Харківський – 11, Ворошиловградський – 14, Полтавський – 9, Сталінський – 15, Сумський – 9, Чернігівський – 7, Київський – 10, Дніпропетровський – 11, Запорізький – 9, Миколаївський – 7, Житомирський – 6, Кіровоградський – 6, Вінницький – 6, Кам'янець-Подільський – 7, Рівненський – 6, Волинський – 5, Одеський – 9, Станіславський – 5, Тернопільський – 5, Чернівецький – 5, Херсонський – 5,

Ізмаїльський – 5, Львівський – 5, Дрогобицький – 5 (Додаток Л). На 1 січня 1944 р. у Головліті УРСР працювало 25 штатних і 6 позаштатних співробітників. ЦК КП(б)У навесні 1944 р. висловлював нарікання на те, що цензорів у багатьох районах не дібрано [1.128, арк. 16]. Особливо незадовільним стан цензурної роботи був в Чернігівській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Станіславській та Київській областях.

Апарат у справах літератури та видавництва у деяких областях було не укомплектовано. У Чернігівському, Тернопільському та Чернівецькому обллітах не було начальників. Сумський, Вінницький, Миколаївський, Кам'янець-Подільський та Одеський облліти були неукомплектовані цензорами обласних газет. Становище з районними цензорами було ще гіршим. На 1 травня поточного року було призначено й затверджено по Сумській області – 24 райуповноважені облліту, по Полтавській – 25, по Харківській – 17, по Сталінській – 9, по Ворошиловградській – 9, по Київській – 5, по Житомирській – 4, по Запорізькій – 1, по Рівненській – 1. У решті областей і районів до цього часу не було постійних уповноважених облліту. Їх обов'язки тимчасово виконували працівники апарату районів ЦК КП(б)У. Оскільки вони не були оформлені як уповноважені, то цензурними документами не користувалися. У наслідок цього мали місце розголошення військової та державної таємниці [1.128, арк. 2]. Протягом року роботу Головліту УРСР було налагоджено. Посилився контроль з боку центральних органів цензури.

Згідно з наказом № 3 начальника Головліту УРСР від 14 січня 1944 р. Головліт УРСР переїздить з Харкова до Києва, а вже 25 січня цього ж року розпочинає свою роботу на новому місці [1.26, арк. 1-2]. У Харкові залишається цензор для цензурування газет. У 1944 р. тривала організаційно-структурна розбудова системи Головліту УРСР. Державною штатною комісією при РНК СРСР 18 квітня 1944 р. було додатково введено в штат Головліту УРСР посаду заступника начальника Головліту з кадрів із посадовим окладом 1125 р. на місяць [1.126, арк. 1].

У червні 1944 року було здійснено перевірку органів Головліту. 9 червня 1944 р. з'явилася постанова ЦК КП(б)У «Про стан цензурної роботи», в якій характер діяльності органів цензури по областях і районах через неуккомплектованість штатів визначався як незадовільний. Було виявлено численні порушення під час призначення на посади працівників та недоцільне використання бюджетних коштів. За результатами перевірки вживалися заходи для запобігання порушень у кадрових питаннях. Зокрема, передбачалося зараховувати на посади уповноважених обллітів штатних сумісників лише з дня проходження ними інструктажу у облліті, чи з дня надсилання їм документів. Для зарахування на посаду уповноваженого необхідно було отримати відповідний витяг з постанови РК КП(б)У. У наказі про зарахування на роботу зазначалися такі відомості, як партійність, основна посада (для сумісників), місце роботи, встановлений місячний оклад і дата зарахування на роботу [1.26, арк. 4].

У звіт Головліту УРСР за 9 місяців 1944 р. було включено пункт «Соціалістичне змагання», де наводилися дані про початок соціалістичного змагання між обллітами. Зазначалося, що в Сталінській області змагається 20 цензорів, у Житомирській – 2, а в Київській області змагання розпочалося лише в апараті облліту. Також повідомлялося, що до змагань залучено Ворошиловградський, Кіровоградський та Сумський облліти. Наголошувалося, що «з розвитком соціалістичного змагання покращилася робота цензорів». Соціалістичне змагання серед цензорів викликало подив самих працівників органів цензури [1.135, арк. 22].

Облліти відзначили хорошу роботу деяких цензорів обласних управлінь і Головліту. Так, серед кращих були цензори: у Ворошиловграді по обласному управлінню Герман і Зернишко, по районному – Малявін (Красний Луч), Савченко (Рубежнов), Конникова (Сватова), Аклантинь (Ворошиловськ), Фоміна (Слов'янськ). Цим працівникам було оголошено подяку. У Сталіно кращими було визнано цензорів облліту Агрононник, Кабанова О.Р. (Слов'янськ), Вирке Ф. І., Воробйова Л.Л. (Дружківка, Комісаров, Ясіновата).

По Кіровоградському облліту – Лайс М.Т. (Новоукраїнка), Литвиненко (Новоархангельськ), Колесніков (Євграфовка), Радченко (Рівне). У Житомирському облліті гарною названо роботу цензорів Багрена (Троянов), Сечуковського (Чуднів), Безпалого (Довбиш), Ніколайчука (Володимир Волинський), Мушинську (Коростень). По Києву відзначили цензорів Киселева І.М. та Вишневецьку. По Головліту хорошою визнано роботу цензорів Сойдакової О.Г., Жураховича Н.М. Фоміна М.Т., Фудим Л.І. Добре працювали цензори Харківського облліту Степанова і Друзь [1.135, арк. 22-23].

Згідно зі звітом Головного управління у справах літератури та видавництва за 1944 р. усі облліти, крім Тернопільського, було укомплектовано уповноваженими-політредакторами. Не вистачало політредакторів у Рівненському, Кам'янець-Подільському, Сумському і Кіровоградському обллітах. А Львівський облліт у 1944 р. було укомплектовано політредакторами за рахунок інших обллітів у кількості понад передбаченою штатним розкладом [1.104, арк. 169].

Спільним листом Уповноваженого РНК з охорони військових таємниць у пресі і начальника Головліту від 25 серпня 1944 р. встановлювався порядок затвердження політичних редакторів. Для того, щоб звернутися до штатної комісії з клопотанням про додаткове затвердження штатних одиниць політредакторів в областях і районах, обллітам необхідно було надати іменні списки цензорського складу та вказати об'єм роботи. Водночас, у зв'язку з утвердженням у всіх обллітах посад бухгалтерів, надавалася можливість переведення цих установ на самостійні баланси [1.28, арк. 4].

6-8 жовтня 1944 р. відбулася нарада начальників обллітів у Києві, за підсумками якої з'явився наказ № 62 очільника Головліту УРСР від 15 жовтня 1944 р. [1.26, арк. 6]. Начальникам обллітів було наказано: завершити комплектування апаратів обллітів; призначити у всіх районах уповноважених; організувати навчання цензорів обллітів через університети марксизму-ленінізму, самостійне вивчення першоджерел класиків марксизму-ленінізму, слухання лекцій; двічі на місяць проводити оперативні наради політредакторів,

на яких аналізувати допущені порушення. Одночасно планувалося проведення вивчення «Переліку відомостей, заборонених для відкритого публікування».

Наказом № 66 начальника Головліту УРСР від 14 листопада 1944 р. з 1-го січня наступного 1945 р. встановлено єдиний зразок печаток і штампів. Усім обласним управлінням у справах літератури та видавництв, надавалося право користування гербовою печаткою.

Важливу роль у роботі Головліту було відведено підвищенню ідейно-політичного рівня та ділової кваліфікації цензорів. Усі працівники Головліту проходили навчання у вечірніх університетах марксизму-ленінізму, партшколах, державних університетах без відриву від роботи, де вони слухали лекції, доповіді, самостійно працювали над собою. А для підвищення ділової кваліфікації Головлітом і обллітами проводилися наради і «літучки» працівників цензури для розбору матеріалів викреслень і порушень, наради-заняття з вивчення «Переліку...». Надсилалися інструктивні й інформативні листи обллітам, аз обллітів, у свою чергу, - міськрайуповноваженим. У Головліті проводилися особисті інструктажі начальників обллітів, а в областях – цензорів обллітів і міськрайуповноважених. У жовтні 1944 р. проведено наради начальників обллітів з практичних питань цензури [1.104, арк. 8].

У 1944 р. працівники цензури, начальник особливої частини і головний бухгалтер Головліту, цензори обллітів забезпечувалися сухим пайком і літерним харчуванням за 2-ю і 3-ю категорією, а начальники обллітів за 1-ю, значно гірше забезпечення сухими пайками й літерним харчуванням мали щойно прийняті працівники цензури, що пояснювалося відсутністю додаткових лімітів. Іншому контингентові працівників (бухгалтерам, завгоспам, секретарям) Головліту і обллітів надавалися лише хлібні й продуктові картки. Промисловими товарами працівників було забезпечено також недостатньо, проте квартири отримували практично всі відповідно до потреб. Значній частині працівників цензури на щойно звільнених територіях було виділено індивідуальні городами.

У Головліті було заведено особові справи на працівників апарату Головліту УРСР, начальників, цензорів та інших працівників обллітів, складено списки за визначеною формою й оформлено загальну книгу міськрайуповноважених по кожній області окремо. Але не в кожній особовій справі та не на всіх міськрайуповноважених були всі необхідні дані. У значній частині обллітів було заведено особові справи не на всіх співробітників.

Працівники органів цензури отримували зарплату меншу, за ставку, та не мали належних матеріально-побутових умов (підйомних, одночасної допомоги реєвакуйованим, дотацій на харчування тощо). Фінансування здійснювалося не систематично, а з надзвичайними збоями. Так, наприклад, Головліт у 1944 р. не забезпечив зарплатою за листопад усіх нештатних працівників органів цензури і близько 1/3 штатних працівників обллітів, уже не кажучи про зарплату за грудень цього ж року. Усі інші статті фінансування були недостатніми й виплачувались з постійними затримками.

У Головліті і в обллітах регулярно проводилися заняття з вивчення «Переліку..» 1944 р., розбір викреслень, а також виголошено доповіді політредакторів Головліту й Київського облліту про допущені політико-ідеологічні перекручення в газетах і друкованій продукції та викресленнях, знятих статтях з політико-ідеологічними перекрученнями в книгах і журналах.

На роботу районних уповноважених обллітів впливала відсутність інструкції цензора, а також правил виготовлення й випуску у світ творів друку.

Про становище Головліту УРСР у 1944 р. і підпорядкованих йому обллітів можна дізнатися і з пояснювальної записки до фінансового звіту за 1944 р. [1.27, арк. 24-26]. Стрімке зростання кількості обласних управлінь припало особливо на другу половину 1944 р. У зв'язку з цим, на 1 січня 1945 р. була велика заборгованість по заробітній платі працівників Головліту і його структур – понад 150 000 р. Далеко не всі працівники, що поверталися з евакуації і мали право на так звані «підйомні», отримували їх через нестачу коштів. Судячи зі звіту, в апараті Головліту існував дефіцит обладнання, особливо сейфів, а кошти на його придбання були відсутні.

У 1945 р. у системі Головліту Української РСР діяло 24 облліти. На 1 січня 1945 р. в штаті Республіканського управління УРСР налічувалося 154 працівники й 440 позаштатних співробітників. Протягом року продовжилося розширення кадрового складу працівників правління і в грудні їх кількість становила 271 штатних та 647 позаштатних співробітників. (Додаток Е).

Листом від лютого 1945 р. до Київського обласного управління Київського держбанку за підписом заступника начальника Головліту УРСР повідомлялося, що з 1 січня 1945 р. 24 облліти, що раніше входили до структури Головліту УРСР, виділяються на самостійні баланси [1.30, арк. 2]. Порядок роботи Головліту УРСР встановлювався наказом № 16 від 9 квітня 1945 р. Відтепер було встановлено графік робочого дня та внутрішній трудовий розпорядок Головліту УРСР [1.29, арк. 2-3].

У червні 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв пропозицію Уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць у пресі і начальника Головліту СРСР про затвердження П. Михалевського начальником Головліту УРСР. Колишнього начальника Головліту РСР Е. Барланицького затвердили на посаді першого заступника начальника Головліту УРСР, замість Г. Терещенка. [1.86, арк. 59].

5 липня 1945 р. відбувається нове розширення кадрового складу Головліту УРСР. Державною штатною комісією при РНК СРСР 17 червня 1945 р. № 7-8447 було затверджено додаткові посади: по Головліту 96 посад із місячним окладом 55 700 руб. (по Головліту – 10 штатних працівників; по обллітам – 86). Зокрема, Харківський облліт розширив свої штати на 7 працівників, Ворошиловградський – на 2, Полтавський – на 4, Сталінський – на 11, Сумський – на 2, Чернігівський – на 3, Київський – на 8, Дніпропетровський – на 5, Запорізький – на 2, Миколаївський – на 3, Житомирський – на 3, Кіровоградський – на 3, Вінницький – на 3, Кам'янець-Подільський – на 3, Рівненський – на 2, Волинський – на 2, Одеський – на 5, Станіславський – на 2, Тернопільський – на 2, Чернівецький – на 3, Херсонський – на 2, Ізмаїльський – на 2, Львівський – на 4, Дрогобицький – на 4 [1.32, арк. 4-6] (Додаток Л).

У 1945 р. у обллітах Головліту УРСР цензорами працювали 2 особи віком 20-25 років, 25-30 років – 15, 30-35 років – 18, 35-40 років – 12, 40-45 років – 11, 45-50 років – 4, понад 50 років – 1. За партійною приналежністю 55 з них були членами ВКП(б), а кандидатами – 7, членами ВЛКСМ – 1. Серед цензорів українцями були 26 працівників, росіянами – 14, євреями – 22 та 1 латиш. З них вищу освіту мали 23 особи, незакінчену вищу освіту – 10 осіб, середню – 27, неповну середню – 3. Цензорів зі стажем роботи до 1-го року було 39, від 1 до 3 років – 15, а 5 років і вище 9 (Додаток Ж). Міськрайуповноважених у першому півріччі 1945 р. було 642. В Україні видавалося близько 700 газет, які цензурувалися міськрайуповноваженими й політредакторами обллітів. Плинність кадрів у другому кварталі 1945 р. була невеликою, порівняно з 1944 р. і першим кварталом 1945 р.

Протягом 1945 р. відбувається заміна начальників деяких обласних Управлінь у справах літератури та видавництва. У квітні за пропозицією обкомів КП(б)У начальником Рівненського облліту призначено І. Грищенка [1.82, арк. 72], Дрогобицького – Г. Нижника, Кам'янець-Подільського – І. Левчука, Волинського – Д. Сидорова, Ворошиловградського – В. Зернишко [1.182, арк. 141-143]. У травні того ж року Одеське управління очолив О. Гордієнко, Миколаївське – О. Рожанський [1.84, арк. 71, 73]. Наступного місяця керівником Чернівецького управління призначили Г. Корнієнко [1.85, арк. 23], Львівського – П. Кущинського [1.86, арк. 17, 48], а Житомирського – Л. Яковець [1.86, арк. 17, 48].

У 1945 році начальниками обллітів були 2 особи у віці 25-30 років, по 4 віком 30-35 і 35-40 років, 9 віком 40-45 років, 3 – 45-50 і 2 понад 50 років. 24 начальники були членами ВКП(б), 19 – українцями, 3 – росіянами, 1 – євреєм і 1 – поляком за національністю. Вищу освіту з них мали 9, неповну вищу – 6, середню – 8, а неповну середню – 1 начальник. З них в органах цензури працювали до 1-го року – 2, до 3-х – 11, а понад 5 – 11 працівників (Додаток К). Апарат Головліту в 1945 році був укомплектований повністю і налічував 19 осіб. Цензорами Головліту були працівники різних вікових категорій: 25-30

років 1 співробітник, 30-35 – 3, 35-40 – 1, 40-45 – 2, понад 50 – 1. Членами ВКП(б) були 7 цензорів, членами ВЛКСМ – 1. З них вищу освіту мали 2, незакінчену вищу – 2, середню – 3, неповну середню – 1. З них українцем був 1, росіян – 3, євреїв – 4. Понад 5 років в органах цензури працювало 6 осіб, від 3 до 5 років – 2 (Додаток 3).

На 15 січня 1946 р. Головліт УРСР та 24 облліти нараховували 251 штатного працівника і 657 позаштатних.

У пояснювальній записці до звіту за 1945 р. йдеться про те, що і в 1945 р. фінансування Головліту УРСР було недостатнім. Окрім того, коштів не вистачало на поточний місяць і потрібно було погашати заборгованість за попередній рік. В управлінні також не вистачало обладнання. Наприклад, у більшості обллітів не було сейфів та достатньої кількості столів і стільців. Багато обласних управлінь не було забезпечено штампами й печатками. Однією з нагальних проблем була низька кваліфікація і часта зміна бухгалтерів на місцях [1.30, арк. 9-11]. Особовий склад органів цензури добирався і затверджувався вищим політичним керівництвом, а також місцевими партійними органами з перевірених партійних працівників, не зважаючи на їх освітній рівень. Недостатня кількість співробітників органів цензури не давала можливості належно виконувати покладені на них обов'язки.

Перевірка роботи Головліту УРСР спричинила появу наказу Уповноваженого Ради Міністрів СРСР з охорони військових та державних таємниць у пресі № 40с «Про роботу Головного управління у справах літератури та видавництва Української РСР» від 15 серпня 1946 р. Перевірка показала, що органи цензури не приділяли серйозної уваги повсякденному оперативному керівництву місцевими органами. Нарікання були на відсутність у республіці наступного контролю, а також послаблення вимог до місцевих органів. І Наслідком цього стало: послаблення пильності з боку деяких цензорів та виявлення «нетерпимого для працівників цензури ліберального ставлення до дорученої їм справи охорони військових та державних таємниць у пресі»; погіршення попереднього контролю творів друку, який складав «першооснову діяльності органів радянської цензури»;

послаблення в деяких обллітах дисципліни та недотримання «Інструкції цензору». Текстові зведення викреслень попередньої цензури та картки наступного контролю, за якими і встановлювався ступінь збереженості військових і державних таємниць та доцільність цензорських втручань, обллітами не надавалися до Республіканського управління. Також були вагомі зауваження і до роботи заступника начальника Укрголовліту Е. Барланицького, який одночасно керував відділом наступного контролю. Він самоусунувся від керівництва цим відділом, а його цензорів без вагової потреби направляв на інші роботи. Згідно зі штатним розкладом відділу наступного контролю тут мало працювати 5 осіб, а в липні 1946 р. працювала тільки 1. На деяких текстових зведеннях обласних управлінь ставили трафаретну фразу «Зауважень нема», тоді як окремі випадки вимагали серйозних роз'яснень і вказівок. Також Головліт УРСР не надавав відповідної щоденної підтримки обласним структурам. Виїзди на місця відповідальних працівників стали рідкістю. Не вивчалася робота обллітів. Тому протягом тижня, заслухавши звіти про роботу 6 обллітів, видавалися поверхневі накази, засновані лише на доповідях. Головлітом УРСР також було допущено помилки в організації контролю художньої літератури. Цензори часто займалися не своєю справою та захоплювалися літературним редагуванням, не звертаючи уваги саме на політико-ідеологічні правки. Порушуючи «Інструкцію цензору» цензори Головліту нерідко самостійно зв'язувалися з авторами та безпосередньо роздавали інструкції та робили зауваження. Здебільшого ці помилки були спричинені недостатнім вивченням працівниками «Переліку відомостей, які складали військову і державну таємницю в мирний час» та «Інструкції цензору». Усі недоліки в роботі Головного управління у справах літератури та видавництва Української РСР наказано було ліквідувати, а начальнику Головліту щомісячно доповідати про хід виконання робіт [1.107, арк. 54-55 зв.].

Проаналізувавши штатний розклад та звіти Головліту УРСР й обласних управлінь можна дійти висновку, що для керівних та цензорських кадрів обов'язковою була партійна приналежність. Як виняток цензори могли бути членами ВЛКСМ чи кандидатами у члени партії. Половина з них мали вищу

або незакінчену вищу освіту, хоча траплялися поодинокі випадки, коли працівники не мали і повної середньої освіти. Серед керівників цей показник був значно вищим. Майже дві третини здобули вищу чи незакінчену вищу освіту. Серед цензорських кадрів облітів переважали працівники зі стажем менше 1-го року. Більший стаж роботи мали співробітники республіканського Головліту. Там вже на 1945 р. жоден із цензорів не працював в органах цензури менше 3-х років. Більшість із них працювали понад 5 років. Практично всі начальники облітів за походженням були українцями. Найменше українців було в центральному апараті Головліту. Там працювали здебільшого євреї і росіяни. Протягом 1944 -1945 рр. серед цензорів Головліту УРСР був тільки 1 українець. Аналізуючи національний склад цензорських кадрів по облітам, слід зазначити, що українці дуже незначно переважали над євреями і менше чверті працівників були росіяни. Отже, не зважаючи на те, що серед цензорів найбільш чисельною нацією були українці, все ж до роботи в центральному апараті вони не допускалися. У роботі Головліту під час Другої світової війни спостерігалися значні матеріальні проблеми, що, передусім, були наслідком тотального дефіциту в умовах війни. До того ж неповна комплектація штатів, низька кваліфікація деяких співробітників та плинність кадрів негативно впливали на роботу цієї структури.

* * *

Підсумовуючи варто зазначити, що формування системи радянської цензури розпочалося одночасно зі становленням радянської влади. Протягом 1920-30 рр. утворюються органи політико-ідеологічного контролю, відбувається розподіл цензорських та контролювальних функцій між ними. На початку 20-х рр. посилюється тенденція до централізації цензорських повноважень в єдиній структурі. Розпочався цей процес у 1922 р. зі створення Центрального управління у справах друку (ЦУСД), а згодом Головного управління у справах літератури та видавництв (Головліт) у структурі Народного комісаріату просвіти. Практично весь цензорський контроль було

зосереджено в згаданому комісаріаті. Військові цензори контролювалися військовим відомством та його установами. До кінця 30-х рр. Головліт став основною цензорською установою, перетворившись, здебільшого, на орган контролю. Його діяльність була повністю підпорядкована й підзвітна партійними органам, які розробляли нормативно-правову базу діяльності цього управління.

Напередодні Другої світової війни контроль у галузі цензури посилювався, особливо після створення Управління пропаганди і агітації в партійній структурі. На нього покладалося здійснення та контроль політико ідеологічної роботи в державі. У партійній структурі України діяв відділ пропаганди і агітації з відповідними повноваженнями. У 1945 р. він перетворився на управління.

У роки Другої світової війни підпорядкування Головліту УРСР не було чітко встановлено. Головне управління у справах літератури і видавництв РСР було виведено з системи Наркомпросу та передано до Ради народних комісарів СРСР. Відповідних розпоряджень в УРСР не було, республіканський Головліт протягом усього воєнного періоду контролювався з Москви. Уже після Другої світової війни цензурне управління республіки було підпорядковане Раді Міністрів УРСР.

Органи цензури та партійні структури видавали постанови, накази, циркуляри, інструкції, списки заборонених книг та авторів тощо. Чільне місце серед цих розпоряджень посідає «Перелік тем, заборонених до відкритого публікування», що постійно оновлювався. Ці документи мали гриф «Таємно», «Цілком таємно» чи «Для службового користування». До них мали доступ лише працівники цензури та деяких партійних структур. Необхідність інформування населення про хід бойових дій та пропаганда висували високі вимоги до кореспондентів, а особливо військових. Видавалися спеціальні інструкції військовим цензорам і кореспондентам, де прописувалися їхні права, можливості, обов'язки та особливості висвітлення подій з фронту.

Система політико-ідеологічного контролю, як і органи цензури, були покликані не допустити розголошення військових і державних таємниць у засобах масової інформації. Вимоги цензури стали більш жорсткими та чіткими. До відкритого публікування не допускалися дані, що могли надати будь-яку стратегічно важливу інформацію щодо потужностей та могутності СРСР, наявність націоналістичних формувань і боротьбу з ними, матеріали, що дискредитували радянську владу, червоноармійців та деструктивно впливали на патріотичний і бойовий дух народу тощо.

Радянська пропаганда намагалася в умовах жорсткого ідеологічного контролю «наблизити» газети, журнали та інші видання до народу. Головними темами, які мали висвітлюватися в пресі впродовж 1941-1945 рр. були звірства нацистських окупантів, радянські перемоги, непереможність та висока моральність радянських військових, життя народу, хід бойових дій, але у визначених вимогами цензури рамках. Було регламентовано структуру та змістове наповнення друкованих періодичних видань і радіопередач. На засоби масової інформації покладалася патріотична, виховна та мобілізаційна функції.

Надзвичайно важливе місце в роботі Головліту УРСР посідало кадрове питання. Більшість співробітників мали вищу або незакінчену вищу освіту. Проте більше уваги приділялося ідеологічній освіті цензорів. Аналізуючи кадровий склад Головного управління у справах літератури та видавництва Української РСР, слід зазначити, що одним із найголовніших критеріїв відбору працівників була їхня партійна приналежність. Українці становили більшість серед працівників Головліту УРСР, але вони лише трохи переважали над євреями. Якщо керівники облітів були, здебільшого, українцями, то серед цензорів вони становили меншість. У центральному апараті кількість українців була мізерною. І до війни в цензурному апараті спостерігалися проблеми з комплектацією кадрового складу, а Друга світова війна їх поглибила. Значна плінність кадрів у воєнні роки була спровокована мобілізацією, зокрема і цензорів. Проте на цей процес вплинула й організація цензурних управлінь у новоприєднаних на початку війни західних регіонах України. До кінця 1945 р.

майже вдалося подолати плинність кадрів в Укрголовліті. Війна зумовила в роботі цензурного управління значні складнощі, передусім матеріальні, це підтверджують його щорічні звіти.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ЦЕНЗУРИ УРСР 1939-1945 РР.

3.1. Цензура в друкованих виданнях

У роки Другої світової війни надзвичайно важливу роль відігравали засоби масової інформації. Перебуваючи під контролем Комуністичної партії, вони виконували роль не тільки інформаційного джерела, але й засобу ідеологічного впливу на громадян. Саме тому радянська влада, як і окупаційна німецька, велику увагу приділяла не лише роботі ЗМІ, а й здійснювала суворий нагляд за інформацією, що публікувалася через органи цензури. Одними із найважливіших засобів масової інформації залишалися друковані видання. Особливо жорстким став контроль цензури напередодні Другої світової війни.

З 1937 р. Головне управління у справах літератури та видавництв стало подавати рапорти («Зведення про найголовніші виправлення і конфіскації, зроблені органами Головліту України у книжково-журнальній та газетній продукції»), де звітували про роботу з цензурування текстів здійснені цензорами правки та вилучення [3.285, с. 162]. Згодом, у роки Другої світової війни, започаткували вихід самостійних «Текстових зведень викреслень попередньої цензури», які направлялися на контроль до ЦК КП(б)У. До «Текстових зведень...» включалися не лише матеріали викреслень газетно-журнальної, книжкової продукції, а також виправлення, здійснені в радіоефірі.

У 1939 р. відбувається розширення мережі газет і журналів на території УРСР. Утворювалися нові області, а відтак, виникали нові обласні й районні газети. Наприкінці 1938 – на початку 1939 рр. було створено Кіровоградську, Запорізьку та Сумську області [1.40, арк. 21]. З 20 січня почали виходити нові обласні щоденні газети. У Сумах і Кіровограді «Сталінський прапор» та «Кіровоградська правда» – українською мовою накладом по 40 000 примірників, у Запоріжжі – «Більшовик Запоріжжя» російською мовою та

«Червоне Запоріжжя» українською мовою кожна накладом по 30 000 примірників [1.40, арк. 57].

10-12 січня 1939 р. у Києві в редакції газети «Радянська Україна» було проведено республіканську нараду редакторів щоденних газет. Учасниками було ухвалено текст відкритого листа «До робсількорів і редколегій стінних газет, до працівників преси Радянської України», в ньому як стверджувалось про розквіт низової преси та зростання армії робсількорів як «результат подальшого згуртування широких народних мас навколо славної партії Леніна-Сталіна». Було наведено окремі приклади відмінної діяльності місцевих періодичних видань. У листі закликали співробітників республіканської преси «іще тісніше згуртуватися навколо більшовицької партії і великого Сталіна». Редакції видань Грузинської і Білоруської РСР закликали до розгортання соціалістичного змагання серед робсількорів трьох республік [3.232, с. 16-17].

10 січня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалює рішення про реорганізацію журналу «Український фольклор» у видання «Народна творчість», яке стало органом управління мистецтв при РНК УРСР та Інституту фольклору при АН УРСР. Було встановлено його наклад у кількості 5 000 примірників, обсяг – 6 друкованих аркушів, періодичність – 6 разів на рік [1.40, арк. 19-20].

11 січня 1939 р. Політбюро ЦУ КП(б)У обговорювало питання зловживань в Яготинській і Липово-Долинській райспоживспілках в Полтавській області. Обговорено наслідки перевірки фактів, викладених у статті «В Яготині не торгують, а розподіляють», надрукованій у газеті «Правда» 4 грудня 1938 р. Було підтверджено факти «брутальних викривлень принципів радянської торгівлі»: загальної практики несанкціонованого розподілу співробітникам радянських, партійних, районних органів, райспоживспілки, бази, сільпо продукції, що була призначена для продажу населенню сіл. Було ухвалено рішення рекомендувати Укоопспілці усунути від виконання обов'язків керівників Яготинської та Липово-Долинської районних споживспілок; партійні комітети мали заслухати звіти відповідних РПК про становище управління

торгівлею; прокурор Полтавської області зобов'язувався здійснити необхідні заходи для притягнення до судової відповідальності винних у зловживаннях і порушеннях законів [1.40, арк. 56, 64-65].

За участі Державного літературного видавництва та «Літературної газети» проведено закритий конкурс на кращу біографію Т.Г. Шевченка. Конкурс було проведено. Першу премію не присуджували, а другою нагороджено П. Альтмана, твір якого планувалося опублікувати у «Вістях ВУЦВК» [3.232, с. 20].

Від 1 березня 1939 р. деякі міські газети зливалися з обласними, припинивши самостійний вихід. Так, газету «Зірка» об'єднано з «Дніпропетровською Правдою», «Більшовик» (м. Київ) – з «Пролетарською правдою», «Сталінський робітник» (м. Сталіно) – із «Соціалістичний Донбас», «Харківський робітник» – з «Червоний прапор». У лютому того ж року в Києві було припинено видання газет «Шахіст» та «Радянський спорт». Встановлено, що газета «Безбожник» буде виходити три рази на місяць, а газета «Колгоспник Донеччини» – 180 разів на рік [1.40, арк. 125]. 27 березня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У видає постанову «Про організацію сільськогосподарської газети в Україні». Згідно з рішенням ЦК ВКП(б) від 23 березня з 1 квітня 1939 р. належало організувати вихід газети «Колгоспник України», як орган Наркомзему УРСР. Видання мало виходити українською мовою накладом 300 000 примірників [1.41, арк. 28]. 16 квітня ЦК КП(б)У обговорювало проблеми мережі радянських газет, їх накладу та періодичність. Було ухвалено відхиляти всі клопотання про збільшення тиражів і форматів періодичної преси на перше півріччя 1939 р. [1.42, арк. 21-22]. 18 квітня побачив світ перший випуск газети «Червона Армія» (російською мовою). Редакція газети отримала численні привітання, зокрема і від Наркома оборони СРСР К. Ворошилова [3.283, с. 77].

8 квітня 1939 р. у редакції газети «Комуніст» відбулися загальноміські збори активу преси. 40 делегатів заслухали доповідь редактора газети «Радянська Україна» Прожогіна за підсумками XVIII з'їзду ВКП(б) та

обговорили «завдання у справі виховання трудящих мас у душі соціалістичного патріотизму». У Сталіно «Вісті ВУЦВК» повідомили про «масовий потяг інтелігенції до лав ВКП(б)». Міським комітетом партії було розглянуто 82 заяви з проханням перевести з кандидатів у члени партії та 80 заяв з проханням зарахувати в кандидати у члени партії [3.283, с. 71].

Рішенням від 23 квітня 1939 р. ЦК КП(б)У зобов'язав пресу широко висвітлювати хід святкування 125 річчя з Дня народження Т.Г. Шевченка, роботу пленуму Спілки радянських письменників СРСР у Києві 4-8 травня 1939 р., а також звернулись до ЦК ВКП(б) з клопотанням про видання редакцією «Літературної газети» під час пленуму щоденного випуску газети, а правлінням Союзу радянських письменників України бюлетеня [1.42, арк. 31].

У квітневому номері журналу «Робсількор» було оприлюднено звернення до всіх робсількорів, редакторів і членів редколегій колгоспних, радгоспних газет республіки «Зустрінемо XVIII з'їзд ВКП(б) новими виробничими перемогами!», ухвалене на зборах сількорів Лубенського району Полтавської області. Містилися заклики до газетярів ужити заходів для активної участі преси в проведенні «десятої колгоспної весни», «підвищити революційну пильність, щоб вчасно розпізнати ворогів – підлих троцькістсько-бухаринських і буржуазно-націоналістичних наймитів фашизму, громити їх» [3.283, с. 84-85].

У серпні 1939 р. оголошено догану заступнику відповідального редактора газети «Пролетарська Правда» П. Черевко ЦК КП(б)У «за те, що ним при опублікуванні в номері від 6 серпня цього року повідомлення про наказ Управління в справах мистецтв при Раді Народних Комісарів скорочено в тексті повідомлення РАТАУ. Це самовільне скорочення приховало від читачів політичну і творчу характеристику необхідної реорганізації музичних колективів». Усіх редакторів республіканських газет черговий раз повідомляли про необхідність друкувати текст повідомлення РАТАУ повністю без скорочень за наявності відповідної примітки [1.45, арк. 47]. 26 серпня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У, відповідно до рішення ЦК ВКП(б) від 17 серпня 1939 р., ухвалило ліквідувати в редакціях обласної преси самостійні відділи

міжнародної інформації, поклавши відповідальність за друк матеріалів ТАРС і РАТАУ на редакторів газет [1.45, арк. 89-90].

Після підписання «Пакту Молотова - Ріббентропа» 23 серпня 1939 р. змінилася позиція Кремля у відносинах з Німеччиною, що значно спантеличило радянське суспільство. Якщо раніше фашизм розглядався, як один з найнебезпечніших ворогів не тільки радянської влади, а й людства, то тепер розгортається пропаганда дружніх стосунків. На державному рівні Німеччину було оголошено миролюбною державою. Й. Сталін особисто віддав наказ начальнику Політичного управління Червоної армії Л. Мехлісу припинити в пресі критику на адресу Німеччини й заборонив уживати термін «фашизм» [3.242, с. 56-57].

Український народ було втягнуто в Другу світову війну від самого її початку. 1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу, а 17 вересня Червона армія розпочала «визвольний похід», та відповідно до умов пакту «Молотова – Ріббентропа», відвоювала у Польщі західноукраїнські землі. В процесі переведення всього соціально-політичного устрою західноукраїнського краю на радянський спосіб життя необхідні були відповідні засоби масової інформації. У 1939 р. Побачили світ друковані органи обласних та міських партійних комітетів ново приєднаних територій: «Радянська Волинь», львівська «Вільна Україна», тернопільське «Вільне життя», Станіславська «Радянська Україна», дрогобицька «Більшовицька правда». Згодом, в Румунії Північної Буковини, у Чернівцях почалося видання обласної «Радянської Буковини». Дуже швидко розгорнулася мережа районних газет з дуже претензійними назвами, механічно перенесеними зі Східної України, зміст яких був чужим і незрозумілим галичанам: «Сталінська перемога» (Рава-Руська), «Червоний прапор» (Коломия) тощо. Наприкінці року в новостворених областях України було організовано обласні комсомольські газети: у Рівненській – «Молодий сталінець», у Дрогобицькій – «Юний комуніст», у Тернопільській – «Комсомолец», у Львівській – «Ленінська молодь», у Станіславській – «Комуністична молодь», у Волинській – «Молодий ленінець». Усі газети мали

видаватися українською мовою періодичністю 15 разів на місяць [1.45, арк. 256-257].

8 жовтня 1939 р. газета «Комуніст» повідомила про поповнення харківського станкобудівного заводу новими робітницями – колишніми домогосподарками. На тракторному заводі у цей час працювало понад 3 тисячі жінок [3.283, с. 184].

16 грудня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У обговорило питання про видання газетами «Комуніст» і «Радянська Україна» спеціальних номерів, присвячених 60 річчю з Дня народження товариша Сталіна. Редакторам газет доручили підготувати й видати 21 грудня спеціальні номери газет з публікаціями про життя і діяльність Й. Сталіна [1.46, арк. 108-109]. 20 грудня було затверджено текст привітання [1.46, арк. 108-109], а 25 грудня у газеті «Правда» опубліковано відповідь Й. Сталіна на надіслане Й. Рібентропом привітання [3.283, с. 218].

У 1939 р. почалося видання політичного журналу ЦК КП(б)У «За більшовицьку пропаганду і агітацію», республіканської газети «Колгоспник України» [3.283, с. 221]. На початку 1940 р. ЦК КП(б)У дав дозвіл Спілці радянських письменників на видання у Львові журналу «Новели і мистецтво» накладом 8 000 примірників, періодичністю 24 рази на рік [1.47, арк. 83-84]. Також було реорганізовано газету для малописьменних «Шлях до знання». На її основі створили республіканську учительську газету «Народна освіта» як друкований орган Народного комісаріату освіти УРСР і Центрального комітету професійних працівників початкових середніх класів, накладом 80 000 примірників, періодичність 5 разів на місяць [1.47, арк. 84]. Рішенням ЦК ВКП(б) від 10 серпня 1940 р. Львівському обкому КП(б)У було дозволено видавати газету «Червоний Штандарт» польською мовою і збільшити тираж до 50 000 примірників. Для львівської обласної газети «Вільна Україна», що видавалася українською мовою, встановлювався тираж 50 000 примірників. Також було ухвалено рішення видавати у Львові раз на три місяці польською мовою збірник «Літературний альманах» – орган Спілки радянських

письменників. У липні 1940 р. дозволено видання двох комсомольських газет у Кишеневі – «Комсомолец Молдови» та в Чернівцях – «Комсомолец Буковини», періодичністю 15 номерів на місяць [1.49, арк. 67-68]. Постановою ЦК КП(б)У від 29 серпня 1940 р. надано дозвіл на створення обласних газет у Аккерманській і Чернівецькій областях. Аккерманську повітову газету «Прапор Рад» було реорганізовану в обласну – орган обласного і міського комітетів КП(б)У і облвиконкому. Чернівецьку повітову газету «Радянська Буковина» також реорганізовано в обласну [1.51, арк. 22]. Періодичність газет встановлювалася 6 разів на тиждень, накладом по 30 000. примірників.

Газета «Вісті ВУЦВК» в номері від 3 січня 1940 р. опублікували новорічну відозву Гітлера до німецького народу. Стаття містила заклики нацистів до боротьби та критику тогочасної світової системи. У цьому ж номері було оприлюднено радянсько-японські угоди від 31 грудня 1939 р. [1.65, с. 1-2].

Напередодні відкриття з'їзду войовничих безбожників 19 січня 1940 р. газета «Комуніст» виступила з передовою «Підняти пропаганду войовничого атеїзму» [32.234, арк. 27].

18 лютого 1940 р. Московська газета «Правда» опублікувала передову «Угода, що відповідає інтересам СРСР і Німеччини». У ній радянсько-німецьку торгівельну угоду було представлено, як таку, що «повністю відповідає духові дружніх взаємин, що встановилися». У цій самій статті говорилося, що «Всі укладені в останні місяці договори між Німеччиною і СРСР – договір про ненапад, пакт про дружбу і кордон та господарська угода, створили міцну надійну базу для розвитку економічних та політичних дружніх зв'язків обох держав. Вони повністю відповідають інтересам народних мас усіх країн» [3.284].

21 лютого газета «Радянська Україна» повідомляла, що за 20 років існування української кінематографії народилася значна кількість видатних діячів українського кіномистецтва, зокрема, О. Довженко, О. Корнійчук, І. Савченко та І. Кавалеридзе та ін. Наголошувалося також на особливих заслугах О. Довженка. Його творчість визнавалася «найбільш видатним явищем

у розвитку українського радянського кіномистецтва» [2.163, с. 295-296]. Проте, дуже скоро думку радянське керівництво кардинально змінило. 1 березня 1940 р. газета «Вісті ВУЦВК» відзначила 10 річницю виходу статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів», розмістивши низку публікацій на цю тему [3.233, с. 56].

На початку вересня 1940 р. ЦК КП(б)У дозволив архівному відділу НКВС видавати українською мовою журнал «Радянський архів», періодичністю 4 рази на рік, накладом 3 000 примірників [1.51, арк. 106]. Наприкінці місяця було збільшено наклад газети «Дер Штерн» на 10 000 примірників. У Львові було організовано орган ЦК ЛКСМУ дитячий журнал «Сталіновська зміна» польською мовою. Наклад журналу встановлювався 10 000 примірників, періодичність – 12 разів на рік. Також було припинено видання газети польською мовою «Голос Радзецькі» з 1 січня наступного року, проте було збільшено наклад газети «Червоний Штандарт» на 10 000 примірників [1.54, арк. 1-2].

У грудні 1940 р. реорганізовано журнал «За більшовицьку пропаганду і агітацію» і на його базі створено новий «На допомогу агітатору». Він мав виходити 3 рази на місяць накладом 100 000 примірників, українською мовою [1.53, арк. 139]. Було також реорганізовано «відірваний від письменників і літератури» [1.54, арк. 63] журнал «Літературна критика» у щомісячний літературно-публіцистичний журнал «Радянська Україна», орган Спілки письменників України. Редакції журналів «Радянська література», «Радянська Україна», «Літературний журнал», «Советіше літератур», «Молодий більшовик», «Література і мистецтво», «Комуніст», «Радянська Україна», «Вісті», «Комсомолец України», «Сталінське плем'я», «Дер Штерн» і редакції всіх обласних, наукових і виробничо-галузевих газет зобов'язали створити в журналах відділи критики й бібліографії. Критично-бібліографічні відділи загальнополітичних газет та журналів повинні були поряд із друком рецензій і бібліографічних нотаток про окремі книги, систематично робити огляд літератури по окремих галузях. Редакції теоретичних, загальнополітичних

журналів «Більшовик України», «Партробітник України», «Комсомольський пропагандист», окрім публікації критичних статей і рецензій на найпопулярніші книги, на своїх сторінках мали друкувати огляди літератури, розрахованої на читачів цих журналів [1.54, арк. 63].

Збільшуються накладі вже наявних обласних газет. Наприклад, тираж Станіславської обласної газети «Радянська Україна» збільшився втричі – з 10 000 до 30 000 примірників, а Тернопільської обласної газети «Вільне життя» – з 15 000 до 25 000 примірників [1.53, арк. 112].

На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У в липні 1940 р. на розгляд було винесено обговорення помилок, в передових статтях газет «Радянська Україна» від 10 липня і «Колгоспник України» від 11 липня 1940 р. У передовицях зазначених видань було допущено аналогічні помилки, які полягали в рекомендації газет, щоб колгоспи нараховували комбайнерам під час збору врожаю трудодні, що суперечило заведеному тоді порядку оплати роботи комбайнерів. ЦК КП(б)У зобов'язав газети виправити цю помилку, роз'яснивши в газеті порядок оплати роботи комбайнерів [1.49, арк. 64]. Проте вже восени така ініціатива відносно колгоспників і трактористів, які працювали на оранці зябу, знайшла підтримку в ЦК КП(б)У [1.53, арк. 45].

Постановою ЦК КП(б)У в квітні 1940 р. було оголошено догану редактору газети «Червоний прапор» Рівненського обкому Овчаренку, який в номері від 1 березня допустив публікацію підлабузницького біографічного нарису про першого секретаря Рівненського обласного комітету партії Бегму В.А. «Звичайна робота партійного керівника в області партійною газетою висвітлюються, як якісь подвиги і геройство. Те, що на звільнених землях Західної України було здійснено партією і радянською владою, газета безпосередньо приписує як особисті заслуги тов. Бегми» [1.48, арк. 206]. Для «більшовицької газети факт опублікування такого нарису, який нічого спільного з більшовизмом не має» [1.48, арк. 207] ЦК КП(б)У вважало недопустимим.

Після вступу Червоної армії в Північну Буковину в червні 1940 р. письменник А. Авсеєнко помістив у газеті «Бойова червоноармійська» (Одеса) статтю «По Чернівцям», в якій автор із натхненням описував побачене, що «вітрини магазинів дражнили розкинутими шовками, шляпами найостанніших мод, взуттям десятків кольорів і сотень фасонів, горами апельсинів, уругвайської кави, індійського чаю, італійськими, угорськими, румунськими винами, шоколадом, делікатесами тощо». Армійські політоргани піддали критиці редактора за полювання на «письменницькі імена». Автора було піддано критиці за порожню статтю, що, на їхню думку, мала б носити назву «Стогін барахольника» [3.201, с. 184].

1 липня 1940 р. у Кишиневі виходять перші номери газет «Бессарабська правда» російською мовою та «Радянська Бессарабія» румунською мовою. У них публікувалися резолюції мітингів та листи трудящих з глибокою подякою «радянському урядові і товаришеві Сталіну за визволення від румунського іга» [3.200, с. 141].

У 1940 р. в Україні видавалося 62 республіканські крайові та обласні газети, 606 міських та районних газет, 481 багатотиражна газета. (Додаток М)

У листопаді 1940 р. розглядалося питання про «неправильну» передову статтю в газеті «Ворошиловградська правда» від 12 жовтня 1940 р. – «За плановий ріст партійних рядів». Критична стаття газети «Комуніст» присвячена цій публікації в номері від 13 листопада 1940 р. була визнана «правильною». «Ворошиловградська правда» в передовій статті засуджувала Ново-Айдарський, Євсугський і Покровський райкоми КП(б)У за те, що вони в серпні й вересні поточного року мало прийняли осіб в ряди партії. Редактору газети Мельникову було надане роз'яснення, що в ряди партії приймають не за кількісним принципом, а тільки справді достойних кандидатів, «відданих справі партії товаришів» [1.53, арк. 130].

З 1 січня 1941 р. ЦК КП(б)У визнав за доцільне видання «Відомостей Верховної Ради УРСР» й опублікування в них законів, інформаційних повідомлень, матеріалів, що роз'яснювали суть і порядок застосування законів

ухвалених, Верховною Радою УРСР [1.55, арк. 4]. На початку січня цього ж року ЦК КП(б)У ухвалив рішення видавати з 1 лютого, як додаток до журналу «Більшовик України», лекції на допомогу тим, хто вивчає марксизм-ленінізм, за серіями: історія, економіка, філософія, природознавство, література та мистецтво. Періодичність видання лекцій за всіма п'ятьма серіями встановлювалася 2 рази на місяць, тиражем 50 тис. примірників [1.55, арк. 16]. З 15 січня ЦК КП(б)У просив дозволу на видання в Чернівцях молдавською мовою щоденної газети органу Чернівецького міського і обласного комітетів КП(б)У і обласної ради депутатів трудящих, «Адеверул Большевік» [1.55, арк. 39].

На думку ЦК КП(б)У, редакція газети «Дер Штерн» у звіті про збори-зустріч єврейських письменників Києва з поетом-орденоносцем Перецем Маркішем, надрукованому в номері газети від 9 січня 1941 р., припустилася помилки, не давши належної політичної оцінки неправильним виступам окремих учасників цих зборів» [1.55, арк. 41]. 14 січня редакція газети «Дер Штерн» надрукувала низку матеріалів, присвячених новій п'єсі Переца Маркіаша «Колнідре», яка не була прийнята репертуарним комітетом [1.55, арк. 41].

У лютому 1941 р. було припинено видання газети «Вісті Рад депутатів трудящих УРСР», натомість, збільшувався наклад газет «Комуніст» на 30 000 та «Радянська Україна» – на 50 000 примірників [1.57, арк. 50]. Також було організовано журнал сатири і гумору «Перець» [1.57, арк. 57]. ЦК КП(б)У звернувся до ВКП(б) з проханням затвердити видання комсомольських газет у західних областях УРСР («Млодзеж Сталіновска» – орган Львівського обкому ЛКСМУ (польською мовою); «Більшовицька зміна» – орган Тернопільського обкому ЛКСМУ, «Більшовицька молодь» – Станіславського, «Молодий Більшовик» – Рівненського, «Більшовицьке плем'я» – Дрогобицького (українською мовою); «Ленінська зміна» – орган Ізмаїльського обкому ЛКСМУ (російською мовою) [1.58, арк. 12] та газети «Правда Большевицка» – орган Тернопільського обкому і міськкому КП(б)У і обласної Ради трудящих

польською мовою [1.57, арк. 18]. У Львові було дозволено видання газети єврейською мовою «Дер ройтер штерн» – орган Львівського обкому міськкому КП(б)У і обласної ради трудящих, а також дитячого журналу «Червоні квіти» (українською мовою) – орган Львівського обкому ЛКСМУ [1.57, арк. 25]. У квітні ЦК КП(б)У дав згоду на видання у Львові літературно-художнього альманаху єврейською мовою, що мав виходити 3 рази на рік [1.58, арк. 24]. У травні побачив світ перший номер журналу сатири і гумору «Перець» [2.283, с. 29].

Між обкомами партії та редакторами газет виникали конфлікти і непорозуміння на професійному ґрунті. Так, у травні 1941 р. ЦК КП(б)У розглядав заяву редактора газети «Соціалістичний Донбас» Ільченка, в якій повідомлялося, що Сталінське бюро обкому КП(б)У не реагує на сигнали преси, а секретарі обкому «не виховують секретарів РПК у дусі більшовицької критики й самокритики» [1.58, арк. 5]. Перевірка, проведена органами ЦК КП(б)У, встановила, що ці обставини не відповідали дійсності. Було перевірено й роботу газети «Соціалістичний Донбас». ЦК КП(б)У виявив, що у своїй роботі Ільченко мав серйозні недоліки. Газета пропускала багато важливих питань роботи вугільної промисловості, слабо популяризувала досвід роботи передових шахтарів Кравцова, Ситенко, Ковальова та інших стахановців промисловості й транспорту. Слабо залучався до роботи в газеті позапартійний актив, сторінки газети заповнювалися здебільшого статтями штатних працівників. Відділ листів, який мав бути «організувальним центром масово-виховної роботи серед робітників, перетворився у відділ обліку й реєстрації листів» [1.58, арк. 7]. Нерідко вказувалося на випадки формально-бюрократичного ставлення до листів трудящих. Наприклад, стаття заступника секретаря партійного комітету заводу ім. Куйбишева Копитіна пролежала в редакції більше двох місяців. На лист, в якому повідомлялося, що працівники Петрівського райвідділку займалися сторонніми справами в робочий час, редакція відповіла, що «замітка не має конкретних фактів порушення трудової дисципліни». До того ж сам Ільченко за три попередні місяці опублікував

тільки одну передову. З вини редакції постійно затримувалися номери газет, за три з половиною місяці цього року своєчасно вийшло тільки 4 номери [1.58, арк. 6]. У роботі Сталінського обкому партії було виявлено низку недоліків, проте обвинувачення Ільченка було визнано необґрунтованими й вони не могли стосуватися всіх секретарів бюро, окрім того, ЦК КП(б)У зазначав, що «обком уживав і уживає заходів до виправлення в роботі окремих райкомів недоліків» [1.58, арк. 7]. Було встановлено, що бюро Сталінського обкому і його перший секретар Любавін недостатньо керував газетою й не закликав своєчасно до порядку редактора Ільченка, «який фактично намагався протиставити себе бюро обкому партії» [1.58, арк. 7]. Ільченка було звільнено з посади редактора газети. До роботи газет висувалися досить жорсткі вимоги. Окрім власне інформаційної функції, вони мали здійснювати ідеологічну роботу серед населення, постійно взаємодіяти з читачами. Надзвичайно важливим було і те, щоб газети не залишалися відірваними від життя, постійно висвітлюючи життя людей, але лише в ракурсі, вигідному радянському керівництву. Газети були засобом здійснення політико-ідеологічного впливу партії. Будь-яка непокора чи спроба зменшити контроль радянської влади зазвичай завершувалася кадровими змінами в редакціях.

На початок Великої Вітчизняної війни (1941 р.) в Україні видавалося 1579 різних газет, загальним тиражем 5 000 000 примірників. Для окупованої території України в роки війни було видано 546 назв листівок, загальним тиражем 326 160 000 примірників. Ця статистика не враховувала центральних і республіканських газет, закинутих в тил, а також листівок, виданих партизанськими загонами й підпільними партизанськими організаціями [1.103, арк. 64].

У 1941 р., і з початком захоплення України німецько-фашистськими загарбниками, разом з евакуацією людей і матеріальних цінностей з України за Урал і в Середню Азію було евакуйовано і багато ЗМІ, друкарень. Формат республіканських газет «Комуніст», «Радянська Україна», «Комсомолец України», «Сталінське плем'я» і «Дер Штерн» з 25 червня 1941 р. зменшувався

в двічі. Скорочувалася періодичність виходу газет «Колгоспник України» і «Тваринництво України» до двох разів на тиждень. Формат усіх обласних партійних і комсомольських газет зменшувався у два рази [1.61, арк. 28]. 20 жовтня 1941 р. тимчасово було припинено видання республіканських газет «Колгоспник України» та «Радянська освіта» [2.173, с. 146], комсомольських газет [5.550, с. 132].

У Саратові в 1942 р. видавалося 2 українські газети «Комуніст» і «Радянська Україна». Планувалося розпочати тут і видання журналу «Радянська Україна». В Уфі входила друком газета «Література і мистецтво» і журнал «Українська література» [1.100, арк. 55]. З 31 березня поточного року видання газети «Радянська Україна» переводилося з Саратова до Ворошиловграда. З 1 квітня встановлювався тираж газет «Комуніст» – 80 000 примірників, «Радянська Україна» – 50 000 примірників і «Ворошиловградська Правда» – 25 000 примірників [1.62, арк. 5]. Проте через гострий дефіцит паперу й труднощі його транспортування ЦК КП(б)У 20 квітня ухвалив рішення про скорочення обсягу, тиражів і періодичності газет УРСР, відповідно до постанови ЦК ВКП(б) від 5 квітня 1941 р. Видання газет «Ворошиловградська Правда», «Соціалістична Харківщина», «Комуніст» і «Радянська Україна» переводилося на дві полоси. Тиражі газет зменшувалися: «Комуніст» до 65 000 примірників, «Радянська Україна» – до 35 000, «Ворошиловградська Правда» – до 20 000, «Соціалістична Харківщина» – до 10 000. Ворошиловградський і Харківський обкоми КП(б)У з метою подальшого скорочення споживання паперу зобов'язали переглянути мережу, тираж і періодичність міських і районних газет [1.62, арк. 9].

У наслідок перевірки матеріалів газети «Радянська Україна» було виявлено низку серйозних недоліків. Відповідальний редактор Прожогін заохочував антирадянські, антидержавні дії свого колишнього заступника Палія. Палій, використовуючи службове становище, отримував з воєнних складів речі і продукти та використав для перевезення особистих речей дві воєнні вантажі машини, довгий час тримав при собі документи деяких співробітників редакції,

тим самим не давав їм змоги стати на військовий облік. Прожогін замість того, щоб наближати до себе здібних працівників, надавав перевагу людям, «які особливої цінності для редакції не мали». Прожогін і Палій звинувачувалися в «бюрократичному» ставленні до працівників. «У своїй роботі т. Прожогін упустив головне – керівництво газетою» в наслідок цього «зміст і ідейний рівень багатьох номерів значно знизились» [1.62, арк. 161]. У низці номерів було допущено політичні помилки й неправильні політичні узагальнення, які стояли перед партійними й радянськими організаціями в період війни. Протягом тривалого часу в газеті були відсутні статті, які «роз'яснювали б, що німецький фашизм прагне перетворити Україну у свою колонію, поневолити український народ» [1.62, арк. 162]. Не публікувала газета і фактів про відправлення робітників і селян на каторжні роботи до Німеччини, мало писала про звірства німецько-фашистських окупантів. Рідко і поверхнево висвітлювала роботу підприємств. Протягом чотирьох місяців газета не публікувала матеріалів про партійну й комсомольську роботу. Зовсім незадовільно виконувала вказівку ЦК ВКП(б) щодо розширення зв'язків із позаредакційним активом: за кілька попередніх місяців (у середньому на номер газети) було не більше двох виступів позаредакційних авторів. Незадовільною було й партійно-політична робота в редакції, зокрема робота секретаря парторганізації Дубініна. Прожогіна, Палія і Дубініна ЦК КП(б)У зняв з посад і звільнив від роботи в редакції газети «Радянська Україна» [1.62, арк. 162-163].

Велику роботу щодо з'ясування стану пропагандистсько-агітаційної роботи в окупованих районах проводило розвідувальне управління Генерального штабу Червоної армії та НКВС. Як свідчать архівні документи, усі їх спецповідомлення, зведення, направлялися до відділу агітації і пропаганди ЦК ВКП(б), де використовувалися в пропагандистських цілях [3.351]. Так, приклади жорстокого поводження окупантів з місцевим населенням, пограбування селян, вбивства жінок і дітей у спецповідомленнях підкреслювалися червоним олівцем з помітками – «використати». Потім ці «сюжети» з'являлися в газетах, повідомленнях Радінформбюро, листівках. І

якщо на початку війни, приклади звірств нацистів лякали населення, озлоблювали його проти радянської влади, що кинула його на розправу лютому ворогу, то за жорстоких реалій «нового порядку» вони викликали жагу помсти.

У травні 1942 р. секретар Сталінського обкому КП(б)У звернувся до Коротченка Д.Г., секретаря КП(б)У, з проханням відновити випуск обласної газети «Соціалістичний Донбас» на базі газети «Ворошиловградська правда», оскільки в Сталінській області не було необхідної техніки [1.100, арк. 29-30]. Одразу з'являються звернення, проекти постанов про відновлення діяльності українських газет і журналів на звільнених територіях. Усі подібні звернення надсилалися до Москви Уповноваженому РНК з охорони військових таємниць у друці Н. Садчикову. Рішення про доцільність виходу тих чи інших видань, про збільшення тиражу видань приймалися у Москві.

Наприкінці серпня цього ж року встановлювався новий наклад для газет «Комуніст» – 30 000 примірників і «Радянська Україна» – 20 000 примірників. Весь тираж газет мав розповсюджуватися, переважно за передплатою. З вересня 1942 р. було організовано видання щомісячного громадсько-політичного журналу «Радянська Україна», тиражем 8 000 примірників [1.62, арк. 199]. У жовтні газету «За Радянську Україну», призначену для населення тимчасово окупованої території України, було перетворено в орган ЦК КП(б)У [1.62, арк. 208]. У листопаді 1942 р. у Харкові розпочато випуск газети «Література і мистецтво» (орган Союзу Радянських письменників УРСР та Управління у справах мистецтв УРСР) [1.134, арк. 13] періодичністю 4 рази на тиждень, накладом 10 000 примірників. Збільшується обсяг журналу «Українська література» з 7 до 12 аркушів, а наклад з 3 000 до 6 000 примірників [1.64, арк. 45].

Значна увага приділялася випуску й переправленню друкованих матеріалів для населення окупованих регіонів. Тільки з червня по листопад 1942 р. відділом пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, ЦК ЛКСМУ, а також політуправліннями Південного і Південно-Західного фронтів було видано для населення окупованої України 155 номерів газети «Комуніст» загальним

накладом 1 340 000 примірників; 370 номерів газет-листівок «Комуніст» у кількості 535 000 примірників; газети «Советская Украина» 185 номерів (435 000 примірників); газет-листівок «Советская Украина» 12 номерів (120 000 примірників) та ін. Усього було розповсюджено 25 430 000 примірників газет і газет-листівок [1.134, арк. 24; 4.368, с. 101] .

Для населення окупованої території України під час Великої Вітчизняної війни друкувалися й розповсюджувалися листівки. Видавництво «Радянська Україна» з червня 1941 р. і в 1942 р. видало близько 400 листівок тиражем 192 100 примірників. За 1942-1943 рр. Українське видавництво ЦККП(б)У випустило понад 200 листівок, загальним тиражем у 4 200 примірників. Отже, за два з половиною роки Великої Вітчизняної війни було видано й поширено понад 1000 назв листівок, загальним тиражем 25 630 000 примірників [1.134, арк. 24].

14 липня 1942 р. підпільний Кримський обком партії розпочав видання газети «Кримський партизан», листівки і звернення німецькою, румунською, словацькою, татарською мовами [4.384, с. 283].

2 вересня 1942 р. у газеті «Комуніст» опубліковано звернення Другого антифашистського мітингу представників Української РСР до українського народу [1.62, с. 314].

Активно використовувалися радянською пропагандою релігійні почуття вірян на окупованих територіях. Так, патріотичні послання ієрархів Руської православної церкви, інших конфесій розповсюджували в усіх регіонах Радянського Союзу. Це підтверджується наявністю в архівних документах записок заступника наркома внутрішніх справ В.М. Меркулова секретарю ЦК ВКП(б) О.С. Щербакову, який до 1943 р. був куратором з релігійних питань. У них погоджувалися заходи на видання, друк і розповсюдження патріотичних відозв священнослужителів усіх великих конфесій СРСР в окупованих регіонах. За читання цих відозв 7 листопада 1941 р. в окупованому Києві німцями було розстріляно архімандрита Олександра Вишнякова і протоієрея Павла Остренськийого [4.368, с. 155].

На окупованій території України, згідно з відомостями, що надходили до Управління пропаганди і агітації в липні – листопаді 1943 р., видавалося не менше 9 підпільних і партизанських друкованих видань. А на лютий 1944 р. партизанських газет вже нараховувалося 14. У загоні Ковпака видавалася газета «Партизан України», у загоні Куманька – газета «Червоний партизан», виходять друком газети і в загонах Сабурова, Мельникова та Патуржанського. ЦК КП(б)У організував видання «Комуніст» для випуску газет-листівок на території Чернігівської області. Чернігівським обкомом КП(б)У з грудня 1943 р. видавалася підпільна газета «Більшовик», Житомирським – газета «Червоне Полісся». Багато партизанських загонів друкували листівки для поширення серед населення. Так, загін Федорова на 1 листопада 1942 р. видав 83 друковані листівки накладом понад 500 000 примірників [1.131, арк. 12]. Деякі загони також систематично випускали «Інформаційні листки» в яких коментували повідомлення Радянського інформбюро та телеграми про найважливіші події в СРСР, в Україні та світі. Тираж цих листівок був досить великий, наприклад, згідно з донесеннями Ковпака силами його загону було надруковано 900 000 примірників листівок з повідомленням про успішний наступ радянських військ під Сталінградом і на центральному. Більш-менш регулярно видавалися в партизанських загонах «стінні газети» і «Бойові листки». В чотирьох підрозділах загону Федорова виходили «змістовні, добре художньо оформлені» стінні газети під назвою «За Батьківщину». У підрозділі Кірова за кілька місяців вийшло два номери, у загонах ім. Ворошилова – 4, ім. Чапаєва – 3, ім. Сталіна – 6 номерів. Велика кількість партизанських взводів та рот випускали «Бойові листки». В підрозділі ім. Калініна (загін Федорова) у першому взводі першої роти до середини 1943 р. надруковано 24 бойові листки, у другому взводі цієї ж роти – 23 листки і в третьому взводі – 26 листків. У третій роті підрозділу ім. Чапаєва вийшло 45 бойових листків. Тільки в загоні Федорова випускалося 14 стінних газет і бойових листків [1.62, арк. 12 зв].

Відповідно до постанови РНК СРСР від 22 лютого 1943 р. у квітні 1943 р. відбувається чергове скорочення тиражів і періодичності газет у зв'язку з

гострою нестачею паперу. Тираж газети «Радянська Україна» українською мовою скорочувався з 100 000 до 90 000 примірників, а тираж газети «Радянська Україна» російською мовою – з 50 000 до 45 000. Кількість виходів газети зменшувалася з 6 до 5 разів на тиждень. Періодичність міських і районних газет встановлювалася 5 разів на тиждень, а районних – раз на тиждень [1.163, арк. 10].

У другій половині 1943 р. у наслідок наступу Червоної армії було звільнено майже всі райони лівобережної України від фашистських завоювників. Відтепер відбувається відновлення діяльності всіх державних і партійних структур, зокрема й республіканського Головліту УРСР. 22 вересня завідувачу відділу пропаганди і агітації КП(б)У К. Литвину було надіслано службову записку від Барланицького Є. Г., виконувача обов'язки начальника Головліту УРСР. У цій записці він просив відділ пропаганди і агітації надати інструкції з приводу деяких ідеологічно шкідливих видань авторів, що співпрацювали з фашистами. Повідомлялося, що в «хрестоматії з української літератури для 7-го класу вміщено фото і оповідання «Зима» зрадника Арк. Любченка» [1.128, арк. 24].

Друге півріччя 1943 р. стало періодом «масового відновлення республіканської преси». До звільнення Харкова на Україні виходила одна республіканська газета «Радянська Україна» українською і російською мовами, дві обласні газети «Ворошиловградська правда» і «Соціалістична Харківщина» та 16 районних газет у звільнених районах Ворошиловградської та Харківської областей. Після переїзду ЦК КП(б)У до Харкова на базі редакції газет «Радянська Україна» було створено редакцію ще однієї республіканської російської газети «Радянська Україна», що згодом була перейменована в «Правду України». Було створено й нові молодіжні республіканські газети «Молодь України» та «Сталінське плем'я», а також республіканська дитяча газета «Зірка» [1.134, арк. 12]. На 1 листопада 1943 р. в Україні виходило 78 районних газет. До цього часу вже було повністю звільнено всі 33 райони Харківської області, 36 районів Ворошиловградської області, 36 районів

Сталінської області, 31 район Сумської області, 44 райони Полтавської області. Частково було звільнено: Дніпропетровську область – 17 районів з 26, Запорізьку – 25 районів з 28, Київську – 7 районів з 25. Найбільше районних газет виходило у Ворошиловградській області – 31. В інших звільнених та частково звільнених областях їх кількість буда значно меншою. Так, у Харківській області виходило 18 районних газет, у Сталінській та Сумській по 9, у Полтавській – 5, у Дніпропетровській – 2, у Запорізькій – 3, у Київській – 1 [1.129, арк. 7]. У кожній з цих восьми областей виходила обласна газета. Найбільшим накладом видавалася Харківська обласна газета «Соціалістична Харківщина» – 25 000 примірників. Ворошиловградська, Сталінська та Сумська обласні газети «Ворошиловградська правда», «Соціалістичний Донбас» та «Більшовицька зброя» друкувалися накладом по 10 000 примірників, «Зоря Полтавщини» – 8 000, Дніпропетровська «Зоря» – 5 000, Запорізька «Червоне Запоріжжя» та Київська «Київська правда» – по 3 000 [1.130, арк. 3].

Низка міських і районних українських газет вже в 1943 р. «відзначалися своєю ініціативою та оперативністю, грамотністю та масовістю»: газета Ольховського району Харківської області «Колхозне село», газета Остерського району Чернігівської області «Правда Остерщини», орган Горлівського МК КП(б)У і міської ради депутатів трудящих «Кочегарка» [1.134, арк. 15]. Ольховська районна газета була організатором змагання серед тракторів двох МТС району. Вона взяла під свій контроль ремонт тракторів та підготовку до весняної посівної. З ініціативи редакції було введено «особові книжки» трактористів-ремонтників, в які записувались показники виконаних кожним працівником понаднормових робіт. Газета назвала цей захід «Моя допомога фронту». Кожні п'ять днів робота трактористів оприлюднювалася в спеціальному бюлетні. Це значно підвищило продуктивність праці трактористів, а Ольховська МТС першою в Україні виконала план ремонтних робіт. Горлівська міська газета «Кочегарка» з номера в номер закликала своїх читачів – «Віродимо традиції Горлівки», «Шахтар, рубай вугілля за двох та

навчи майстерності трьох!» тощо. Газета широко висвітлювала діяльність героїв соціалістичної праці, досвід їх роботи [1.62, арк. 15-16].

Тоді ж, в 1943 р., після двохрічної перерви відновлюється складання «Текстових зведень викреслень попередньої цензури». У них фіксувався повний текст викреслення, підстава, назва видання, дата прізвища редактора і цензора. У «Зведенні...» за першу половину вересня 1943 р. міститься 12 викреслень, здійснених попередньою цензурою. 11 з них порушували вимоги «Військового переліку...», одне – «Економічного...». У газеті «Радянська Україна» (орган ЦК КП(б)У) в № 155 від 3 вересня у статті «Гвардійці в боях за донецьку землю» було викреслено: «під командуванням полковника Макаренка», що порушувало пункт 9 другого розділу «Військового переліку...». У цій самій газеті в наступному номері від 4 вересня у статті «Незабутня зустріч» викреслено фразу «завод, де директором т. Казанський», через те, що в ній розкрито інформацію про оборонний завод в м. Москві, що порушувало п.156 17 розділу «Військового переліку...». А також в статті «Донбас звільняється» викреслено: «... бійців шахтарської дивізії, де командиром т. Прованов», що також порушувало вищезгаданий п. 9 другого розділу «Військового переліку...», через те, що розголошувалася інформація про дислокацію дивізії на південному фронті. У надрукованому «Радянською Україною» листі Й. Сталіну від трудящих Ворошиловграда, у № 166 від 11 вересня, викреслено: «будували укріплення і барикади в м. Ворошиловграді» (у 1934 р.), що порушувало п. 12 другого розділу «Військового переліку...». 8 з 12 розголошень військових таємниць було виявлено в газеті «Радянська Україна» і по 2 у газетах «Соціалістична Харківщина» та «Більшовицький потік» [1.128, арк. 4-5].

Про відсутність належного цензорського контролю інформувалося й у листі від 30 листопада 1943 р. до ЦК КП(б)У військового цензора 40 армії К. Полонника. Зокрема, йшлося про відсутність у містах Лебедин, Пирятин, Лохвиця, Яготин, Переяслав керівництва газетами. Повідомлялося, що РАТАУ до цього часу не налагодив зв'язок з газетами і не надсилав їм своїх матеріалів,

не сповіщав про години радіопередач для української преси. Автор наголошував, що Головліт не вживав належних заходів для організації цензорського контролю над районними газетами і як наслідок місцеві газети також не мали достатнього цензорського контролю, у результаті чого відбувалося розголошення державних таємниць. К. Полонник нарікав на інертність керівництва РАТАУ і Головліту, які навіть на папері не справлялися з керівництвом місцевою пресою [1.101, арк. 14-15].

15 грудня 1943 р. ЦК КП(б)У ухвалив рішення про визнання порушенням того, що газета «Радянська Україна» опублікувала бесіду з командиром чехословацької бригади полковником Свобода до офіційного опублікування у пресі текстів указів Президії Верховної Ради СРСР про нагородження групи офіцерів і воїнів чехословаків, які відзначилися в боях за Київ, орденами і медалями СРСР та про присвоєння багатьом чехословацьким офіцерам звання Героя Радянського Союзу [1.65, арк. 108].

Головліт УРСР в 1944 р. контролював 9 республіканських газет тиражем 28 000 екземплярів, з яких 2 щоденні газети, обсягом 4,6 друкованих аркушів кожна; 3 газети, що виходили тричі на тиждень обсягом $\frac{1}{2}$ формату «Правди» і 4 газети, які друкували раз на тиждень. Обласних газет – 22, тиражем 260 000 екземплярів, міських і районних – 342, транспортних – 14 і заводських багатотиражок – 6 [1.103, арк. 64]. На 1 січня 1944 р. загальний наклад партійних газет становив 40 000 примірників, молодіжних – 25 000, дитячих – 10 000 [1.134, арк. 12]. У республіці видавалося 10 обласних газет накладом 101 000 примірників [1.62, арк. 13].

Книжково-журнальна продукція випускалася видавництвами Укрвидав, Сільгоспвидав, видавництвом Академії наук УРСР, «Радянська школа», «Радянський письменник», Медвидав, Фінвидав, «Мистецтво», «Союз письменників УРСР». За 1944 р. цими видавництвами було видано літератури обсягом 903 друкованих аркуша. Щомісяця виходило друком 6 журналів на 29 друкованих аркушах. 50-60 друкованих аркушів літератури і матеріалів щомісяця надсилалося за кордон через українську філію ВОКС. Облліти

контролювали в 1944 р. 1 республіканську, 32 обласні, 24 транспортні і 24 багатотиражні газети, 551 міську і районну газети.

Органами цензури було зафіксовано один випадок випуску друкованих видань без дозволу цензури. Без візи цензури вийшла газета «Чорноморська комуна», за що директора видавництва було притягнуто до відповідальності.

За 1944 р. попереднім контролем було здійснено 1138 викреслень у всіх друкованих виданнях та радіомовленні республіки. З них з організації і дислокації РККА і ВМФ – 257, з оборонної промисловості – 364, з транспорту – 138, з політико-ідеологічних та інших питань «Переліку» – 384. На жаль, у звіті Головного управління у справах літератури та видавництв не аналізувалися викреслення за видами засобів масової інформації та друкованої продукції. А 7 «Текстових зведень викреслень попередньої цензури» (які здійснювались двічі на місяць) за 1944 р., що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань не можуть повністю й об'єктивно відобразити ситуацію цензурування засобів масової інформації. Кожне із зазначених зведень мало від 8 до 22 викреслень. Переважну кількість викреслень було здійснено в друкованих засобах масової інформації.

У газеті «Правда України» від 6 травня 1944 р. (редактор Троскунов, цензор Плаксун) у статті «Потужна демонстрація радянського патріотизму» викреслено: «... колектив Полтавського заводу № 488». У газеті «Правда України» від 18 червня 1944 р. (редактор Троскунов, цензор Фудим) у статті «Колгоспам України – відмінну молотилку» викреслено: «... Наркомат мінометного озброєння повинен завезти обладнання на завод «Серп і молот» [1.104, арк. 11] (м. Харків), який відновлює військово-будівельне управління». У журналі «Українська література» № 2 (редактор В. Яновський, цензор Фоменко) у статті «Велика Сталінградська битва» викреслено: «... На 5 трофейних танків посадили 60 перевдягнутих радянських автоматників. Їм було доручено під виглядом німецького загону пробратися до Дону й захопити переправу». У газеті «На сторожі» (м. Сталіно) від 27 липня 1944 р. (редактор Давиденко, цензор Аграноник), викреслено: «... тов. Олійник ліквідував

озброєну групу з 15 осіб, які знаходилися в зенітній частині й, користуючись червоноармійською формою і зброєю, здійснили 5 грабунків та одне злочинство». У газеті «Київська правда» від 14 липня 1944 р. (редактор Носенко, цензор Кисельова) у статті «Готуйтеся до обласного збору» викреслено: «... Переяславська хорова капела дала 30 концертів у районі для бійців і командирів Червоної армії». У газеті «Правда України» від 9 вересня 1944 р. (редактор Троскунов, цензор Фудим) у статті «Свято в м. Сталіно» викреслено: «...від імені Н-ського авіаційного корпусу виступив» [1.62, арк. 12].

Відповідно до перевірки Головліту УРСР у жовтні 1944 р. було ухвалено рішення широко впроваджувати в практику Головліту та обллітів складання оглядів преси, контроль усієї друкованої продукції, перевірку місцевих уповноважених [1.26, арк. 6].

Грубих порушень і втручань цензорів у 1944 р. виявлено не було, хоча і були певні перегини. Так, цензор Тернопільського облліту зняв з друку відомості в абсолютних цифрах про заготівлю овочів в області. У Кам'янець-Подільському облліті цензор зняв кількість скарг і заяв, розібраних виконкомом депутатів трудящих. Цензор Київського облліту зняв відомості, що зі сходу в Україну прибуло обладнання для промисловості. У Харківському облліті цензор зняв відомості, що колектив Південної залізниці перейшов на новий графік руху потягів. На всі безпідставні втручання цензорів Головлітом було зроблено зауваження й проведено роз'яснювальну роботу.

З метою надання практичної допомоги більшовицьким агітаторам, які працювали у визволених містах і селах України, та узагальнення досвіду агітаційно-масової роботи згідно з рішенням ЦК КП(б)У з 1 лютого 1944 р. розпочалося видання агітаційно-пропагандистського журналу «Агітатор» періодичністю два рази на місяць [1.66, арк. 4].

Робота органів цензури відновлювалася дуже повільно й на початку березня 1944 р. була обмежена здебільшого контролем обласних та частково районних і транспортних газет, радіомовлення, дрібнодрукованої продукції

[1.135, арк. 35-36]. Але, якщо у великих містах відновлення відбувалося порівняно швидкими темпами, то в обласних центрах ця робота проводилася значно повільніше. Він повідомляв, що місцеві газети, які відновили свою діяльність, видаються без належного контролю цензури [1.121, арк. 11-12].

Управління пропаганди й агітації (Александров і Федосєєв) листом від 1 травня 1944 р. звертало увагу органів цензури і ЦК КП(б)У на те, що в деяких газетах України було опубліковано статті служителів церкви та матеріали про діяльність церков, які популяризували їхню діяльність. Наголошувалося на недоцільності публікації цієї інформації. Зокрема, у газеті «Радянська Україна» від 10 жовтня 1943 р. було опубліковано статтю протоієрея Садовського «Фашизм – зліший ворог людства». Занепокоєння викликало те, що оцінка подій подавалася з церковної точки зору. 7 грудня 1943 р. газета «Радянська Україна» опублікувала знімок, що зображував ігумену Київсько-Покровського монастиря. Дніпропетровська газета «Зоря» 12 лютого 1944 р. надрукувала відомості про діяльність церковної общини зі збору грошей для Червоної армії. Публікацію подібних матеріалів, що висвітлюють діяльність церкви та статті служителів церкви, Управління пропаганди та агітації визнало недоцільним та закликала органи цензури й ЦККП(б)У звернути увагу на це питання [1.103, арк. 160].

Через недостатню кількість газет в областях, районах РНК УРСР і ЦККП(б)У видали постанову «Про газетні вітрини», де слід було систематично вивішувати свіжі номери газет. Проте, навіть у містах і районах, де вже були такі вітрини, партійні організації не дбали про належне поновлення газетних видань та ремонт вітрин [1.70, арк. 27].

Головліт УРСР у 1944 р. здійснював наступний контроль над 10 республіканськими, 32 обласними, 24 транспортними, 24 багатотиражними та 150 міськими й районними газетами, що становило 28% районних і міських газет. Окрім того, здійснювався контроль над усією книжково-журнальною продукцією [1.104, арк. 12].

У 1944 р. було 3 випадки затримки й конфіскації друкованих видань. Конфіскували 2 тисячі екземплярів обласної газети «Прикарпатська правда», де в зверненні ЦККП(б)У до 27 річниці Жовтневої революції припустились політичної помилки: «Партія більшовиків натхненник і організатор війни», замість «організатор перемоги». У наступному тиражі її було виправлено. Було конфісковано газету «Радянський шлях» від 7 листопада 1944 р., орган Бердичівського РКП(б)У Житомирської області. У статті «Вручення ордену «Перемога» маршалу Радянського Союзу» було написано: «Нагородженому за надзвичайні заслуги в організації Червоної армії, що призвело до значної поразки німецької армії і коротким змінам стану на фронті», замість «корінним змінам». Було вилучено портрети Леніна, Сталіна, Хрущова, як неякісні видання (видання житомирської і чернівецької друкарень) [1.62, арк. 13].

У 1944 р. наступним контролем Головліту виявлено 13 порушень. У газеті «Приазовський працівник» (орган Маріупольського міськкому КП(б)У, цензор Балабан) від 18 квітня розголошено наявність аеродрому і авіачастини в Маріуполі. У газеті «Кочегарка» від 15 вересня (м. Горлівка, цензор Овсянніков) написано про наявність аеродрому й авіаз'єднання. У газеті «Правда України» від 22 травня (орган ЦК КП(б)У, цензор Сидоров) було вказано заводи № 76 у Харкові та № 270 у Ворошиловграді. У газеті «Радянська Україна» від 12 травня (орган ЦК КП(б)У, цензор Плаксун) згадувався завод у м. Києві. В газеті «Радянська Україна» від 12 вересня (цензор Плаксун) розказано про будівництво в Києві циклотрона [1.62].

За 1944 р. було складено 7 загальних огляди на газети таких областей, як Житомирська, Дніпропетровська, Полтавська, Ворошиловградська, Кіровоградська, Одеська, і Дубнівська Рівненської області [1.62].

Також було складено 8 оглядів з цензурних питань газет Запорізької, Волинської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Київської, Сумської, Харківської, «Магістраль вугілля» (Сталіно). Обллітам надіслано 45 зауважень і рецензій, 3 інформаційних листи з питань роботи з районними

уповноваженими, про висвітлення Н-ських заводів, про дислокацію і передислокацію частин Червоної армії, про втрати воїнських документів [1.62].

Головліт УРСР підготував проект «Про стан цензури на Україні» і провів постановою ЦК КП(б)У від 9 листопада 1944 р. Основними її питаннями були: заслухати облліти про стан цензури в області, укомплектувати апарат обллітів і районних уповноважених. Окрім цих питань, перед КП(б)У порушувалися питання про покращення контролю за друкованою продукцією [1.62, арк. 14].

У 1945 р. Головліт УРСР здійснював контроль над 11 республіканськими газетами, 37 – обласними, 52 – міськими, 710 – районними й 58 – транспортними, заводськими та газетами установ. Дрібно друкованої продукції, що підлягала контролю з боку Головліту, було перевірено понад 100 000 назв [1.107, арк. 13].

Випадки випуску газет без контролю цензури за цей період були в Одесі, коли редактор обласної газети «Чорноморська комуна» Калиновський 23 травня 1945 р. відмовився виконати вимоги цензора Хаєнко, посилаючись на те, що «війна закінчена й цензурі нема чого робити», наказав директору типографії випустити газету без рішення органів Головліту. Низка районних газет Херсонської області виходила без візи уповноваженого облліту (Каховка, Сиваш); а секретарі цих РК КП (б)У посилалися на відсутність відповідних співробітників.

За перше півріччя 1945 р. попередньою цензурою Головліту УРСР здійснено 438 викреслень у всіх ЗМІ та друкованих виданнях, з них із організації й дислокації частин Червоної армії – 74, з оборонної промисловості – 43, з транспорту – 68, з політико-ідеологічних питань – 7. Протягом року ця цифра зросла до 939 попереджень розголошення військових і державних таємниць, з яких оборонної промисловості, транспорту та сільського господарства стосувалося 429 викреслень, організації та дислокації Червоної армії та Військово-Морського флоту – 220, політико-ідеологічний характер мали 22 викреслення [1.62]. У Центральному державному архіві громадських

об'єднань зберігається 10 «Текстових зведень...» за 1945 р. у кожному з яких було здійснено від 10 до 24 викреслень.

Наприклад, у телефонному довіднику Харкова викреслено: номери і адреси військових частин, номери і адреси 10 військових складів, номери 12 військових заводів. У газеті «Соціалістичний Донбас» від 3 січня 1945 р. (редактор Медведєв, цензор Агрононник) викреслено: «Військова частина, де командиром т. Козимирчук, у м. Слов'янськ». У газеті «Радянська Україна» (редактор Паламарчук, цензор Плаксун) викреслено: «В районі Решетилівка Полтавської області літні американські частини». У постанові Сталінської міської ради депутатів трудящих викреслено: «Заводи № 107 і 110» (м. Сталіно, редактор Оленін, цензор Агрононник). У газеті «Правда України» від 12 травня викреслено: «Заводи № 163, 446, 765 у Дніпропетровську» (редактор Троскунов, цензор Боярер). У газеті «Радянська Україна» від 13 травня викреслено: «15 стрілковий корпус, 8 стрілкова дивізія, 17 стрілковий корпус» (редактор Троскунов, Фудим). У телефонному довіднику м. Житомира викреслено: «Склад НКО № 312 і 384». У статті «У корабельників» у газеті «Радянська Україна» (редактор Троскунов, цензор Плаксун) викреслено: «Скоро зустрінемося знову на заводі ім. Марти (Миколаїв) с крейсером «Куйбишев», есмінцем «Озерний», будемо їх закінчувати» [1.104, арк. 174]. У газеті «Червоний штандарт» у статті Я. Бжози «Ідейні основи й досягнення Союзу польських патріотів» було викреслено з політико-ідеологічних міркувань «Після виїзду з СРСР генерала Андерса, який вивів польську армію в Іран, поляки залишилися знову без захисту» [1.62, арк. 175].

Безпідставними було визнано 31 цензорське втручання. Наступним контролем було здійснено 212 цензурних зауважень обллітам [1.107, арк. 13].

У першому кварталі 1945 р. було складено 5 загальних і 4 цензурних огляди. А в другому кварталі – 3 загальних огляди газет і журналів: огляд республіканського журналу «Україна», огляд районних газет Західних областей України, огляд Кам'янець-Подільської газети «Радянське Поділля»; 2 цензурних огляди транспортних газет Харківської області «Вуглевіз Донбасу»,

«Більшовик південної залізниці», «Кривоносовець» і Сталінської області: «Залізничник Донбасу», «Магістраль вугілля», «Вперед», «Транспортник» [1.104, арк. 175]. А також протягом року складено огляди на 190 обласних і районних газет [1.107, арк. 13].

За матеріалами наступного контролю було складено інструктивний лист про порядок висвітлення в друці воєнторгів, майстерень воєнторгів, червоноармійської самодіяльності і військпромбудів у районних центрах [1.104, арк. 175]. Наступним контролем тільки протягом першого півріччя 1945 р. було виявлено 12, а протягом року – 39 [1.107, арк. 13] випадків порушень у друці, коли опосередковано розкривалась дислокація військових частин [1.104, арк. 175].

Навесні 1945 р. активізувалась робота комісій з преси та видавництв, з літератури та мистецтва при Політбюро ЦК КП(б)У, партійні органи контролювали змістове наповнення видань. Напівцензорський характер діяльності комісій відображають протоколи їхніх засідань. Цензорський характер роботи комісії чудово ілюструє квітневий витяг з протоколу засідання: «Тов. Литвин звертає увагу учасників засідання на ряд недоліків, які мали місце за останні дні. Так, наприклад, в газеті «Радянська Україна» розміщено кліше з зображенням радянських громадян, що повертаються з німецької каторги, як відомо, повертаються каліки, виснажені і хворі люди, на кліше, розміщеному в газеті «Радянська Україна», показано окреме явище, яке не вірно відображає дійсність. Люди, повертаються з каторги, тягнуть з собою возики, їдуть зі скринями, завантаженими валізами тощо» [4.532, с. 186].

У низці українських газет було пропущено матеріали, які вказували на наявність бандерівських банд у західних областях УРСР та показували методи боротьби з ними. Обласна Рівненська газета «Червоний прапор» у № 178 від 25 вересня 1945 р. помістила статтю А. Свистуна «Вони розкаялись», в якій писалося, що в село Линчин Березанського району Рівненської області, добровільно повернулося 56 жителів цього села, які раніше «були бандитами-бандерівцями», з їх приходом «село почало відроджуватись. У селі

організували колгосп ім. М.С. Хрущова з 55 господарств». Держава надала цьому колгоспу значну допомогу, а сусідній колгосп – худобу. У статті також повідомлялось «... всі колгоспники є членами батальйону самозахисту. Командує батальйоном односельців міліціонер Володимир Крук». І далі «... зі зброєю в руках линчанці тепер самі захищають від бандерівських бандитів мирну працю, спокій свого і сусідських сіл... Кілька разів підкрадались бандити до села Линчин і кожен раз були розбиті батальйоном самозахисту. Тільки недавно линчанці вбили 16 бандитів і забрали їх озброєння» [1.107, арк. 24]. Станіславська обласна газета «Прикарпатська правда» в № 189 від 26 вересня 1945 р. також опублікувала матеріал, яким викрила наявність бандерівських банд у районі. У невеликому повідомленні кореспондент А. Гриших сповіщав про шкоду, спричинену бандитами селу Назовизів Надвирменського району Станіславської області, та розкриває методи боротьби з ними. Автор повідомляв, що бандит Дорик Іван Юрійович і його майно було знищено самообороною села. Уповноважений РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці начальник Головліту Н. Садчиков наголошував, що дана інформація може бути використана у антирадянських цілях [1.62, арк. 24 зв.].

На початку 1946 р. в Україні виходило 37 обласних газет, з них українською мовою – 25, російською – 9 та по одній газеті молдавською та «мадярською» мовами. Якщо в жовтні 1945 р. на чотирьох полосах формату «Правди» друкувалися тільки 5 обласних газет («Вільна Україна» – Львів, «Київська Правда» – Київ, «Соціалістична Харківщина» – Харків, «Червоний прапор» – Харків, «Соціалістичний Донбас» – Сталіно), то в період підготовки виборів до Верховної Ради СРСР кількість газет, які видавалися в збільшеному форматі, досягло 21. Після завершення виборів було дозволено продовжити видавати у збільшеному форматі 17 обласних газет [1.107, арк. 26-27].

Протягом Другої світової війни (1939-1945 рр.) Головне управління у справах літератури та видавництва Української РСР продовжувало здійснювати функції з контролю друкованих засобів масової інформації. На цьому етапі основним завданням цензорських інститутів було суворе дотримання

збереження державної таємниці у пресі. Проте перед ЗМІ у зазначений період також було поставлено завдання мобілізації населення на допомогу фронту, піднесення патріотичного духу і «правильне» висвітлення перебігу подій на фронті і в тилу. За виконанням засобами масової інформації цих функцій слідували органи цензури, зокрема республіканський Головліт і його місцеві організації, та постійно інформували про здійснену роботу ЦК КП(б)У.

Оскільки основною темою у всіх ЗМІ була війна, відповідно і вилучення стосувались, здебільшого, військових таємниць, конкретики бойових дій, дислокації військових частин, розміщення та відбудови стратегічних об'єктів тощо. Тільки з другої половини 1945 р., коли починає налагоджуватись господарство на звільнених радянськими військами територіях, важливе місце займають саме питання відновлення і відбудови господарства. Так, значно збільшується кількість цензорських правок, які стосувалися відбудови, продуктивності та розвитку господарства. Проте ще довго тема війни залишалася надзвичайно актуальною і болючою, не тільки на шпальтах газет, а й у житті людей.

3.2. Цензура на радіо

Радіо є одним з оперативних засобів масової інформації, оскільки в самій природі мовленого перед мікрофоном слова закладено найширші можливості відтворити суб'єктивний образ об'єктивного світу за допомоги технічних засобів «без паперу і відстаней». Зрештою, радіо тільки в тому випадку може забезпечити собі слухацьку аудиторію, якщо буде зрозумілим і потрібним слухачеві. У самій природі мікрофонного мовлення корениться необхідність орієнтації на сприйняття тими чи іншими демографічними групами з урахуванням їх ідейного, культурного й психологічного досвіду. З самого початку радіо було покликане розважати та навчати свою аудиторію. Воно б і концентрувало свою увагу на цих пунктах, якби не тотальний контроль за кожним словом, що лунало з радіоприймача.

Від самого початку роботи радіомовлення в Україні у 1924 р. воно носило політичний характер. Це стосувалося всіх програм, навіть мистецьких. Партійно-ідеологічний контроль радіомовлення реалізовувався через Агітпроп та Головліт. Поняття «політичне радіомовлення» з'явилося ще у 1934 р. Організаційними формами політичних передач були випуски радіогазет, політінформація, бесіди, лекції, доповіді, програма «Останні вісті». Всі вони виконували в першу чергу завдання пропагандистсько-агітаційного характеру, звеличували радянську владу, поширювали ідей більшовизму, висвітлювали соцбудівництво тощо [4.498, с. 22-24].

За твердженням Н. Годун «Створення системи державного радіомовлення в Україні супроводжувалося централізацією його організаційної мережі, під порядкуванням республіканського та обласних радіокомітетів Всесоюзному радіокомітетові при РНК СРСР, формуванням єдиних принципів і методів політичного та художньо-мистецького мовлення. Ідеологічний контроль забезпечували політредактори Головліту, редактори галузевих секторів Українського радіокомітету (УРК) та місцевих радіокомітетів, відповідальні сектори, партійні комітети, які перевіряли літературні твори, остаточні тексти для трансляції – так званій «мікрофонний матеріал». Радіоцензура вирізнялася оперативністю політико-ідеологічного контролю за текстами, виконавцями, змістом, ефіром, спираючись на відповідну структуру – Радіотелеграфне агентство (РАТАУ), Всесоюзний радіокомітет (ВРК) при РНК СРСР, УРК при РНК УСРР, Головліт» [4.360, С. 77-78].

Центральне радіомовлення в Україні протягом 1937–1938 рр. транслювало переважно політичні передачі. У січні 1937 р., крім політінформацій та новин, у радіоефірі планували трансляцію бесіди «зміни в класовій структурі СРСР». Поширеною була історико-партійна тема, теорія марксизму-ленінізму. У 1938 р. Характерною ознакою стають передові статті «Правди», які читали диктори [1.169]. Сектор пропаганди й самоосвіти Українського радіокомітету транслював у 1938 р. статті «Основні права громадян СРСР», 20-річчя VII з'їзду РКП(б), у яких було допущено «троцькістську формулу, яка не була передана в

ефір тільки завдяки пильності політредактора» [2.150, с. 1]. Журнал «Радіо», оприлюднив цей випадок, чим визнавав контроль ефіру органами цензури. Для забезпечення «більшовицького порядку в роботі Українського радіокомітету» слід було негайно підібрати керівників відділів і секретарів редакцій, «розгорнути масово-політичну роботу», активізувати діяльність уповноважених Головліту [2.145]. Основним завданням політичного мовлення 1938 р., як і протягом попередніх років, його підпорядкування головним «...політичним подіям в нашій країні» [2.147, с. 1].

16 вересня 1938 р. наказом Уповноваженого РНК СРСР з охорони державних і військових таємниць у друці і начальника Головліту було встановлено терміни пред'явлення мікрофонних матеріалів уповноваженим Головліту. Так, матеріали «Останніх вістей» мали надаватися редакцією уповноваженому Головліту за 60 хвилин до випуску, Червоноармійських «Останніх вістей» – за 1,5 години та повертатися в редакцію за 30 хвилин до випуску. «Огляди газет» повинні були надаватися за 30 хвилин і повертатися за 15 хвилин до ефіру. Міжнародні огляди, матеріали з газетними статтями поточного дня мали подаватися уповноваженому Головліту за 4 години і повертатися за годину до передачі. У разі заміни одного матеріалу іншим на підставі постанов, так званих «літочок ВРК», уповноважений Головліту мав сповіщатися одразу після їх завершення. Терміновий оперативний матеріал сектору передач іноземними мовами передавався уповноваженому Головліту за 60, а повертався – за 20 хвилин до ефіру. Тексти мікрофонних виступів представників організацій та установ надавалися не пізніше 8 годин і поверталися не пізніше, ніж за 2 години до виходу в ефір. Прослуховування виступів, записаних на плівку, мало здійснюватися не пізніше, ніж за 3 години до ефіру. Весь інший мікрофонний матеріал, зокрема й репетиційне прослуховування літературно-музичних монтажів, композицій надавалися уповноваженому Головліту за 36 годин до ефіру, а матеріал, що йшов по радіо в перші дні тижня – за 48 годин. Уповноважений тримав у себе матеріал у першому випадку не більше 18 годин, а в другому – 24. Весь мікрофонний

матеріал мав надаватися уповноваженому у двох примірниках, а весь текстовий мікрофонний матеріал – в остаточно зредагованому редакцією вигляді, надрукований на друкарській машинці, пронумерований та завізований відповідальним сектором і редакціями, мав здаватися до сектору випуску. Усі зміни в радіопередачах мали бути додатково завізовані уповноваженим [1.148, с. 98-99]. На початку січня 1939 р. в УРСР було введено в дію вісім нових радіостанцій на частотах чеських радіостанцій для унеможливлення ведення «антирадянської пропаганди», зокрема з Карпатської України. За прослуховування закордонних радіопередач передбачалося покарання у вигляді 20 років позбавлення волі.

Наказом по Всесоюзному радіокомітету від 14 січня 1939 р. було встановлено новий порядок здавання мікрофонних матеріалів. Відповідно до цього документа весь мікрофонний матеріал секторами і редакціями мав здаватися в сектор випуску черговому секретарю. З огляду на це було встановлено строки подавання мікрофонних матеріалів [1.62, с. 100]. 27 січня 1939 р. було призначено нового голову Українського радіокомітету. Замість Черненка К.Ю., республіканський радіокомітет очолив Охотнік Д.С. [1.40, арк. 102].

На засіданні політбюро ЦК КП(б)У від 19 травня 1939 р. було створено комісію для детального вивчення питання радіомовлення. Комісія у складі Бурмістренко, Лисенка, Прологіна, Охотніка повинна була внести свої пропозиції до ЦК КП(б)У для покращення радіомовлення на Україні [1.42, арк. 4]. Наступного разу питання про стан радіомовлення постало на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У 29 липня 1939 р. Питання було вирішено опитуванням членів ЦК КП(б)У 10 липня 1939 р. На основі проробленої роботи комісії ЦК КП(б)У постановило: взяти до відома заяву Лисенка про зміцнення Українського радіокомітету необхідними кадрами; зобов'язати голову Уккратдіокомітету забезпечити передачу народної творчості української, російської народної пісні й музики, а також творчості союзних республік; було винесено пропозицію Радіокомітету організувати виступи «до мікрофону»

талановитих дітей; зобов'язати Уккрандіокомітет систематично організовувати передачу огляду газет «Комуніст», «Радянська Україна», «Колгоспник України», «Сталінське плем'я», «Комсомолец України», а також обласних газет; радіокомітету було запропоновано забезпечити транслявання по радіо бесід, літературно-драматичних і художніх передач; ЦК КП(б)У вказало радіокомітету на необхідність організації радіопередач з передових підприємств, колгоспів, науково-дослідних інститутів тощо; створити Художню раду при Українському радіокомітеті для покращення якості радіомовлення; зобов'язали Уповноваженого народного комісаріату УРСР Кириленка, керівника Радіотелеграфного агентства України Сиромолотного, Українського радіокомітету Кононека в «декадний строк» надати в ЦК КП(б)У конкретні заходи про перенесення зі станції РВ – 67 передачі РАТАУ [1.44, арк. 58].

Для посилення «оборонної тематики» в Центральному радіомовленні наказом від 23 квітня 1939 р. № 186 по Всесоюзному радіокомітету при РНК СРСР «Про створення оборонної редакції» було створено самостійну оборонну редакцію. У її складі перебувало 5 штатних працівників: відповідальний редактор, черговий редактор та три літературні редактори [1.148, арк. 101]. Наступного року наказом «Про створення військового відділу» від 31 липня оборонну редакцію було реорганізовано у військовий відділ Всесоюзного радіокомітету на чолі з Пархомовим Г.В. Військовий відділ формували з «Червоноармійських вістей» та «Червонофлотських вістей», оборонної та фізкультурної пропаганди [1.62, арк. 104-105].

З 1940 р. цензорський контроль художнього радіомовлення було передано з Головного репертуарного комітету (Главреперткому) до Головліту. Відтепер усі види цензури радіомовлення було сконцентровано в Головліті. У січні 1941 р. було створено Художню раду при Українському радіокомітеті з метою підвищення якості художнього мовлення [1.47, арк. 82-83].

До початку Другої світової війни в СРСР працювало понад 100 радіомовних станцій. Постійно слухали радіо понад 30 000 000 громадян. За роки війни було передано 2 000 радіозведень Радінформбюро, понад 8 000

нашу країну. У ньому звучали гасла: «Відповімо на удар ворога нищівним ударом», «Удесятерим трудові зусилля для допомоги Червоній армії», «Зметемо з обличчя землі фашистських розпалювачів війни!» 22 червня 1941 р. у нічному випуску «Останніх вістей» було передано перше повідомлення з фронту. 3 липня 1941 р. о 8 годині по радіо виступив Й. Сталін, який закликав радянський народ мобілізувати всі сили для розгрому фашистських загарбників. За період 1941-1945 рр. тільки у випусках «Останніх вістей» Центрального мовлення було передано до 7 000 кореспонденцій з регулярної армії. Основу програм інформаційного та суспільно-політичного мовлення в роки війни становили матеріали Радінформбюро. Всього за цей період радіо передало 2 373 таких матеріалів, у тому числі близько 2 000 щоденних зведень Радінформбюро і 122 повідомлення «В останній час». Ці зведення та повідомлення багаторазово повторювалися. 7 листопада 1941 р. було організовано репортаж з Червоної площі, де відбувся традиційний військовий парад, присвячений річниці Жовтневої революції. Ворог знаходився за 25-40 км. від Москви, фашистські літаки щодня по кілька разів нападали на столицю, і проведення параду в таких умовах було найважливішим політичним актом.

Уже в перші дні війни всім громадянам СРСР (за винятком осіб, які отримали спеціальні дозволи) заборонялося використовувати вдома будь-які радіоприймачі, крім репродукторів дротового мовлення. Громадяни повинні були здати радіоприймачі на державне зберігання. До початку війни на руках у населення було більше 1,3 млн. радіоприймачів. Громадяни, які не здали домашню радіотехніку, підлягали покаранню за законами воєнного часу. Мета цієї акції – позбавити пересічного громадянина можливості отримувати будь-яку інформацію, крім тієї, яку повідомляло всесоюзне радіо.

Природно, що такі умови розповсюдження інформації дозволяли радіокомітету, що перебував під пильним наглядом цензури і каральних органів, самому корегувати повідомлення про ту чи іншу подію на свій розсуд та тенденційно їх коментувати.

У роки Великої Вітчизняної війни, більшість радіостанцій була знищена через воєнні дії, населення України було змушене слухати радіопередачі німецької окупаційної влади, або ж радіомовлення московських і радянських військових радіостанцій. Радіопередачі українською мовою у 1941-1944 рр. також передавала радіостанція ім. Т.Г. Шевченка евакуйована до Саратова.

Радіопередачі та «Останні вісті» повідомляли про будівництво оборонних об'єктів, транслювали випуски з виробництв, в яких робітники працювали задля забезпечення фронту. Велися й репортажі з військових частин. Саме через радіотрансляції населення сповіщалося про повітряні тривоги. В процесі евакуації потужну київську радіостанцію РВ-47 було вивезено до Челябінська. Тоді радіотрансляції з Києва доповнюються редакціями радіомовлення з Броварів. Радіостанцію з Одеси також було евакуйовано. Працівники Інституту інженерів зв'язку протягом кількох днів змогли налагодити роботу розукомплектованого радіоприймача, який продовжував працювати до самого кінця оборони Одеси. Після окупації Харкова в місті також певний час здійснювались радіотрансляції.

Уже 29 червня 1941 р. було введено нову щоденну радіопередачу військового відділу для бійців, командирів та політпрацівників Червоної армії та Військово-Морського флоту. Вона транслювалася 45 хвилин з 19:15. Натомість передачу «Червоноармійських та Червонофлотських вістей» було припинено. 24 липня було ліквідовано відділ дитячого радіомовлення Всесоюзного радіокомітету «у зв'язку зі скороченням обсягів робіт». З 24 серпня 1941 р. усі радіопередачі «Останніх вістей», відділів політичних агітацій, військового й літературно-музичного повинні були переглядатися і візуватися особисто головою Всесоюзного радіокомітету [2.148, с. 106-107]. 9 липня 1941 р. На всесоюзному радіо розпочала вихід передача «Листи з фронту» [3.284, с. 62].

5 листопада 1941 р. видано наказ по Всесоюзному радіокомітету дозволити редакції «Останніх вістей» організацію виїзної редакції «Говорить фронт» – органу політичного управління Західного фронту і Всесоюзного

радіокомітету. 25 травня 1942 р. організовано відділ листів на фронт і з фронту у складі 20 осіб. Наказом ВРК від 22 травня 1942 р. створено редакцію радіомовлення для партизан і населення радянських районів «... тимчасово окупованих німецькими військами...» [2.148, с. 107-108].

2 листопада 1941 р. у Москві розпочала роботу радіостанція «Радянська Україна» [3.301, с. 137]. Український радіокомітет було перевезено до Саратова. Від 23 листопада 1941 р. в місті трансляцію радіопередач для України розпочала радіостанція ім. Т.Г. Шевченка. Трансляції проводились щодня по кілька годин. Найголовнішими темами радіопередач були інформація з фронтів, про події у країні й за кордоном. З певною періодичністю транслювалися спецвипуски призначені для партизан і евакуйованих до Середньої Азії й Поволжя українців. Основне транслювання радіопередач для окупованої України здійснювала «Радянська Україна» - радіостанція, що розпочала роботу в Москві після радіостанції ім. Т.Г. Шевченка. Щодня вона готувала радіогазету, кожен випуск якої складався зі звернень Радінформбюро, кореспонденції з фронтів, розповідей про партизанські бої, інформації про роботу Уряду України, роботу українців у тилу. З мікрофонів часто лунали виступи червоноармійців, як звичайних бійців, так і командирів, відомих вчених, письменників. «Радянська Україна» вела спеціальні трансляції для партизан і підпільників, вони могли їх не лише слухати, а й записувати та поширити серед населення – усно, в рукописах і друковано. З початком визволення території України починає радіотрансляції українською мовою радіостанція – «Дніпро», позивні якої «Рече та стогне Дніпр широкий» згодом стали позивними Українського радіо. Ця радіостанція рухалася слідом за військами Першого Українського фронту з міста Калач Воронезької області до Куп'янська в Україні, а потім до Харкова. 6 листопада 1943 р. столицю України було визволено, а в грудні по міській трансляційній мережі вже звучали інформаційні випуски, які передавалися тричі на добу – уранці, удень і ввечері.

1 червня 1942 р. в ефірі вперше прозвучали позивні нової передачі, яка відкривалася словами: «Брати і сестри, по той бік фронту, в тилу німецько-

фашистських військ, які тимчасово підпали під ярмо гнобителів! Народні месники – партизани і партизанки, що ведуть героїчну боротьбу проти окупантів! Слушайте нас щодня!». Так почала свою роботу редакція передач для партизан. У передачі включалися огляди центральних газет, інформації про партизанський рух і боротьбу радянських людей на окупованій території, повідомлення під рубриками «Хроніка радянського життя» і «Героїчні будні радянського тилу», що розповідали про справи в промисловості і сільському господарстві, про досягнення науки і новини культурного життя країни. Під рубрикою «Поради партизанам» йшли в ефір передачі «Як знищити транспортні засоби», «Мистецтво маскування», «Протитанкова рушниця Симонова», «Засідки», «Вихід з бою», «Напад на населений пункт», «Збивати фашистські літаки будь-яким зброєю піхотинця», «Снайпер проти снайпера». Радіо організувало цикл передач для бійців, командирів і політпрацівників Червоної армії «Московські театри – фронту». Для фронту транслювалися уривки з опери «Євгеній Онегін». Великою подією в житті радянського радіо тих років став цикл програм за романом Л.Н. Толстого «Війна і мир» у виконанні Д.М. Орлова (перша передача відбулася 6 серпня 1940 р.), читання А.Т. Твардовським уривка з поеми «Василь Тьоркін» (30 квітня 1944 р.).

До 1943 р. обсяг роботи радіостанцій не лише досяг довоєнного рівня, але й перевищив його. Щоб забезпечити якість звуку передач радянського Центрального радіомовлення на територіях окупованих фашистами, у 1942 р. було розпочато проектування і будівництво нової радіомовної станції величезної потужності – до 1 200 кВт. Виробництво основного обладнання для неї велося в блокадному Ленінграді в найскладніших умовах, до місця будівництва в Куйбишев (Самара) його відправляли через лінію фронту. У 1943 р., через 15 місяців після вибору будівельного майданчика, нову надпотужну радіостанцію, виконану за останнім словом техніки, було запущено в дію. Її голос зазвучав на великій території, зокрема й у всіх районах, окупованих ворогом. У роки війни величезну роль відіграли радіотрансляційні вузли в тилу і в прифронтовій смузі. Вони дозволяли мільйонам радянських

людей приймати радіопередачі, оперативно отримувати інформацію про становище на фронті. Дротове радіомовлення виконувало також вкрай важливу функцію швидкого повідомлення населення про нальоти ворожої авіації, про наближення військової небезпеки.

З метою кращої організації контрпропаганди при Всесоюзному радіокомітеті було організовано спеціальну групу для радіоперехватів ворожих станцій, які вели пропаганду українською мовою. У спецповідомленнях з України зазначалося, що радянські радіопередачі були доступні широкому колу населення, ніж влада могла передбачати, адже населення користувалося радіоприймачами німецьких офіцерів і чиновників, які мешкали на приватних квартирах у містах і великих районних центрах. Кардинальна перебудова пропаганди й агітації, її конкретна спрямованість на всі категорії населення окупованої України, своєчасна контрпропаганда, швидке реагування на зміну ситуації на фронті, – усе це на тлі перемог Червоної армії й дискредитації окупаційної влади відіграло величезну роль в мобілізації духовних сил українського народу. Навіть ті, хто лояльно поставився до приходу німців, побачивши їх справжній «новий порядок», підсвідомо хотіли вірити в краще майбутнє, яке обіцяла у своїй пропаганді радянська влада. Після поразки під Сталінградом становище докорінним чином змінилося [1.134, арк. 78-79].

За перше півріччя 1943 р. в Україні було відновлено роботу радіотелеграфного агентства (РАТАУ) [1.134, арк. 17]. Велике значення в роки Другої світової війни мало радіо, як засіб пропаганди. У квітні цього року ЦК КП(б)У ухвалив рішення змонтувати в місті Калачі радіостанцію для трансляції передач населенню звільнених районів України, партизанам та населенню евакуйованому за межі УРСР. Новоутворена радіостанція отримала назву «Дніпро». Вона мала розпочати роботу не пізніше 5 травня [1.63, арк. 12]. 16 травня відбувається радіомітинг представників українського народу в Москві [1.62, арк. 18]. На трасі Ніжин-Бровари-Київ працювала короткохвильова радіостанція «Київ» [1.62, арк. 48].

Згідно з постановою ЦК КП(б)У від 14 квітня 1943 р. було заплановано організувати через радіостанцію «Радянська Україна» передачу матеріалів для партизанських газет, текстів для листівок, що видаються в загонах, а також матеріалів для пропагандистів і агітаторів партизанських загонів. Тривалість таких передач встановлювалася 40 хв. на день [1.97, арк. 11].

Серйозність ставлення керівництва до цього засобу масової інформації відображає доповідна записка М. Садчикова від 17 травня 1943 р. У ній повідомлялося, що передана в ефір радіостанцією Українського радіокомітету в Саратові передова стаття газети «Правда» «До нових боїв-перемог» українською мовою, мала «контрреволюційні» викривлення. За невиправлені неточності перекладу цензору Плаксуну начальник Саратовського облліту оголосив догану. За пропозицією М. Садчикова Плаксун був знятий з посади і виключений з партії. Про цей факт було повідомлено органи НКВС [1.101, арк. 14-15].

9 січня 1944 р. із Саратова до Києва повертається і поновлює свою діяльність Український радіокомітет. Було розроблено план з відновлення радіомовлення у звільнених від німецьких окупантів районах. Так чотири основні завдання на 1944 р. у сфері радіомовлення були такими: до 1 червня 1944 р. відновити київську радіостанцію потужністю 150 кВт; до 15 травня цього ж року – Харківську радіостанцію РВ-4 потужністю 50 кВт; до 1 травня відновити роботу Сталінської та Дніпропетровської радіостанцій потужністю по 10 кВт [1.131, арк. 5].

На 15 січня 1944 р. у Києві було відновлено центральний радіовузол потужністю 1 000 Ватт, 4 підстанції потужністю 2 000 Ватт [1.62, арк. 2], радіоліній – 315 км., радіоточок – 13 279, вуличних динаміків – 26. У місті Харкові ці показники були значно більшими. Так, відновлений центральний вузол мав потужність 5 000 Ватт, а відновлених підстанцій було 12 загальною потужністю 5 200 Ватт, радіоточок відновили 17 638, вуличних динаміків – 48. Усього радіовузлів в Україні на той час було 299, радіоточок – 93 690, а вуличних динаміків – 281. Радіовузли в Києві та Харкові працювали по 18

годин на добу, в обласних центрах – по 16, у райцентрах – 11, місцеві радіовузли працювали по 6 годин на добу. Також проводилися роботи з монтажу нової радіостанції в Харкові РВ-4 потужністю 50 кіловат. Було заплановано ввести її в експлуатацію 1 травня цього ж року. Проводилися роботи з капітального ремонту будівлі Київської радіостанції РВ-87 потужністю 250 кВт. З Харкова перебазується пересувна радіостанція «Дніпро» і 16 січня 1944 р. вона розпочала роботу в Києві. Проте, проблеми, пов'язані з нестачею будівельних матеріалів, недостатня забезпеченість електроенергією та паливом (для пересувної радіостанції) порушували графіки запланованих робіт як будівельних, так і власне радіомовлення [1.62, арк. 3].

Коллективи київських радіостанцій «Дніпро» та Український радіокомітет спільними зусиллями з лютого 1944 р. зі столиці ведуть мовлення на всю республіку, для червоноармійців, радянських партизанів західних областей України, Польщі і Чехословаччини. Чільне місце в радіотрансляціях займали передачі «Останніх вістей». 10 липня 1944 р. Перестали транслюватись ефіри з Москви радіостанції «Радянська Україна». Відтепер все радіомовлення для українського населення здійснюється виключно з Києва. Збільшується кількість випусків новин, якщо в 1944 р. вони виходили тричі на день, то в 1945 р. – сім. Щодня готувалися огляди республіканської преси; спеціальні випуски для західних областей; налагоджувала трансляції для українців за кордоном; спортивні й шахові випуски; вела позастудійні передачі присвячені відбудові Хрещатика; висвітлювалась робота річковиків і залізничників, передплата та випуск воєнної позики тощо. Наприкінці 1945 р. інформаційній службі республіканського радіо дедалі більшу допомогу починає надавати місцеве радіомовлення, яке на той час уже функціонувало в усіх обласних і більш як у ста районних центрах.

Радіомовлення в Україні велося 12 годин на добу. На уккратіомовленні працював цензор попереднього контролю. Матеріали РАТАУ окремо не контролювалися. Обласне радіомовлення велося в середньому 1 годину на добу в кожній області. Говорити про діяльність цензури в галузі радіомовлення за

1944 р. досить складно, оскільки в річному звіті Головліту УРСР не подається навіть загальної кількості текстових викреслень попередньої цензури, здійснених в радіомовленні. 5 з 7 із зазначених вище «Текстових зведень...» ЦДАГОУ містили незначну кількість вилучень у радіомовленні: у документі за першу половину квітня – 1, в обох документах за червень – по 2, за першу половину липня 5, за першу половину вересня – 2.

8 квітня 1944 р. у присвяченій союзникам літературній радіопередачі Українського радіокомітету цензором Жураховичем з політичних міркувань було викреслено вірш Роберта Соуті «Скарги злидарів», як такий, що не відповідає темі [1.103, арк. 31]. Цензором Степановою було зроблено викреслення в матеріалах Харківського радіокомітету від 12 травня – «Плакат присвячений рекорду ковалів заводу № 76» та в матеріалі «Радіопередачі» від 10 травня у виступі секретаря Харківського міськкому ЛКСМУ – «Ми дали обіцянку надати в фонд Головного командування понад плану літаків, танків, гармат, кулеметів, гарматних і рушничних набоїв» [1.62, арк. 90]. У матеріалах Ворошиловградського радіокомітету «Останніх вістей» цензором Герман було викреслено «На заводі № 270 погано працює спорттовариство «Зеніт» [1.62, арк. 91]. Цензором Жураховичем у матеріалах Українського радіокомітету від 14 липня видалено «Станція Фастів не раз знаходилась під вогнем ворога. Начальник Белінський у хвилини небезпеки бере участь у розчистці палаючих вагонів, організує гасіння пожеж», а також «... почався регулярний рух пасажирських потягів Чернівці-Сметин, Чернівці-Глибоке». Цензор Степанова знову віднайшла помилки згідно з «Переліком...» і вилучила з тексту в «Останніх вістях» Харківського радіокомітету від 19 червня – «Товариш Булюков разом з ХМЄЗом евакуювався на схід, де працював головою завкому заводу № 651», а також у «Вістях по радіо» (Харків) «За роботу по будівництву висоководного мосту (Запоріжжя) через Дніпро бригада інституту отримала подяку від інженерної частини генерал-майора Косенка». У передачі Одеського радіокомітету «Вісті по радіо» від 22 червня цензор Таранущен вилучив «В Одеському порту розгорнута велика робота по відновленню пристані та

причалу» [1.62, арк. 93-94]. Цензор Акімов у матеріалах «Вістей по радіо» Ворошиловградського радіокомітету від 14 червня викреслив «355 стрілкова Таманська ордена Суворова дивізія б'ється у передгір'ї Карпат», та «В нашій частині (394 стрілецька дивізія) нагороджено 368 комсомольців, більше ніж 80% всієї комсомольської організації» [1.62, арк. 95]. У матеріалах від 31 серпня «Уккрандіомовлення» цензор Журахович зробив такі вилучення: «84 Червонопрапорна Харківська дивізія бореться в передгір'ї Карпат», «Біля мікрофону самодіяльність київського заводу № 302», «Особливий воєнно-монтажний трест відновив Святошинську радіостанцію (Станція військового відомства)». Цим самим цензором у матеріалах від 1 вересня вилучено – «В Києві відновлена молодіжна радіостанція і перша черга кисневого заводу», 2 вересня – «Повністю відновлено і вступило в роботу депо в Запоріжжі і Миколаєві», 4 вересня – «В Запоріжжі збудовано новий міст через Донець», 8 вересня «факти бомбардування залізничної станції Фастів результатів нальоту», «... Ворожою авіацією скинуто 26 бомб. Вони не розірвались», 11 вересня – «... на станції Чаплино в липні місяці завантажено 1 492 вагони» [1.62, арк. 120], 25 вересня – «... в Маріуполі увійде в лад потужна турбіна, яка надасть струм заводу боєприпасів» [1.104, арк. 12].

Радіо активно допомагало поширенню патріотичних, героїчних і ліричних пісень воєнного часу; саме воно дало квиток в життя таким пісням, як «Священна війна», «У лісі прифронтовому», «На позицію дівчина ...», «Шумів суворо Брянський ліс ...», «Ех, дороги ...» та ін.

Велику роль у роки Великої Вітчизняної війни відіграло московське мовлення на зарубіжні країни. Війна поставила перед радіопропагандою абсолютно нові завдання. Найважливішою функцією зарубіжного радіомовлення стала контрпропаганда. Визначили кілька напрямків мовлення на іноземних мовах – на ворожі і нейтральні країни. Чільне місце в радіопередачах посідали повідомлення Радінформбюро та офіційні виступи керівників радянської держави. 15 лютого 1945 р. було відновлено в ефірі Другу програму Центрального радіо, ліквідована в перші дні війни одночасно з

вилученням радіоприймачів у населення. У ряді міст оголосили про те, що громадяни можуть одержати назад свої радіоприймачі. Але повномасштабним цей процес став тільки восени і взимку 1945-1946 рр., тобто вже після перемоги антигітлерівської коаліції над Японією. З 1945 р. щорічно 7 травня в Радянському Союзі почали відзначати День радіо – традиційне свято працівників всіх галузей зв'язку.

З 10 травня 1945 р. введено другу загальносоюзну радіопрограму по станції РВ II в Україні. Уже 15 травня видано наказ ВРК про створення відділу науково-просвітницької пропаганди. На нього покладалося завдання організації коротких бесід на природничо-наукову тематику та популяризацію досягнень радянської науки, техніки й культури. 24 червня було організовано радіопередачі присвячені Параду Перемоги на Червоній площі як на центральному союзному, так і по іноземному радіомовленню [2.148, арк. 112-113].

У 1945 р. Радіомовлення контролювалося в республіканському центрі – в Києві 14 годин на добу, обласне радіомовлення – від 1-ї до 4-х годин на добу і районне в 289 населених пунктах – від 30 хв. до 1 год. 30 хв. на добу. Попередньою цензурою Головліту було зроблено 154 викреслення в радіомовленні [1.107, арк. 13]: у другій половині квітня – 3 викреслення з радіоефіру, у першій половині травня – 3, у другій половині травня – 6, у другій половині вересня – 1, у першій половині жовтня – 3, у другій половині жовтня – 6, у першій половині листопада – 2.

У радіомовленні було допущено, наприклад, такі порушення «Переліку...» і включено до текстового зведення викреслень: у Харківському облрадіокомітеті цензором Степановою викреслено: «Обслуговували військові частини в місті Ізюмі»; в останніх вістях республіканського радіомовлення (м. Київ) викреслено: «В 1938 р. в надрах нашої країни було розвідано 1 654 мільярда тонн кам'яного вугілля і 4 679 мільйонів тонн нафти» (редакт. Венгеров, цензор Журахович); в останніх вістях Уккратдіокомітету (м. Дніпропетровськ) вилучено: «завод № 16» (редактор Венгеров, цензор

Журахович); у радіомовленні Уккрандіокомітету 20 лютого редактором Венгеровим та цензором Журахович викреслено: «На заводі № 483 Кагановичського району м. Києва і № 465 Молотовського району» [1.104, арк. 174]. У квітні в обласному радіомовленні було здійснено кілька викреслень: у Сталінському районі цензором Агрономником вилучено: «Енергетики Зуєвки за короткий термін відновили та пустили три потужних турбогенератори по 50 тис. кіловат і тим самим опанували 45% довоєнної потужності», цензор Бурменко в Ворошиловградському районі викреслив: «930 медсестер підготовано по Ворошиловградській області райкомами Червоного Хреста», а у «Листах з фронту» цензором Вашедченко не дозволено пускати в ефір таку інформацію: « Польова пошта 56 674 (авіачастина)» [1.106, арк. 209-210]. У випуску «Останніх вістей» Українського радіокомітету від 28 квітня цензором Журахович було зроблено 2 викреслення: «У змаганнях брав участь парторг Дніпропетровського заводу № 16» та «Дніпропетровському порту відновлено три портових крани, 2 плавучих перевантажувачі, 26 пересувних транспортери» [1.62, арк. 214-214 а]. У травні в повідомленнях Уккрандіокомітету тим самим цензором було здійснено 4 викреслення: у статті «В Одеський порт приходять кораблі» – «Представники союзної контрольної комісії на території Румунії, Угорщини та Німеччини» та у випусках Останніх вістей – «Одеський автозбиральний завод став до ладу і випускає щоденно 40 автомашин», «А в Дніпропетровському порту працює три портальних крани, 2 плавучих перевантажувачі, 26 транспортерів», а також знято інформацію про те, що в районі Тузли в Чорному морі англійському кораблю «Генерал Ельбанк», що потрапив в аварію, тоннажністю 11 000 т надана допомога радянським криголамом «Торос». В обласному радіомовленні в травні було 2 викреслення: у Харківському облрадіомовленні цензором Кириченко в статті «Коксогриз на полях Харківщини» – «Колгоспи Харківщини засіяли коксогризом 7 гектарів восени минулого року. 4,707 га цією весною»; у Полтавському облрадіомовленні цензором Осмолівським у статті «Працювали по Стаханівськи» – «За квітень місяць працівники депо обробили 6 866 потягів, з

яких 445 швидкісними методами (м. Полтава)» [1.62, арк.229-230]. 12 вересня цензор Лапоть у статті «Пропагандисти» викреслив таку інформацію: «Партійні пропагандисти Н-ської частини т.т. Герасимов та Онищенко охоче навчають комсомольців-доповідачів м. Кути, обмінюються досвідом роботи» та в тексті радіопередачі – «Гвардії лейтенант Н-ської авіачастини т. Корнінко». У жовтні цензор Журахович зняв з ефіру Уккрандіомовлення кілька заміток: від 8 числа – про вирішення проблеми отримання ультракоротких радіохвиль і про створення радіолокатора для океанських суден та літаків [1.62, арк. 158]; від 20 числа – про відкриття залізничного сполучення Станіслав – Сигет (Румунія); від 23 числа – про заготівлю хутряної сировини по Чернігівській області за 1945 р. та абсолютні цифри за видами сировини [1.103, арк. 241] та одну статтю від 30 жовтня про вихід з Одеси пароплавів в закордонні рейси й про їх шляхи прямування. Цим же самим цензором зроблено такі викреслення протягом жовтня: у повідомленні від 3 числа, де зазначався номер заводу № 483 в Києві, від 4 числа, де містилося повідомлення, що «в Одеському порту змонтовано і працює 75 кранів. Повністю механізовано 8 причалів» [1.106, арк. 158]; у статті «Каучуконос на Україні» від 20 числа – «Америка тепер розводить наш каучуконос коксогриз; отримавши від нас 50 кілограм насіння коксогризу за першокласний лінкор» з приміткою «сам факт мало ймовірний», «У Переяслав-Хмельницькому районі засіяно коксогризом 150 га, а в Черкаському – 400 га» та в матеріалі від 25 числа «завод № 486-2 в м. Києві, завод № 9» [1.103, арк. 241]. 3 листопада цензор Журавльова здійснила два викреслення в матеріалі Уккрандіокомітету – «Відбудовується танкер «Тендра», недавно піднятий з глибини 45 метрів біля берегів Поті. Готується до відновлювальних робіт і інший танкер «Байян Купорье» також піднятий з глибини 45 метрів біля Поті, де він лежав до гори кілем», «На честь 28 річниці Жовтня в Одесі завершена закладка найбільшої 100-метрової перебоїни в рейдовій міліні, закінчується відновлення нафтової гавані» [1.62, арк. 260]. Політико-ідеологічні викреслення в 1945 р. було зроблено й у Ворошиловграді, так у передачі по радіо цензором Бурменко викреслено: «те що досягнуто вчора, сьогодні нікого не радує»

[1.106, арк. 214 а]. А в статті, призначеній для радіопередачі у Львові, автор – секретар союзу польських патріотів Ханахович – припустився «ідеологічної помилки», написавши «Польська інтелігенція і населення Любліна активно бореться за відновлення життя в Польщі, у Львові інтелігенція ворожа до цього, не хоче брати участь у суспільних справах. У Львові панує застій і місцеві робітники перестали помічати це».

На початку 1946 р. було підбито підсумки втрат радіомовлення за час Другої світової війни. Загальна сума збитків радіомовлення складала 113 000 000 [1.108, арк. 15].

Протягом всього періоду війни інформаційна служба Українського радянського радіо перебувала на передовій у боротьбі з окупантами, які боялися радянських радіопередач. Перед радіомовленням в роки Другої світової війни стояли такі ж завдання, як і перед друкованими засобами масової інформації. Проте, цензура на радіо мала свою специфіку. Радіомовлення могло донести до слухача живе слово диктора, але механізм радянської цензури практично виключав можливість трансляції в радіоефірі заборонених для оприлюднення відомостей та імпровізацій дикторів. Система радіомовлення в Українській РСР мала централізовану структуру.

Політико-ідеологічний контроль здійснювався політредакторами Укрголовліту та редакторами секторів Уккратдіокомітету. Мікрофонні матеріали подавались на попередній перегляд цензорам за чітко встановленим порядком. З квітня 1939 р. «оборонній тематиці» приділяється все більше уваги. З наступного року в Радіокомітеті створюється військовий відділ. З 1940 р. всі види цензури радіомовлення зосередились у Головліті.

Радіо працювало на інтереси держави, виконуючи агітаційно-пропагандистські функції. Постійно транслювались радіопередачі для червоноармійців, моряків, партизан і цивільного населення, що знаходились на окупованій нацистами території СРСР. Жорсткий контроль проходили і матеріали, які потрапляли до радіоефіру закордонних радіостанцій, а також повідомлення з-за кордону. Як і в інших засобах інформації, у текстах

радіопередач постійно здійснювались цензорські викреслення. У досліджуваній період основними їх темами були воєнні дії, інформація про військові частини та їх дислокацію тощо. Згодом додається тематика присвячена відбудові.

3.3. Політико-ідеологічний контроль бібліотек і книготорговельної мережі.

Вивчення історії українських бібліотек доби тоталітаризму пов'язане з дослідженням радянської цензури, що становила основу державної бібліотечної політики.

Зміни в суспільно-політичному житті та масові репресії 30-х рр. позначилися на культурному житті країни. Ситуація вимагала ще більшої секретності й політико-ідеологічного контролю з боку держави. До середини 30-х рр. у цензурній практиці переважали «адресні зачистки», тобто твір підлягав забороні, переважно за своїм змістом. З 1935 р. ускладнюється технологія усунення заборонених імен [3.286, с. 157]. 1938 р. місцеві органи Укрголовліту отримали розпорядження, відповідно до якого вилучення з бібліотек контрреволюційної літератури відтепер мали здійснюватись районними цензорами [2.318, с. 20].

Отже, у 1937–1938 рр. відбулися радикальні зміни в цензурній політиці радянської держави. Якщо у 20-ті – на початку 30-х рр. вилучення літератури здійснювалося через невідповідність її ідеологічним догмам, то, починаючи з 1937 р., з бібліотечних фондів почали зникати книги, що не відповідали комуністичній ідеології, в яких вказувалися прізвища так званих «ворогів народу». Директивою ЦК ВКП(б)У від 9 грудня 1937 р. знову розглядалося безсистемне вилучення літератури й констатувалася наявність шкідницької практики масового вилучення книг і широкого оприлюднення списків літератури, яка підлягає вилученню. За цією постановою було терміново припинено всі заходи з перегляду бібліотечних фондів, а також заборонено

вилучення літератури за старими списками, до деяких відповідальних осіб вжито суворих заходів адміністративного, судового й партійного покарання [4.514, с. 34].

Але, незважаючи на те, що масові «чистки» бібліотек і книгарень було частково призупинено, вони все одно завдали непоправної шкоди бібліотечному фонду СРСР та України. Напередодні Другої світової війни продовжували затверджувати списки окремих книг, збірників, статей, хрестоматій та інших видань, які підлягали вилученню з бібліотек та книготорговельної мережі, а також авторів, яких було визнано «ворогами народу». Вони подавалися Головлітом УРСР на затвердження до ЦК КП(б)У, після чого, видавалися відповідні накази.

Черговим керівним документом, що регламентував діяльність спецфондів, став наказ Уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці і начальника Головліту М. Садчикова від 25 жовтня 1938 р. Згідно з цим наказом передбачалося створити особливі фонди періодичних та неперіодичних видань у центральних бібліотеках Москви, Ленінграда, союзних автономних республік, областей, міст крайового і союзного підпорядкування, книжкових палатах союзних республік. До директиви також додавався перелік бібліотечних установ, де їх планувалося організувати, та затверджувалася інструкція про порядок організації обліку, зберігання, користування особливих фондів [4.448, с. 139].

Наказ Головліту від 4 березня 1938 р. передбачав вилучення з обігу книг командарма Я.І. Алксніса, наркома освіти А. Бубнова, наркома фінансів Г. Гринька, партійного діяча І. Варейкіса, драматурга В. Кіршона, письменника Б. Пильняка. Одночасно з'явився наказ про вилучення з торговельної мережі, бібліотек, клубів, музеїв і архівів, редакцій газет портретів командармів І. Дубового, І. Якіра, заступника наркома оборони Я. Гамарника, маршала М. Тухачевського, комкора Р. Ейдемана. Наказ стосувався 49 осіб. Наприкінці березня 1938 р. місцеві органи отримали вказівку про вилучення книг ще 36 авторів, знищення всіх їх портретів, скульптур, діапозитивів, негативів. Серед

них у списку були М. Бухарін, Л. Каменєв, Ю. Пятаков та інші [3.319, с. 21]. Наказом від 11 квітня 1938 р. вилучалися книги 56 авторів. До їх числа потрапив нарком юстиції М. Кириленко. За кілька днів було вилучено книги маршала А. Єгорова, комкорів Г. Гая, В. Путни [4.431, с. 327]. Наприкінці 1938 р. ЦК КП (б)У затвердив 9 списків книг, що підлягали вилученню з бібліотек та книготорговельної мережі (№№ 10-19). Відповідно до цих списків вилучалося 503 найменування друкованих видань, 40 авторів було заборонено, як «вороги народу» [1.87, арк. 24-96]. До їх переліку увійшли М.А. Баран, В.А. Блях, Ю.О. Войцехівський, О.Ф. Гетьє, Н.А. Каганович, М.Х. Орлов, В.Л. Симиренко, К.В. Сухомлін. Вилученню підлягали праці і статті маршала В. Блюхера, першого секретаря Харківського обкому КП(б)У М. Гикала, генерального секретаря ЦКВЛКСМ О. Косарева [4.431, с. 327]. Така доля спіткала не лише книги згаданих діячів, а й твори авторів, у яких містилися позитивні відгуки про них.

25 жовтня 1938 р. з'явився наказ Уповноваженого РНК СРСР з охорони військових таємниць у друці і начальника Головліту М. Садчикова, яким передбачалося створення особливих фондів періодичних і неперіодичних видань у центральних бібліотеках Москви, Ленінграда, союзних і автономних республік, областей, міст, республіканських книжкових палатах. Окрім інструкції про порядок обліку вказаних видань, цей документ обмежував доступ до них навіть науковців [3.286, с. 167].

Так, Головліт УРСР допомагав у викритті «ворогів народу» та «шкідників». Важливим критерієм заборони творів була ідеологічна відповідність авторів. Унаслідок цього для українського читача і глядача стали недоступними кращі твори української, російської та зарубіжної класики, низка наукових видань і творів мистецтва [3.319, с. 23].

12 січня 1939 р. бібліотека Академії наук УРСР отримала в дарунок від уряду Франції близько 2 000 найменувань книжок з різних галузей науки і культури (23 томи праці «Найновітніші дослідження в галузі медицини та терапії», шість томів робіт Л. Пастера, повне зібрання творів А. Франса, 12

томів «Історії мистецтва» тощо) [3.283, с. 20]. 25 січня 1939 р. Французький уряд подарував Харківському державному університету ім. Горького наукову бібліотеку з 400 найменувань газет і журналів [1.62, с. 32].

17 січня Політбюро ЦК КП(б)У затвердило подані Головлітом УРСР списки «книг, написаних ворогами народу, та книг, які мають статті, промови портрети ворогів народу» №№ 20 – 25. Список № 20 містив прізвища 20 авторів «ворогів народу», №№ 21 та 22 вміщували по 40 видань, № 23 – 42, № 24 – 36, № 25 – 35. До «шкідливих» видань було віднесено твори О. Буценка «Радянське будівництво на Україні», «Радянське будівництво серед нацменшостей», І. Дубового «Мої спогади про Щорса», С. Федчишина «Шляхи розвитку української пролетарської літератури», С. Усенка «Ленінський комсомол України – вірний помічник політики партії Леніна-Сталіна», Б. Кагана «Сталіндорф». П'ять років єврейського національного району на Дніпропетровщині» та ін. [1.88, арк. 22-60].

У березні 1939 р. XVIII з'їзд ВКП(б) Ухвалив резолюцію «Третій п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР (1938-1942 рр.)». Він передбачав подальшу інтенсивну розбудову бібліотек [4.350, с. 121].

16 квітня Політбюро ЦК КП(б)У затвердило чергові, подані Головлітом УРСР, списки «на вилучення з бібліотек та книготорговельної мережі книг, в яких вихваляються вороги народу, наводяться їх цитати, та книг, які застаріли і не являють ніякої цінності». Список № 33 містив 43 найменування, а список 35 – 35. У цих списках містилися, наприклад, такі видання: Г. Александренко «Конституція УРСР та СРСР» (К., 1928 р.), Д. Гофштейн «Вибрані вірші» (Х., 1931 р.), Є. Співак «Культура мови» (Х. 1931 р.), І. Фефер «Завдання єврейської пролетарської літератури за доби реконструкції» (Х., 1932 р.), «Ленін у художній літературі. Збірник» (Х., 1934 р.), літературний альманах «Україна» (К., 1926 р.), постанови VII Всеукраїнського з'їзду незаможних селян [1.89, арк. 5-20].

До здійснення контролю за творами авторів долучалися й партійні діячі. Так, Хрущов М.С. 16 квітня 1939 р. написав лист Сталіну: «На Україні широко

поширена збірка тов. Петровського Г.І. «Статті і промови». Ця збірка ілюстрована знімками, на яких зняті вороги народу – Косіор, Любченко, Балицький та ін. У багатьох промовах тов. Петровського, вміщених у цій збірці, вихваляються вороги народу, нині репресовані органами НКВС. Я вважаю, що збірка не являє собою ніякої цінності, і тому прошу дозволити вилучити її» [4.351, С. 141]. У квітні того ж року було прийнято рішення на засіданні політбюро ЦК КП(б)У про вилучення книги Петровського Г.І. «Статті і промови», видану Партвидавом ЦК КП(б)У, в якій «вихвалялися тепер викриті вороги народу, як таку, що не має ніякої цінності» [1.42, арк. 29]. Того ж року вийшов наказ начальника Головліту: «Вилучити з книготорговельної мережі та бібліотек портрети та літературу таких авторів: А.В. Косарева (комсомольська тематика), М.Е. Кольцова (публіцист), В.К. Блюхера (окремих творів немає, вилученню підлягають портрети, скульптури)». Але у списках не було пояснень щодо заборони цих книг. Так, наприклад, у наказі № 901 від 4 вересня зазначено: «Наказую вилучити з книготорговельної мережі всі книги, брошури та портрети ворога народу Раскольников Федора Федоровича. Верховним судом Союзу РСР оголошений поза законом, як перебіжчик до табору ворогів народу». Як відомо, Раскольников саме в цьому році став «невозвращенцем» та загинув за загадкових обставин у Парижі [3.188, с. 98].

3 травня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило чергові списки «на вилучення з бібліотек та книготорговельної мережі книг, в яких вихваляються вороги народу, наводяться їх цитати, та книг, які застаріли і не являють ніякої цінності». Список № 29 містив 39 найменувань літературних видань, № 26 – 40, № 28 – 39, № 29 – 37, № 30 – 37, № 31 – 34, № 34 – 44, № 36 – 49, № 37 – 13, № 38 – 51, № 39 – 48, № 40 – 48, № 41– 43, № 42 – 40, № 43 – 46, № 44 – 42 [1.89, арк. 5-125, 129-158]. «Шкідливими» було визнано видання: «Декабристи на Україні. Збірник праць комісії для дослідів з громадських течій на Україні» за редакцією С. Єфремова та В. Міяковського (К., 1926 р.) – книга містила статтю ворога народу С. Єфремова, збірник було визнано націоналістичним; «Дозвілля на колгоспних ланах» (К., 1934 р.) – на с. 3-5 було надруковано витяг з промови

ворога народу С. Андреева, на сторінках 61-62 – пісня-рапорт ворога народу П. Постишева; «Підручник з основ соціалістичного будівництва» (К., 1933 р.) визнано застарілим, бо на с. 87 розміщено портрет ворога народу Чубаря; А. Спивак «Навколо нас. Хрестоматія» ч. 3. (К., 1937 р.) через те, що в ній було багато статей ворогів народу; «Антологія російської поезії в українських перекладах» (Х., 1925 р.) тому, що в ній вміщувалися вірші ворогів народу; «Дніпрельстан» (Х., 1931 р.) – книга була визнана «застарілою» та написаною «скрипниківською орфографією»; «Пісні та казки про Сталіна» (Х., 1936 р.); «Радянська Україна за 20 років» (К., 1937 р.) – на с. 3 цього видання було розміщено фото ворога народу Косіора; М. Ерік, А. Розенцвейг «Єврейська література 19 ст.» (К., 1935 р.) – М. Ерік – ворог народу; Т.Г. Шевченко «Кобзар» (Х., 1934 р.) – книга редакції ворога народу Хвилі, а поезія Т.Г. Шевченка за цією «ворожою редакцією» була визнана «націоналістично перекрученою», Богдан Хмельницький у примітках зазначався як «гетьман, що запродав Україну царській Москві і грабував трудящу людність України»; Т.Г. Шевченко «Кобзар» (1927 р.) – «великий Шевченко» у цій книзі був «націоналістично перекручений ворожою рукою буржуазного націоналіста Єфремова»; Т.Г. Шевченко «Щоденник» (К-Х., 1924 р.) – вступна стаття до цього твору написана ворогом народу Плевако М., майже на кожній сторінці були його примітки тощо. 5 травня затверджено новий список № 42 «на вилучення з бібліотек та книготорговельної мережі книг, в яких вихваляються вороги народу, наводяться їх цитати, та книг, які застаріли і не являють ніякої цінності», який містив 40 найменувань. «Шкідливими» визнавалися такі книги: Е. Шнейдерман «Робота з відсталими дітьми» (Х., 1934 р.) – лженаукову шкідлива брошура; Х. Гільдін «В нашій краї Травень» (Х., 1932 р.) – «у книжці зустрічаються нахабні вирази відносно геніїв людства Леніна і Сталіна, наклеп на єврейську націю, в книжці провадиться контрреволюційна куркульська агітація проти колективізації сільського господарства». 11 травня було затверджено списки № 41 з 43 найменувань, № 43 з 46 найменувань, № 44 з 42 найменувань. Було ухвалено вилучити, наприклад, такі книги: М. Агуф «Преса

УРСР до XV роковини Жовтня» (1932 р.) – між сторінками 32-33 під малюнком надруковано, замість КП(б)У, УКП(б); О. Донченко «Золотий павучок» (Х.: ДВУ, всі видання) – «герої цієї повісті вихваляються за те, що вони не проявили достатньої пильності в боротьбі з ворогом. Ця книжка шкідлива тому, що вона не мобілізує увагу читача на піднесення революційної пильності»; В. Минко «Ярина Черкас» (К., 1936 р.) – книга описувала перекручення при колективізації, але не згадувалось про листа Сталіна «Запаморочення від успіхів». «Автор не показує справжнього обличчя сільської бідноти, її прагнення до радянської влади. Художня цінність книжки на дуже низькому рівні»; П. Резніков «Прорив» (Х., 1931 р.) – «автор охаює всіх робочих залізничників, приписує їм відсталі погляди» тощо. 27 червня було затверджено списки № 45, 46 та 47, які містили відповідно назви 43, 41 та 32 видань [1.62, арк. 132-157].

9 жовтня 1939 р. було ухвалено рішення ЦК КП(б)У про додаткове видання «Короткого курсу історії ВКП(б)» українською мовою для західних областей України в кількості 300 000 примірників [1.45, арк. 147]. У листопаді того ж року було дозволено видання довідника «Колгоспи УРСР в 1938 році» накладом 50 000 000 примірників для робітників обласних та республіканських установ [1.62, арк. 198].

31 жовтня 1939 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило подані Головлітом УРСР списки «на вилучення з бібліотек та книготорговельної мережі книг і збірників, в яких вихваляються та згадуються прізвища ворогів народу, а також книг, які написані ворогами народу» № 48, який містив 51 найменування видань та № 53, який містив 54 найменування. Так, наприклад, вилученню підлягали: В. Німчинок «Граматика української мови» (К-Х., 1934 р.) через те, що майже на кожній сторінці були зразки творів «ворогів народу, буржуазних націоналістів» Елана, Коцюби, Кириленка, Кулика, Микитенка Семенка, Терещенка; О. Петренка «Українська мова (граматика і правопис). Підручник для шкіл малописьменних. Видання 4.» (К., 1936 р.) у виданні згадувалися прізвища «ворогів народу, буржуазних націоналістів» Микитенка, Кириленка та

ін. [1.91, арк. 5-52]. Тоді ж було затверджено список № 1 «Книг, які потрібно виправити». До цього переліку увійшло 20 видань, в яких у ручному режимі працівники цензури, бібліотек та книготорговельної мережі мали заклеювати та вилучати цілі статті, сторінки, часто навіть правити титульний аркуш. Переважно цензурою вилучалися передмови, які було написано авторами, визнаними «ворогами народу». До цих видань потрапили збірки М. Вовчка, Словник української мови Б. Грінченка, вибрані твори І. Карпенка-Карого, Г. Ордженікідзе, О. Стороженко, І. Франка та ін. [1.62, арк. 2-4]

29 грудня затверджено списки № 51 та № 52, за якими вилучалося 50 найменувань збірок та 45 окремих назв книг [1.62, арк. 64-86].

У 1939 р. усі видавництва України випустили 4 147 найменувань книг, тиражем 77 000 000 примірників. За час війни (з 1 червня 1941 по 1 травня 1944 р.) видавництва в Україні – Укрвидав, «Радянська школа», «Радянський письменник», видавництво Академії наук видали 676 найменувань книжок, загальним тиражем 14 096 000 примірників [1.103, арк. 64].

11 грудня 1939 р. було опубліковано циркуляр ЦК ВКП(б) про перегин у книготорговельних організаціях та бібліотеках, що значно обмежив вилучення літератури з бібліотек [4.350, арк. 122]. Проте вже 29 грудня Політбюро ЦК КП(б)У затвердило чергові списки на вилучення книг №№ 32, 49, 50, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60. Список № 32 визначав вилучення праць 14 авторів (58 видань), № 49 містив 29 видань, № 50 – 40, № 52 – 45, № 55 – 40, № 56 – 46, № 57 – 40, № 58 – 38, № 59 – 37, № 60 – 39 [1.91, арк. 87-150]. Отже, протягом 1939 р. було затверджено 40 списків літератури, яка підлягала вилученню й містили понад 1 700 назв різноманітних видань.

У 1940 р. у новостворених Львівській, Волинській, Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Станіславській областях організовано державні бібліотеки для дорослих і державні бібліотеки для дітей, у великих містах до 20 травня цього ж року державні міські бібліотеки з відділами дитячої літератури. Книгокультторг зобов'язали в усіх західних областях створити бібліотечні колектори. Наркомосвіти повинен був у 1940 р. організувати курси

бібліотекарів масових бібліотек, а з 1940-1941 рр. середні школи бібліотекарів у Львові та Тернополі [1.48, арк. 237-240].

25 січня 1940 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило списки №№ 61 та 63, які містили 44 та 32 найменувань збірників [1.92, арк. 75-97], а 4 березня затвердили список № 62 з 57 найменувань книжок [1.62, арк. 104-119].

28 січня 1940 р. РНК УРСР видав постанову «Про роботу масових бібліотек» [2.153, с. 13]. 16 лютого було видано постанову «Про доповнення постанови Ради народних комісарів УРСР від 27 грудня 1939 р. «Про постачання найважливішим державним книгосховищам УРСР видань, що виходять на території УРСР, та про доставляння обов'язкових і сигнальних примірників друкованих видань» [1.62, с. 18].

10 березня 1940 р. Виконком київської міської ради підбив підсумки роботи бібліотек міста. Так, кількість бібліотек для дорослих зросла з 12 у 1934 р. до 23 у 1939 р., успішно працювали 13 дитячих бібліотек, сотні заводських, профспілкових, відомчих, навчальних та шкільних бібліотек. Наголошувалося на збільшенні книжкового фонду бібліотек системи міського виконкому з 405 171 книжок у 1934 р. до 663 447 книжок на 1 січня 1940 р. Зросла за відповідний період і кількість читачів з 33 054 до 82 861 осіб [2.163, с. 301].

11 квітня 1940 р. у газеті «Комуніст» повідомлялося, що видавництвом «Радянський письменник» для Західної України було видруковано 14 найменувань книг: «Правда» і «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука, «Вершники» Ю. Яновського, «Олександр Пархоменко» П. Панча, «Мати» А. Головка, «Альоша бігунець» Бардова, «Вибрані новели» Івана Шле, «Дуже добре» Копиленка, поезії М. Бажана, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка та ін. [1.62, с. 301]. 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР видала указ про реєстрацію актів громадянського стану в західних областях України, що передбачав вилучення у священників церковних книг [3.194, с. 432]. 8 травня РНК прийняв постанову «Про реорганізацію музеїв і бібліотек у західних областях України» [2.163, с. 413]. У червні того ж року

вийшла друком збірка харківських письменників «Визволена земля», присвячена «звільненню трудящих Західної України від ярма польських панів». Там було надруковано оповідання Ю. Смолича, М. Трублаїні, Н. Забіли та ін. [3.200, с. 138]. Тоді ж Нацменвидав УРСР випустив перші п'ять підручників польською мовою для школярів західних областей УРСР – збірники арифметичних задач і підручники з природознавства для учнів молодших класів. Почали готувати ще 11 підручників (географії, фізики, математики і природознавства) [1.62, с 139]. Перевірка відділу пропаганди і агітації показала, що наркомосвіти УРСР Бухало під час видання підручників польською мовою дав неправильні вказівки щодо написання географічних назв. ЦК КП(б)У зобов'язав наркома освіти особисто прослідкувати за виправленням указаних помилок [1.48, арк. 127].

3 травня Політбюро затвердило списки №№ 2 та 3 «Про виправлення літератури засміченої політично шкідливими промовами та цитатами». Список № 2 складався з 26 книг, а список № 3 – з 19 [1.93, арк. 13-23]. Також було затверджено списки на вилучення літератури №№ 64-68. 13 травня підписано списки № 69 та № 4 про виправлення в літературі. Списки на вилучення містили значну кількість різних найменувань літератури: №№ 64 – 30, 45 – 40, 66 – 35, 67 – 33, 68 – 34, 69 – 35. Список № 4 регламентував здійснення вилучень у 25 виданнях [1.62, арк. 24-89].

У червні 1940 р. в Києві вийшли твори Ю. Смолича «Театр невідомого актора», присвячений розвитку українського театру (починаючи з періоду громадянської війни), та 15 невеликих оповідань і новел, що увійшли до збірника «Короткі історії» Ю. Яновського, роман І. Ле «Україна». У Москві вийшла друком остання книга роману М. Шолохова «Тихий Дон» [3.200, с. 139-140]. Органи цензури продовжили здійснення вилучень та виправлень видань у бібліотеках та книготорговельної мережі Української РСР. 3 червня затвердили списки видань на вилучення №№ 70, 71, 72, які містили, відповідно, 34, 35 та 36 найменувань книг та збірників [1.94, арк. 3-29]. 22 червня підписали чергові списки №№ 73, 74, 75, кожен з яких містив, як і попередні, понад 30

найменувань [1.62, арк. 39-68]. Таку ж кількість книг містили списки № 76 та № 77 затверджені за місяць [1.62, арк. 75-90].

20 червня 1940 р. РНК УРСР видав постанову «Про забезпечення наукових і обласних бібліотек платними примірниками книжкової продукції видавництва УРСР» [2.200, с. 139]. У жовтні 1939 р. бібліотека АН СРСР надіслала в подарунок до Західної України і Західної Білорусі 100 000 книжок з різних галузей знань [3.283, с. 186].

У липні 1940 р. виведено Управління державної торгівлі книгами і культтоварами «Книгокультторг» з відання РНК УРСР і реорганізовано на таких засадах: торгівельну мережу в містах та міських райцентрах наркомторгом підпорядкували Наркомторгу УРСР, у сільській місцевості – Укоопспілці. Передавання відбувалася до 1 липня поточного року [1.49, арк. 137]. У серпні було ухвалено постанову про підготовку IV видання творів В.І. Леніна українською мовою у кількості 50 000 примірників кожного тому [1.51, арк. 9].

У вересні 1940 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило чергові списки на вилучення літератури, подані Головлітом республіки, – №№ 78-81 [1.94, арк. 116-158]. На початку жовтня було затверджено списки №№ 82-83, кожен з яких містив по 36 різноманітних видань, а список № 79 – 34 [1.95, арк. 8-23].

23 жовтня 1940 р. московська газета «Правда» розмістила на своїх шпальтах рецензію на повість Докії Гуменної «Вірус» під назвою «Брехлива повість». На матеріалах одного з обласних відділів охорони здоров'я авторка сатирично викривала бюрократичні форми радянського керівного апарату [3.200, с. 195]. Київський журнал «Літературна критика» також відреагував на цей твір. Л. Смільсон говорив про «викривлення образу радянської людини» у цьому творі, а згодом це саме видання схарактеризувало твір як «рецидив не раз викритих нашою громадськістю брудних наклепів на радянську дійсність» [1.62, с. 228].

23 листопада затвердили список на вилучення літератури № 84 з 34 найменувань книг, та список № 5 «Книг, які потрібно виправити». Останній

містив 24 найменування книг. До цього переліку увійшли: «Пригоди бравого вояка Швейка» Гашека Я. та Банека К., «Лібертація» Бішопа Ф., «Голубі ешелони» Панча П., твори Гоголя М., Кобилянського М., Коцюбинського М., Стороженка О., Тесленка А., Франка І., Франса Анатолія та ін. Практично всі видання вийшли друком у 20-х рр. Вилучалися, здебільшого передмови, написані «ворогами народу», чи посилання та вихваляння «ворогів народу», їх цитати [1.95, арк. 18-32].

26 листопада Оргбюро ЦК ВКП(б) видало постанову «Про літературну критику і бібліографію», в якій наголошувалося на незадовільному стані літературної критики та бібліографії, а також було внесено пропозицію ліквідувати секцію критиків при Союзі письменників, припинити видання журналу «Літературний критик», зобов'язати редакції літературно-художніх журналів «Червона новь», «Жовтень», «Новий світ», «Знамя», «Зірка», «Літературний сучасник» створити постійні відділи критики й бібліографії. Редакції центральних і республіканських газет було наказано організувати відділи критики і бібліографії, регулярно друкувати списки книг і статті про найбільш важливі літературні твори [3.200, с. 208-209].

Наприкінці року ЦК КП(б)У доручив Академії наук УРСР видавати бібліографічні довідники наукової та технічної літератури, дозволив Інституту літератури Академії наук УРСР видання бібліографічного довідника художньої літератури, зобов'язав Наркомзем УРСР організувати при Центральній науковій сільськогосподарській бібліотеці бібліографування сільськогосподарської літератури, Наркомос – бібліографічні довідники літератури для викладачів шкіл та ВНЗ, студентів та школярів. На Книжкову палату УРСР покладалося видання рекомендувальних списків для масових міських та сільських бібліотек [1.54, арк. 63-64].

«Чистка» фондів здійснювалася тільки працівниками радянської цензури, а не бібліотекарями з огляду на їх «професійну компетенцію», що призвело до безсистемного вилучення численної літератури. Накази про вилучення було засекречено і вони розповсюджувалися тільки через фельдзв'язок. Після

реалізації вказівок, наданих вищими органами влади та управління, усі примірники відправлялися до Головліту, де здійснювалося нищення літератури зі складанням акта та її опису. Від «непотрібних» книг звільнялися за допомогою їх спалення. Якщо авторами вилученої літератури були не «вороги народу», то її відправляли до спецхранів [4.427, с. 328]. Такий підхід до вилучень літератури міг призвести до того, що всі бібліотеки країни стали б єдиним «спецфондом» заборонених видань. Тому було ухвалено рішення про «вибіркове» вилучення окремих статей, портретів, згадок, що стосувалися «ворогів народу» та «шкідників», їхні цитати, покликання на їхні статті, будь-які згадки їх імен. До здійснення таких вилучень залучалися не тільки цензори, а й працівники бібліотек, які власноруч викреслювали, вирізали, заклеювали ці відомості. Технологію цього процесу було детально описано у наказі уповноваженого РНК і начальника Головліту СРСР «Про виправлення в тексті» 1941 р. [3.187, с. 163]. Під час видалення передмов або цілих статей цензори мали робити обов'язкові викреслення в титульних аркушах, у змістах та на обкладинках книг. Усі посилання на вилучений матеріал також видалялися. Ці виправлення здійснювалися бібліотечними працівниками під наглядом цензорів [3.286, с. 166].

Напередодні Другої світової війни у структурі видавництв Української РСР функціонувало два типи видавництв: оформлені і неформлені. До першої групи належали видавництва, що були оформлені як самостійні творчовиробничі підприємства, їхня друкована продукція мала загальнореспубліканське значення й поширювалася, зокрема і через книготорговельну мережу. Такими були: видавництво Академії наук, Сільгоспвидав, Літвидав, Держвидав, «Мистецтво», «Молодий більшовик» (пізніше – «Молодь»), Політлітература при ЦК КП(б)У, «Радянський письменник», Укрмашвидав, Укрогрвидав місцевпрому, Держфінвидав, Юрвидав, Металвидав, Нацменвидав. До другої групи належали видавничі підрозділи різноманітних відомств, організацій, міністерств другого порядку, які, не маючи юридичного статусу, здебільшого випускали літературу

відомчого характеру. Це передусім видавничі відділи партійних, комсомольських, адміністративно-судових, військових, торговельно-заготівельних, фінансових, обліково-статистичних, книготорговельних, краєзнавчих, літературних, видавництва органів охорони здоров'я, народної освіти, промисловості та ін. У загальному обсязі випущеної в Україні 1940 року видавничої продукції (4 741 назва накладом 51 974 000 примірників, або 1,3 примірника на душу населення) частка неоформлених видавництв за накладом складала 17,3%. З початком воєнних дій та евакуацією партійних, державних і виконавчих органів на Схід, зрозуміло, така мережа діяти не могла [3.580].

8 лютого 1941 р. затвердили список книг на вилучення № 85, який налічував 103 видання. Переважно всі видання містили цитати, уривки промов, вихваляння «ворогів народу». Деякі видання вилучались як застарілі [1.96, арк. 137-149]. У творі Бурова Я. «Наша сила» (О пролетарском воспитании детей) – Харків, 1925 р. органи цензури вбачали «... наклеп на сім'ю робітників...», в якій діти брудні, холодні та голодні, а також на революцію, яка, на думку автора, не змінила побуту простого робітника. Автор також наголошував на закабаленні жінок у СРСР [1.62, арк. 139]. Книга М. Грушевського «На порозі нової України» (К. – 1918 р.) була визнана «... з початку до кінця» націоналістичною, контрреволюційною через те, що «Грушевський закликає боротися з більшовиками, які українців заарештовують, розстрілюють, на його думку, тільки за те, що вони українці. Червоноармійців автор називає бандитами, ворога народу Троцького прирівнює до Леніна. Переяславську угоду (Хмельницького) Грушевський характеризує як велику руїну України, а тому він закликає покінчити з московською орієнтацією й взяти курс на західне» [1.62, арк. 142-143]. Книгу К. Поліщука «Серед могил і руїн» (К. – 1918 р.) було визнано «націоналістичною і антисемітською». У Першій світовій війні, замість царизму, автор звинувачував російських солдатів, яких називав грабіжниками, гвалтівниками, звірами, злочинцями, та вихваляв ксьондзів і лаяв євреїв. Жовтнева революція, на його думку, замість визволення, принесла

«смерть хохлам», більшовики «азіати», які вміють тільки розстрілювати, саджати в тюрми та розстрілювати [1.62, арк. 155].

В умовах військового часу було здійснено централізацію книготорговельного апарату. У 1941 р. гуртові контори КОГІЗу – «Політкнига», «Техкнига», «Літізокнига» та інші – злилися в єдине управління книготоргівлі, якому належали відтепер всі гуртові книжкові склади.

Видання художньої літератури протягом 1941 – 1945 рр. мало свої особливості: було знято з друку видання, не актуальні в умовах війни та ті, що вимагали складних поліграфічних робіт; змінився характер книжної торгівлі; на книжкову продукцію було встановлено ліміти й жорсткі нормативи; більшість друкованої продукції розподілялася за відомчими рознарядками та розсилалася на підприємства й установи. Передусім задовольнялися заявки Червоної армії. В умовах воєнного часу контроль партії за виданнями й друкарнями посилювався. Вказівки стосувалися не лише ідеологічного спрямування, а й поліграфічного виконання книг.

Загалом у роки Великої Вітчизняної війни спостерігалось скорочення видавничої продукції. Видавничі плани звільнялися від тематики, неактуальної в умовах війни. Середній обсяг книг у 1942 р. був утричі менший, ніж у 1940 р., а середній наклад при цьому збільшився вдвічі.

На початок Великої Вітчизняної війни в Україні видавалося 83 журнали тиражем 200 000 примірників.

30 травня 1941 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову про тимчасове припинення випуску всіх журналів, за винятком «На допомогу агітатору», «Перець», «Червоний хрест» [3.200, с. 51], проте 30 жовтня їх спіткала така сама доля «На допомогу агітатору» та «Червоний хрест» [1.62, с.129].

У травні 1942 р. начальнику Головліту Ільїну ЦК КП(б)У доручив вилучити з бібліотек та книготорговельної мережі твори «запроданця, зрадника Батьківщини» Оглобліна [1.62, арк. 74].

6 жовтня 1943 р. ЦК КП(б)У ухвалив рішення про видання брошури матеріалів підпільної комсомольської організації «Молода гвардія»

м. Краснодона з метою популяризації серед населення і, зокрема, серед молоді, життя і боротьби проти «німецьких загарбників» [1.64, арк. 36].

Наприкінці 1943 р. у Києві віднаходили велику кількість покинутої літератури, що колись належала приватним особам, яких не було в місті. «В Києві можна знайти цінну книжку в самому несподіваному місці» [1.133, арк. 5]. З огляду на це секретар ЦК ЛКСМУ пропонував завідувачеві відділу пропаганди і агітації Литвину К.З. прийняти постанову, якою оголосити всю покинуту літературу державною власністю та покласти відповідальність на певні організації за збір цієї літератури в єдиний колектор, з якого можна було б у подальшому комплектувати фонди інститутських, шкільних, клубних та ін. бібліотек [1.62].

1943 р. в Києві працювало 13 бібліотек, а з 15 лютого планувалося відкрити ще 4. У кожному районі міста діяло по 2-3 бібліотеки, лише в Дарницькому та Ленінському районах бібліотеки були відсутні через брак приміщень і книжкових фондів [1.132, арк. 8].

Станом на 1 січня 1944 р. у звільнених областях налічувалося 508 бібліотек: 9 обласних, 78 міських і 421 районна. До війни на цій території функціонувало, тільки системи Наркомосу УРСР, 614 масових і дитячих бібліотек, а до кінця 1944 р. згідно з планом Наркомосу УРСР мала бути поновлена робота 560 масових і дитячих бібліотек, на що планувалося витратити 4 400 000 крб. [1.133, арк. 8].

За даними облітів, у 1944 р. на облік було взято 1 265 бібліотек і 38 книжкових магазинів, було перевірено протягом року 814 бібліотек і всі магазини, вилучено 6 245 екземплярів книг. Окрім того, знищено більше 295 000 примірників літератури, виданої німецько-фашистськими окупантами [1.104, арк. 14]. Головліт повідомляв відділу пропаганди і агітації КП(б)У, що вилучення шкідливої літератури почалося тільки по Харкову, частково Сталіно і Ворошиловграду. Проведення перевірок ускладнювалося через відсутність кадрів та збірників наказів на вилучення. Накази було отримано, 5 березня, але по одному примірнику на область [1.135, арк. 35-36].

Через недостатню кількість алфавітних списків, облліти перевіряли районні бібліотеки за списками літератури, які надсилалися до них. У такий спосіб закінчили перевірку в 1944 р. усіх районів Сумський і Чернігівський облліти. На українські видання, які раніше увійшли до наказів Головліту УРСР, було складено й надіслано до всіх обллітів список авторів, усі твори яких увійшли до наказів Головліту УРСР на вилучення [1.104, арк. 14]. Барланицький Є.Г. звертався до секретаря Полтавського обкому КП(б)У, де зазначалося про необхідність очищення бібліотек області від політично шкідливої літератури. Також він повідомляв, що місцеві газети, які відновили свою діяльність, видаються без належного контролю цензури [1.121, арк. 11-12].

Апаратом Головліту УРСР у 1944 р. було перевірено друкарні в 11 обласних центрах, а обллітами – всі обласні друкарні і 64 районні. Порухення правил друку виявлено у Вінницькій, Херсонській і Одеській друкарнях. Було також перевірено й друкарню ЦК КП(б)У «Радянська Україна» [1.104, арк. 14], у результаті перевірки якої: виявлено порушення «Правил виготовлення і випуску у світ друкованих товарів»; книга замовлень велася неохайно, у ній не були заповнені всі графи; не своєчасно відправлялися сигнальні екземпляри й обов'язкові екземпляри друкованої продукції; не належним чином зберігалися матеріали з візою органів Головліту. Після цієї перевірки було виданий наказ № 64 від 28 жовтня 1944 р., у якому директора друкарні тов. Капелана зобов'язали усунути всі недоліки у веденні документації, цензорам Фудиму та Плаксуну заборонили випускати нові номери газет без обов'язкового відправлення сигнальних екземплярів попередніх номерів газет. У разі невиконання цього наказу директор міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності [1.26, арк. 7]. Чергова перевірка Головліту УРСР виявила низку недоліків у його роботі. За її результатами було ухвалено рішення до 1 січня 1944 р. повністю завершити очищення бібліотек від політично шкідливої літератури, систематично, не рідше одного разу на місяць,

передбачалося перевіряти друкарні щодо виконання ними чинних правил друку [1.62, арк. 6].

Перевірялися друкарні і з приводу виконання наказу № 388. Виявилось, що не всі друкарні надсилають обов'язкові екземпляри рекомендованою поштою, бо на це не виділялося коштів. Тому листи губилися і важче було перевіряти друкарні [1.104, арк. 14].

У творах українського письменника і кінорежисера О. Довженка «Перемога» та «Україна в огні» було знайдено політичні помилки антиленінського характеру. У зв'язку з цим ЦК КП(б)У ухвалив рішення «рекомендувати» Всеслов'янському комітету та комітету по Сталінських преміях при Раднаркомі СРСР ввести до їх складу від України М.Ф. Рильського та Г.П. Юру, замість О. Довженка, та вивести О. Довженка з редакційної комісії журналу «Україна», призначивши замість нього А. Малишка. Було також рекомендовано звільнити О. Довженка від обов'язків художнього керівника Київської кіностудії [1.67, арк. 34].

Але, якщо у великих містах відновлення відбувалося порівняно швидкими темпами, то в обласних центрах ця робота проводилася значно повільніше [1.121, арк. 24-57].

За перше півріччя поточного року ним було переглянуто 1 200, а за весь рік – 7 736 друкованих аркушів книжково-журнальної продукції [1.107, арк. 13]

Під цензорський контроль Головліту підпадав випуск портретів керівників партії і уряду, плакатів, гасел. Виявлення самовільного видання друкарнями згаданої продукції, а особливо її неналежна художня якість, призвели до заборони видання в місцевих типографіях портретів членів Політбюро ЦКВКП(б), керівників партії та уряду. Друк цих матеріалів відповідно до наказу № 65 Начальника Головліту УРСР від 11 листопада 1944 р. було покладено на видавництво «Мистецтво» [1.26, арк. 8].

У листопаді 1944 р. Головлітом УРСР було видано наказ, за яким всю книжкову продукцію мав переглядати Головліт. Порушувалося питання про покращення якості видань портретів керівників партії і уряду. Так, рішенням

ЦК КП(б)У було заборонено областям видавати портрети без перегляду Головліту і ЦК КП(б)У. Про всі викреслення політико-ідеологічного характеру, а також про затримані видання доводилося до відома секретаря ЦК КП(б)У з пропаганди, у результаті чого значно посилювався контроль друкованої продукції [1.104, арк. 14].

Протягом 1944 р. суттєва увага приділялася налагодженню діяльності Державного архіву друку Книжкової палати України. З відновленням функцій цієї палати, в її структурі вперше було створено відділ спецфондів, що запроваджувався на базі виокремлення: 1) літератури періоду громадянської війни; 2) українських творів, виданих у капіталістичних країнах; 2) джерел окупаційного періоду [3.273, арк. 27]. Цей підрозділ безпосередньо опікувався Головлітом УРСР. У стислі терміни співробітникам відділу потрібно було скласти інвентарні книги й розпочати розробку картотеки спецфонду, на основі якої в наступні роки готувалися бібліографічні покажчики з вилучення застарілих і заборонених видань, а також списки творів реабілітованих авторів тощо [2.506, с. 28]. На початку 1945 р. ЦК КП(б)У було ухвалено рішення про поновлення видавничої діяльності Книжкової палати України [1.78, арк. 16].

За 1945 р. органами цензури було проведено перевірку 4 561 бібліотеки, з них понад 1400 повторно, та 125 книжкових магазинів. З бібліотек та книжкових магазинів було вилучено 62 945 книжок і портретів. Проте значну частину книжкових фондів обласних бібліотек у західних областях України було ще не розібрано, а тому й не перевірено. Це стосувалося переважно літератури виданої в період панування тут Польщі та Румунії польською, румунською, угорською та іншими мовами. Література після перевірки направлялася до читального фонду [107, арк. 14].

Процес відбудови бібліотечної мережі в Українській РСР був тривалий і непростий. Відчувалася гостра нестача літератури, що зумовлено тривалою відбудовою бібліотек мережі Наркомпросу. Довоєнної кількості бібліотек, особливо дитячих, в Україні не вдалося відновити до 1945 р. (Додаток М)

У кінці першого на початку другого кварталу 1945 р. працівники Головліту і обллітів провели масове обстеження друкарень щодо виконання правил про друк і відсилання обов'язкових сигнальних примірників. Порухення правил і наказу № 888 виявили в друкарнях Харкова, Львова, Тернополя, Луцька та інших міст. Окремих директорів було притягнуто до адміністративної відповідальності через органи міліції. Після цієї перевірки було зобов'язано облліти вимагати від цензорів систематичної перевірки друкарень і повідомляти про її результати облліти і Головліт, а за порушення правил друку і наказу № 888 притягувати директорів друкарень до відповідальності. Проте було відмічено, що останнім часом друкарні краще стали виконувати вимоги органів цензури. На кінець другого кварталу 1945 р. у всіх областях бібліотеки були повністю очищені від літератури, що видавалася на території тимчасово окупованій німецькими загарбниками [1.104, арк. 176].

Цього ж року органами Головліту також перевірено літературу, яка направлялася зі східних областей у західні області України. Для очищення від шкідливої літератури було надіслано в усі райони переліки українських авторів, твори яких вилучалися за довоєнними наказами Головліту. За цими наказами й переліками було вилучено 13 668 примірників книг і 105 портретів. Проведено перевірку 398 бібліотек, здебільшого обласних і районних, та взято під контроль всі книжкові магазини. Труднощі з вилученням полягали в тому, що не було можливості повністю відновити всі накази Головліту на вилучення, оскільки вони ніде не збереглися. Тоді було підготовані накази на вилучення творів авторів, які співпрацювали з нацистами. З великим труднощами зіткнулися працівники органів цензури, працюючи в бібліотеках Західної України, оскільки там була значна кількість книг написаних іноземними мовами, а кадрів зі знанням цих мов було недостатньо. Не було й переліків цієї літератури, тому працівники обллітів західних областей України змушені були перевіряти її за змістом кожної книги, що значно ускладнювало й уповільнювало роботу [1.62, арк. 177].

Наступним контролем було виявлено, що випущена Харківським книжково-журнально-газетним видавництвом книга Полторацького «У дні перемог та відплати», видана на початку 1945р., є антихудожнім, халтурним твором і має низку політичних помилок. На сторінці 4 згаданого твору було надруковано: «Він (товариш Сталін) керує історією від кривавих днів нашого сьогодення – до царства розуму, свободи і демократії», а на сторінці 65 – «Страшний наш народ у помсті. Його гніву я сам би боявся понад усе на світі, якби сам до нього не належав» [1.105, арк. 160]. Саме за ці й подібні вислови книгу Полторацького «У дні перемог та відплати» наказом начальника Головліту УРСР № 88 від 13 жовтня 1945 р. було вилучено з книго-торгівельної мережі і бібліотек загального користування. Виданий у тому самому видавництві в серпні 1945 р. літературно-художній збірник «Вогні перемог», за висновками наступної цензури, містив твори політично шкідливі, такі, що паплюжили дійсність [1.62]. У розповіді Полторацького «Дочь» було записано, що воїни Червоної армії грабували населення й збагачувалися за рахунок трофеїв. На думку цензорів, автор не правдиво змалював образи командира Червоної армії, та радянської жінки, що взяла сироту на виховання з корисливих міркувань. Також було вказано на невірне зображення Ханою Левіною героя її твору «Мить», командира Червоної армії, змістом життя якого стала сліпа помста фашистським завойовникам. 27 жовтня наказом № 92 Начальника Головліту УРСР було затримано до опрацювання цю збірку [1.29, арк. 20].

Наказом № 87 Головліту УРСР від 13 жовтня 1945 р. вилучалися з книго-торгівельної мережі такі видання: портрети «Верховний головнокомандувач Генералісимус Радянського Союзу І.В. Сталін» (видавництво «Мистецтво»), атлас «Верховний головнокомандувач Генералісимус Радянського Союзу Й.В. Сталін», поштові листівки з портретом Й.В. Сталіна (Львівське видавництво); альбом «Маршали Радянського Союзу» (Київ, 1945 р.), альбом автолітографій українських художників «По Україні» Укрдержвидаву (Харків,

1944 р.), альбом «Не забудемо, не простимо» Художнього фонду (Харків, 1945 р.) [1.62, арк. 18].

Відповідно до постанови Раднаркому УРСР від 25 вересня 1945 р. «Про об'єднання видавництв УРСР», утворено єдине Українське видавництво «Укрвидав». Сюди ввійшли такі видавництва: Укрдержтехвидав при Раднаркомі УРСР, Держлітвидав, Політвидав при ЦК КП(б)У, Медвидав при Наркомздоров'я, «Мистецтво» при Управлінні у справі мистецтв, «Радянський письменник». У складі «Укрвидаву» створено відділи політичної, художньої, військової, медичної, мистецької літератури. Саме ці своєрідні редакції визначали тематичний напрям українського радянського книговидання воєнної й повоєнної пори [3.575].

У вже згаданій у розділі 3.1. доповідній записці начальника Головліту УРСР К. Полонника «Про явища, відмічені цензурою в творах українських письменників за час 15 листопада по 11 грудня 1945 р.» зауваження з боку Головліту стосувалися книг: Івана Кочерги «Три комедії» (видавництво «Радянський письменник», редактор О. Вишня), Олеся Донченка «Карборундовий камінь» (Укрсоюзвидав, редактор Г. Овчаров). Книга І. Кочерги включала в себе три комедії: «Фея гіркої мигдалю», «Китайський флакон» та «Екзамен з анатомії». Основним «недоліком» усіх трьох п'єс було те, що «питання етики, моралі, автор вирішує у відриві від соціально-економічних умов – у відриві від дійсності». Наприклад, в комедії «Китайський флакон», написаній у роки Другої світової війни, діями людей керував не патріотизм радянського громадянина, а чарівний китайський порошок, під впливом якого люди перероджувалися та ставали кращими та чистішими. У комедії «Екзамен з анатомії» функцію облагодження людей виконувала поезія, а в комедії «Фея гіркої мигдалю» – любов. Незадоволення цензури викликали й персонажі цієї комедії: так польський поміщик був зображений добрим лібералом, а російський – деспотом, дружина писаря, росіянка, також зображена деспотом, і самодуром. На думку цензури, такі персонажі негативно характеризують весь російський народ і формують негативний образ всієї нації.

Пр'есу було визнано політично шкідливою та наскрізь фальшивою. Таку саму характеристику було дано пр'есі «Китайський флакон», за якою «свідомість людей звільняється від пережитків капіталізму не в результаті перемоги радянського ладу, не під впливом радянської соціалістичної дійсності, а під впливом такого випадкового фактора, як якесь китайське зілля. Цензори вважали, що «Філософія» автора знаходиться в надзвичайному протиріччі з теорією марксизму». Комедія «Екзамен з анатомії» викликала подив у цензорів. Усіх дійових осіб критики оцінили як позитивних, окрім журналіста Рафальського. Проте навіть позитивні герої, на думку цензорів, «компрометують автора», заперечуючи високу думку автора про них своїми діями. Наприклад, поет Шелест, який прагнув своєю поезією наблизити розквіт благородних почуттів людства і цим прискорити прогрес суспільства, «але скільки у цього поета ще відсталих поглядів». Те ж саме цензори говорили про професора Товстолиса, який вигнав з дому сина, який проти волі батька пішов навчатися музиці й одружився з простою дівчиною. Професор Тополя через ревності провалив студентку на іспиті. Отже, представники радянської інтелігенції виявляються дріб'язковими людьми, а журналіст Рафальський – негідником. Головліт УРСР не дозволив друкувати книгу І. Кочерги «Три комедії» й повернув її автору для серйозного доопрацювання. Книгу О. Донченка «Карборудовий камінь» Головліт не затримав через брак підстав, але оцінив цей твір, як низько художній. Недоліками повісті стали однозначно змальовані персонажі – або позитивно, або негативно, через що її було с характеризовано не як художнє полотно, а як фотокартку, до того ж невисокої якості [1.107, арк. 8-10].

У зв'язку із започаткуванням у 1945р. в апараті ЦК КП(б)У Управління пропаганди та агітації посилилася увага партійних органів до бібліотечної справи. Так, у довідці управління «Збитки, нанесені німецько-фашистськими загарбниками бібліотекам» визначалися обсяги втрат у національній друкованій продукції. Зазначалося, що тільки в Києві завдано такої шкоди: підірвано обласну бібліотеку ім. ВКП(б) із спеціально побудованим для неї приміщенням

(понад 300 000 видань); разом з Київським державним університетом втрачено рідкісні фонди Наукової бібліотеки (близько 2 000 000 книг); знищено та пограбовано фонди Державної історичної бібліотеки (500 000 одиниць друкованої продукції); з бібліотеки Академії наук німецько-фашистськими загарбниками вивезено 700 000 творів найціннішої літератури, відібраної штабом Розенберга [2.137, арк. 29].

Повідомлялося також про те, що з Харківської державної бібліотеки ім. Короленка знищено 500 000 видань. Разом із будівлями загинули фонди Дніпропетровської (550 000 од. зб.) та Вінницької (204 000 од. зб.) бібліотек. Особливо постраждали книжкові зібрання районних, сільських і шкільних книгозбірень. Наприкінці документа підсумовувалося, що, за попередніми підрахунками, всього по Україні знищено, пограбовано й вивезено понад 50 000 000 видань [1.62, арк. 124].

Не випадково в постанові РНК УРСР «Про стан бібліотечної роботи на Україні» величезне значення приділялося терміновому відтворенню бібліотечної мережі. Зауважувалося, що лише по системі Комітету в справах культосвітніх установ при РНК УРСР уже відновили свою діяльність 23 обласних, 16 дитячих та 817 районних і міських бібліотек [4.349, с. 14]. Однак РНК визнала стан бібліотечної роботи на Україні незадовільним, зважаючи на: 1) відсутність повного обліку всіх бібліотек; 2) непорядкованість зібрань більшості бібліотечних установ, незакінченість інвентаризації, відсутність каталогів наявної літератури; 3) недостатність перегляду органами Головліту фондів друкованих видань, наслідком чого стала засміченість їх «ворожими» творами [2160, с. 208].

Саме тому Комітету у справах культурно-освітніх установ наказувалося вжити таких заходів: а) заборонити безповоротну передачу книг з бібліотеки будь-яким організаціям і особам; б) вивчити книжкові фонди бібліотек; літературу, яка не використовується, передати іншим бібліотечним установам, у яких вона більш потрібна; в) виготовити й видати до кінця 1945 р. обов'язковий для бібліотек «мінімум бібліотечної техніки» [1.137, арк. 126].

Головліту УРСР рекомендувалося провести до 1 квітня 1946 р. перевірку фондів масових бібліотек і забезпечити вилучення шкідливої літератури.

У доповідній записці начальника Головліту УРСР Є. Барланицького секретарю ЦК КП(б)У К. Литвину повідомлялося: «В містах Харкові, Одесі і Львові на ринках виробляється приватна торгівля книгами, нотами як в рундуках, так і в лотках. Серед цієї літератури зустрічається політично шкідлива, ворожа, релігійна, що підлягає здачі в утиль. Органи Головліту не мають можливості перевіряти або вилучати цю літературу. Єдиний засіб припинити поширення цієї літератури, це заборонити приватну торгівлю книгами. У існуючому законодавстві немає підстави для припинення приватної торгівлі книжковою продукцією. Тому Головліт УРСР підняв клопотання, щоб Раднарком УРСР виніс ухвалу з цього питання. Раднарком УРСР не погодився з Головлітом, посилаючись на те, що питання про заборону приватної торгівлі ще не час ставити. Повідомляючи Вас про вищезгаданий, просимо Вашого втручання, оскільки шкода, яка завдається поширенням політично шкідливої літератури, дуже...» [1.136, арк. 2]. Згадані вище плани по боротьбі з розповсюдженням небажаних творів повністю вдалося реалізувати у післявоєнний період, коли опрацювання Головлітом трофейної літератури набуло всеосяжного характеру й супроводжувалося широкомасштабним очищенням букіністичних магазинів, бібліотек, навчальних закладів і музеїв від усіх видів шкідливих видань. Тотальна перевірка букіністичних магазинів республіки завершилася тільки в 1947 р.

Запровадження різних видів цензури в публічні бібліотеки України у 20–30-х рр. ХХ ст. призвело до знищення майже половини їх фонду, переважно релігійної та української книги періоду «українського відродження». Зароджуються нові форми контролю книготорговельної сфери. Укрголовліт контролював книжкову продукцію завдяки цензорам при видавництвах, також здійснювались перевірки бібліотек та книжкових магазинів. В 1940-х рр. продовжилась чистка бібліотек і книготорговельної мережі від творів «ворогів народу», «буржуазних націоналістів» та «шкідливої» й «застарілої» літератури.

Вилучення здійснювались відповідно до нормативних документів цензурних органів, основними з яких були спеціальні списки книг, що підлягали вилученню. Згодом з'явилися списки книг, з яких вилучались лише окремі твори, статті чи цитати. В роки нацистської окупації органи радянської цензури втратили можливість контролювати бібліотеки та книготоргівельну мережу Української РСР. Величезні втрати зазнали радянські книгосховища в цей період, як безпосередньо через бойові дії, так і через вивезення цінної літератури нацистськими окупантами. А з відновленням радянської влади в УРСР – відновлюється і система радянської цензури. Поступово відновлюється контроль над бібліотеками, книгарнями та букіністичними магазинами. Цензори нещадно знищували видання, що суперечили радянській ідеології та компрометували радянську владу, образ радянської людини, керівників партії. Цензура сприяла утворенню «спецхранів», в яких містилася інформація, вилучена із загального, наукового та культурного обігу кількох поколінь, призводила до формування заідеологізованих бібліотечних фондів.

* * *

Підсумовуючи сказане можна дійти висновку, що засоби масової інформації в Українській РСР були одним із головних чинників впливу на свідомість громадян.

У досліджуваний період основними завданнями цензури в засобах масової інформації було суворе дотримання державної таємниці, мобілізації населення на допомогу фронту, піднесення патріотичного духу і відповідне висвітлення перебігу подій на фронті та в тилу. Республіканський Головліт і його місцеві організації постійно інформували про свою діяльність ЦК КП(б)У. Усі розголошення воєнних та державних таємниць у пресі, політико-ідеологічні помилки з подання Головліту УРСР розглядалися на засіданнях Політбюро та Оргбюро, де і ухвалювалися рішення щодо усіх випадків цензорських вилучень і правок.

Разом зі звільненням України розгортається процес відновлення мережі радянських ЗМІ, більшість з яких намагалися дотримуватися нормативних документів. Часто вміщені в них матеріали не були витриманими в дусі радянської ідеології, були однотипними і відірваними від життя звичайних громадян. Відбувається відновлення роботи Головліту УРСР. Цензорами склалися огляди періодичних видань, відновлюється складання «Текстових зведень...».

Особливу роль у зазначений період відіграло радіомовлення. Саме воно допомагало радянській владі не втратити зв'язок з окупованою нацистами Україною. Як і друковані ЗМІ, радіо здійснювало, передусім, політико-ідеологічний вплив, формуючи певні стереотипи в громадян. Матеріали радіоэфірив проходили суворий контроль, практично виключалась можливість прояву самодіяльності диктора. Можливості радіо були значно ширшими за можливості інших ЗМІ, особливо в умовах війни, коли доставка преси була завданням важким, інколи неможливим. Все це робило радіопередачі не просто важливими інформаційними повідомленнями для населення України, а й потужним засобом пропагандистського впливу радянської тоталітарної системи. Саме радіо стало основним засобом інформування радянського тилу.

Органи цензури, з попереднім затвердженням Політбюро, видавали списки книг на вилучення. З 1940 р. з'являються списки книг, які здійснювали виправлення й викреслення в окремих виданнях, не вилучаючи їх з користування. Ці правки здійснювалися силами працівників цензури, а згодом долучили до цього процесу й бібліотекарів. Значні втрати книжкових фондів були наслідком як бойових дій, так і вивезення цінних видань до Німеччини. Можна стверджувати про відсутність радянського цензорського контролю в цьому секторі в Українській РСР протягом 1941-1943 рр. Визволення України радянськими військами відроджує торгівлю та розповсюдження друкованих видань, «очищення» бібліотечної та книготорговельної мережі.

Продовжилися розпочаті до війни вилучення літератури, посилюється цензурний контроль в усіх сферах життя, зокрема і в бібліотечній справі.

Продовжилися видання списків книг на вилучення і тих, в яких робилися виправлення. Їх аналіз показав, що основними причинами вилучень у бібліотеках та книготорговельній мережі були здебільшого цитати, посилання, згадування про осіб, яких офіційна влада визнала «ворогами народу», чи передмови, написані цими особами. Все рідше трапляються такі відмітки, як «автор ворог народу», або визнання творів націоналістичними. Цьому сприяли ретельно проведені «чистки» попередніх років.

Характерною ознакою практичної діяльності республіканського цензорського відомства було сліпе, бездумне дотримання артикулів цензорських документів, що інколи виводило з друку матеріали, які не містили жодної державної таємниці чи компрометувальних владу відомостей. Діяльність усіх ЗМІ суворо контролювалася партійними органами. Друга світова війна внесла свої корективи до роботи органів цензури. Критерії заборон стали більш чіткими. Як наслідок поширюється «самоцензура» серед авторів. Зменшення помилок у ЗМІ можна пояснити не тільки посиленням цензорського контролю, а й скороченням мережі ЗМІ та випуску друкованої продукції в роки Другої світової війни.

Значна кількість викреслень у засобах масової інформації та друкованих виданнях порушували «Військовий перелік...». Найчастіше розголошувалися «заборонені» теми відбудови стратегічних об'єктів, номерів та дислокації заводів, боротьби з націоналістичним підпіллям, інформація про промислові, військові, технічні потужності Радянського Союзу. Заборонялися до публікації твори, які підривали «патріотичний дух», у не вигідному світлі показували червоноармійців і радянських громадян, зі співчуттям ставилися до «ворогів народу» та «націоналістів» тощо. У періодичних виданнях та радіопередачах велася активна пропаганда, наголошувалося на перемогах радянської армії та звірствах нацистських окупантів. Водночас було дозволено друк патріотичних статей, творів, навіть статей і звернень релігійних діячів. Викреслень та вилучень з радіоефіру було значно менше, ніж в інших засобах масової інформації, що пояснюється встановленням більш централізованого контролю в

радіоєфірі, проте це не виключало окремих випадків розголошення державних і військових таємниць та політико-ідеологічних помилок.

ВИСНОВКИ

Цензура належала до основних одним із основних засобів політико-ідеологічного контролю в СРСР. Її органи були покликані не допускати відхилень від визначеної партійним керівництвом ідеологічної лінії. Особливим періодом у діяльності радянських цензурних органів були роки Другої світової війни, коли перед засобами масової інформації та ідеологічним апаратом ставились зовсім нові завдання.

Комплексне дослідження проблеми радянської цензури у засобах масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни дозволило зробити такі висновки:

1. Вивчення історіографії та аналіз джерельної бази проблеми радянської цензури у засобах масової інформації Української РСР в роки Другої світової війни дають можливість стверджувати, що історія політичної цензури в Української РСР, належить до кола малодосліджених проблем, оскільки тривалий час залишалася під забороною для вивчення. Тільки після розпаду СРСР стало можливим опрацювання зазначеної проблематики. Першість у вивченні цього питання належить російським дослідникам. Сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені, спираючись на широку джерельну базу, висвітлюють засоби, форми прояву та роль цензури в СРСР. Проте не зважаючи на велику кількість наукових праць, найменш дослідженим і сьогодні залишається період Другої світової війни.

Головними особливостями джерельної бази проблеми радянської політичної цензури в роки Другої світової війни є розпорошеність архівних фондів і втрата великого масиву важливих документів. Частина з них було втрачено в результаті воєнних дій, іншу – свідомо знищено радянськими спецслужбами. До наукового обігу авторкою було введено значний масив архівних документів періоду Другої світової війни. Аналіз неопублікованих джерел та вже оприлюднених документів дозволив зробити важливі висновки

та різнобічно висвітлити діяльність органів цензури Української РСР в засобах масової інформації в окреслений період.

2. Висвітлено процес формування й розвитку органів цензури в Українській РСР у міжвоєнний період та в роки Другої світової війни та з'ясовано, що формування органів політичної цензури розпочалося ще в 1917 р. Створюючи систему органів контролю суспільного життя більшовицька влада встановила монополію на засоби масової інформації. На початкових етапах становлення радянської влади процес розбудови цензурних органів був складний і неоднозначний. Часто цензорські повноваження виконувала не одна структура, що призводило до непорозумінь і плутанини. Для об'єднання цензурних функцій в єдиній структурі в 1922 р. було створено Центральне управління у справах друку УРСР, яке перебрало основні функції у галузі ідеологічного контролю, а пізніше – Головне управління у справах літератури та видавництва. Спочатку ЦУСД і Головліт підпорядковувалися Наркомату освіти УРСР, згодом – Раді Народних Комісарів. Головліт УРСР офіційно було виведено з системи Наркомосу в 1938 р., проте його відомче підпорядкування остаточно не було встановлено до 1946 р.

Протягом всього періоду Другої світової війни керівництво Головлітом УРСР здійснювалося безпосередньо через Головліт СРСР. Значну роль відігравали й органи військової цензури. Підзвітність Головліту відділам пропаганди і агітації та друку ЦК КП(б)У забезпечувала додатковий контроль за діяльністю цензури. Засоби масової інформації, бібліотеки, та книжкові магазини повністю контролювалися Головлітом УРСР і його регіональними установами.

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР вніс значні зміни в роботу Головліту СРСР і союзних республік. Головліт УРСР та республіканські ЗМІ було евакуйовано. Газети, радіостанції, друкарні в евакуації підпорядковувалися місцевим органам цензури. Відтак, на деякий час Головліт УРСР припинив свою роботу, відновивши її лише у 1943 р. Тоді розпочався тривалий паралельний процес відбудови цензурного апарату і засобів масової

інформації УРСР. Тільки наприкінці Другої світової війни вдалося повністю відновити систему цензорського контролю в республіці. Протягом всього періоду війни значний вплив на здійснення цензурного контролю в УРСР мали військові служби.

3. Розкрито процес формування нормативно-правової бази діяльності цензури в 1939-1945 рр. Встановлено, що для практичного втілення завдань цензури розроблялися нормативно-правові документи, що регламентували діяльність цензурних органів і визначали напрямки та основні засади їх діяльності. Основним документом для цензорів був «Перелік тем, заборонених до відкритого публікування». Також видавалися інструкції, циркуляри, накази, що скеровували роботу Головліту та його місцевих органів у відповідне партійній ідеології русло. Ідеологічною основою для роботи органів цензури були постанови вищого державного керівництва СРСР та УРСР, місцевих комітетів партії. З початком Другої світової війни значно посилюється ідеологічний тиск і цензорський контроль у СРСР. З початку Великої Вітчизняної війни особливо важливою стала політико-ідеологічна пропаганда. Головліт та Управління пропаганди і агітації здійснювали суворий нагляд за засобами масової інформації, а партійні структури чітко регламентували роботу кореспондентів, особливо військових. Як і все життя в країні, засоби масової інформації були покликані забезпечувати інтереси фронту, мобілізувати населення на допомогу Червоній армії, піднімати патріотичний дух. Дуже гостро відчувалася на місцях брак нормативних документів для керівництва роботою цензорів. Документація часто втрачалася. Це негативно впливало на роботу цензорів, призводило до розголошення державних і військових таємниць у засобах масової інформації.

4. Досліджено кадровий склад цензурних органів. У відборі співробітників для Головліту основними критеріями слугували не освіта та професійність, а партійна приналежність, відданість справі Комуністичної партії, «благонадійність» кадрів. Це допомагало скеровувати діяльність органів цензури у визначену партією політичну лінію.

Для початкового періоду війни була характерна плинність кадрів, зумовлена необхідністю створення нових обллів у західних областях Української РСР. Період нацистської окупації перервав роботу радянської цензури в УРСР. Проте вже з 1943 р. відновлюється діяльність Укрголовліту. Тоді ж постала кадрова проблема. Комплектація штатів та відновлення мережі обллів була тривалим процесом. До кінця Другої світової війни майже повністю було вирішено проблеми плинності кадрів та комплектації штатів Головліту Української РСР. Надзвичайно велика увага приділялася навчанню цензорів. Постійно проводилися наради, вивчення «Переліків...», організовувалися курси для цензорів і редакторів, навчання в Інституті марксизму-ленінізму тощо. Серед цензорів Укрголовліту українці становили майже половину, проте в центральному апараті протягом 1944-1945 рр. працював лише 1 українець. Решта – були переважно росіянами та євреями. Можна зробити висновок про обмеження кількості українців у цензорських установах республіки. Проблеми воєнного часу, гострий дефіцит, невелика заробітна плата, неуккомплектованість штатів, значна плинність кадрів ускладнювали роботу органів цензури. Позначився на якості роботи цензорів і низький освітній рівень працівників Головліту та його місцевих структур.

5. Відтворено механізм функціонування органів політичної цензури в друкованих виданнях, на радіо, в бібліотеках та книготорговельній мережі УРСР в роки Другої світової війни. З'ясовано, що вся політико-ідеологічна робота, зокрема, і робота цензурного апарату, контролювалася партійними органами. При Центральному Комітеті КП(б)У діяв Відділ пропаганди і агітації, якому були підзвітні і органи цензури. Перед Головлітом УРСР, щонайменше двічі на рік, звітувалися його обласні управління. Головліт подавав зведені звіти про свою діяльність до ЦК КП(б)У. Періодично проводив наради з метою усунення недоліків щодо діяльності органів цензури. Цензори двічі на місяць подавали «Текстові зведення викреслень попередньої цензури» Уповноваженому СРСР з охорони військових і державних таємниць у пресі та до Відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У. Цензорами склалися огляди

преси, списки книг на вилучення видань, списки викреслень в окремих виданнях, інша звітна документація. Партійні структури, у свою чергу, контролювали Головліт УРСР та розробляли нормативно-правові документи, що регламентували діяльність органів цензури.

Політична цензура мала дві основні форми – попередній та наступний контроль. Попередній контроль здійснювався цензорами на стадії підготовки матеріалів до оприлюднення. Вони працювали при редакціях, видавництвах, часто самі редактори виконували функції цензорів паралельно з працівниками Головліту та обллітів. Наступний контроль здійснювався після підготовки видань та радіопередач через систему сигнальних екземплярів, які обов'язково надсилалися до органів цензури. Така система зводила до мінімуму можливість розголошення державної таємниці. Траплялося, що до читачів і слухачів, періодично потрапляли матеріали, що містили не тільки ідеологічні помилки, а й звичайні граматичні. Жорсткий контроль, встановлений системою радянської цензури, сприяв виробленню у авторів рефлексу внутрішньої цензури. Так була сформована система «самоцензури» - інколи ефективніша за роботу цензорів. Постійно переглядалися видання, що знаходилися у бібліотеках та книжкових магазинах. Періодично вилучалася «шкідлива» та «застаріла» література з бібліотек і книготорговельної мережі. Часто до проведення вилучень і викреслень залучалися і власне працівники бібліотек.

6. Визначено особливості діяльності органів цензури в ЗМІ у 1939-1945 рр. Друга світова війна вимагала посилення контролю за збереженням державної таємниці. Поряд із цим перед органами цензури поставали нові завдання, пов'язані з мобілізацією фронту і тилу. Незважаючи на атмосферу очікування війни, напад гітлерівської Німеччини для переважної більшості радянського населення виявився справжнім психологічним шоком. Радянська пропаганда, що своїми кардинальними змінами протягом другої половини 30-х років дезорієнтувала населення, стала одним із серйозних чинників духовної небезпеки країни, а отже – однією з причин невдач на початку війни. Культивувався міф про непереможеність Червоної армії, образи червоноармійців

і партійних активістів в пресі та літературі замальовувалися виключно позитивно. Замовчувалися значні прорахунки радянського військового командування під час бойових дій, безчинства й руйнування здійсненні червоноармійцями при відступі з України. Натомість акцентувалася увага на успіхах радянських військ.

Органи цензури не могли в умовах війни здійснювати повноцінний політико-ідеологічний нагляд. В роки війни було зруйновано мережу радянських засобів масової інформації, бібліотек, друкарень, книготорговельну мережу.

У 1943 р. разом з відновленням радянської системи цензури відновлюються і радянські засоби масової інформації. Незважаючи на те, що в умовах війни значно жорсткішими стали вимоги цензури, все ж траплялися деякі послаблення, які в мирний час вважалися б неприпустимими. Це стосувалось, передусім, творів і статей релігійної тематики і патріотичних творів. Після завершення війни більшість виданих для фронту художніх і літературних творів українських письменників та поетів було заборонено наступною цензурою.

Визначну роль в ході Другої світової війни як засіб пропаганди відіграло радіомовлення. Цей засіб комунікації виявив свої переваги у надзвичайних умовах, що значно підвищило його авторитет і значущість у державі та в очах партійного керівництва. Однією з важливих особливостей діяльності органів Головліту УРСР у роки Другої світової війни стало формування нових управлінь на західноукраїнських землях.

Перспективним в контексті проблеми радянської цензури в Українській РСР в роки Другої світової війни є висвітлення проблеми цензури за галузевим принципом, окремих аспектів нормативно-правового забезпечення й організації діяльності органів цензури на місцях, питання функціонування військової цензури та преси. Ці питання ще чекають на свого дослідника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України)

Ф. 1 Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

Он. 1

1.1. Спр. 15. Декрети та постанови Раднаркому УРСР про утворення наркомату Радянської пропаганди, про єдину трудову школу та організацію інших установ і організацій. Протоколи засідань Раднаркому УРСР. Копії (1919)., 201 арк.

Он. 2

1.2. Спр. 3704. Матеріали про реорганізацію апарату Наркомосу УРСР і окружних відділів народної освіти з переходом на трьохступеневу систему управління (протоколи, план, штатний розпис) (1925)., 163 арк.

Ф. 166. Народний комісаріат освіти УРСР

Он. 1 (1918 – 1920)

1.3. Спр. 712. Декрет Тимчасового Робітничо-селянського уряду України та постанови Київського губвиконкому про врегулювання видавничої роботи на Україні і організацію Центрального видавничого бюро. Протоколи засідань колегії Київського відділу Центрального видавничого бюро. (1919)., 24 арк.

1.4. Спр. 718. Положення про видавниче бюро Наркомосу УСРР та видавничі бюро при губернських відділах народної освіти. Штати літературного відділу Наркомосу та посвідчення співробітників Всевидаву. Є розписка на одержання грошей за вірші С. Єсеніна (1919)., 95 арк.

1.5. Спр. 734. Доповідні записки колегії видавничого бюро та редакційної колегії Наркомосу про перспективи розвитку видавничої справи на Україні та планування роботи відділу популярно-наукового знання. (1919)., 12 арк.

1.6. Спр. 742. Листування з наркоматами, Українською Академією наук, видавництвами, друкарнями про видачу дозволу на друкування книжок, журналів, бюлетенів, статей, плакатів. (1919).– 154 арк.

Он. 2 (1921 – 1922)

1.7. Спр. 920. Проекти постав РНК УСРР, циркуляри, бюлетень Наркомосу УСРР про організацію справи друку на Україні. Звіт про роботу Центрального управління в справах друку при Головполітосвіті УСРР за жовтень 1922 р. (1922)., 77 арк.

1.8. Спр. 922. Протоколи засідань Колегії Головполітосвіті УСРР, виписи з протоколів засідань колегій Наркомосу, Головполітосвіті УСРР та матеріали до них. (1922)., 79 арк.

1.9. Спр. 924. Циркуляри, інструкції Центрального управління в справах друку на Україні про організацію губернських відділів в справах друку, контроль над виданням, облік друкованих видань, дозвіл на право книжкової торгівлі. (1922)., 47 арк.

1.10. Спр. 925. Протоколи засідань губернських бюро в справах друку та листування з ними про організацію місцевих органів в справах друку. Списки видавництв та видань по губерніях. (1922)., 80 арк.

Он. 3 (1923)

1.11. Спр. 971. Постанови, обіжники, розпорядження і інструкції РНК УСРР і Центрального управління в справах друку. (1923)., 173 арк.

1.12. Спр. 973. Листування з управлінням справами РНК УСРР, губпарткомами, колегією Наркомосу та ін. відділами про видання та завіз дитячої літератури, воєнну цензуру, особистий склад, штати та їх скорочення, оплату посад тощо. Списки співробітників управління в 2-х томах (Т. 1). (1923)., 588 арк.

1.13. Спр. 974. Листування з управлінням справами РНК УСРР, губпарткомами, колегією Наркомосу та ін. відділами про видання та завіз дитячої літератури, воєнну цензуру, особистий склад, штати та їх скорочення, оплату посад тощо. Списки літератури том 2 (останній). (1923)., 564 арк.

1.14. Спр. 975. Листування з Державним Політичним Управлінням про дозвіл і заборону надрукування окремих книг. Списки дозволених і заборонених книг. (1923)., 267 арк.

Он. 4 (1924)

1.15. Спр. 139. Протоколи та виписи з протоколів засідань Колегії агітпропу ЦК КП(б)У та ЦК ЛКСМУ про перегляд п'єс та складання репертуару театрів, роботу радпартшкіл, підготовку пропагандистів для шкіл політграмоти, порядок розподілу стипендій та проведення антирелігійної пропаганди. (1924 – 1925)., 320 арк.

1.16. Спр. 963. Накази та розпорядження по Наркомосу УСРР. Копії. (1924). – 217 арк.

Он. 5 (1925)

1.17. Спр. 6. Виписи з протоколів засідань колегії Наркомосу УСРР та матеріали до них. Операційний план Головпрофосу УСРР на 1925/26 учбовий рік. (1925)., 313 арк.

1.18. Спр. 7. Виписи з протоколів засідань колегії Наркомосу УСРР та матеріали до них. (1925)., 370 арк.

Оп. 10 (1931-1932)

1.19. Спр. 588. Проект постанови ВУЦВКу і Раднаркому УРСР про затвердження статуту «Про Головне управління в справах літератури та видавництва та його місцеві органи». Листування з видавництвами, бібліотеками, книжковими колекторами з питань видання, комплектування бібліотек та літературного контролю над виданнями. (1931 – 1932)., 105 арк.

1.20. Спр. 590. Постанови, обіжники та інструкції сектору літконтролю і науково-методичного сектору Наркомосу УРСР про політико-ідеологічний контроль над виданням та видання літературних творів, підручників, плакатної продукції. (1931 – 1932)., 57 арк.

Ф. 555. Комітет в справах друку при Раді Народних Комісарів УСРР***Оп. 1.***

1.21. Передмова, 1 арк.

1.22. Спр. 118. Документи про розробку та затвердження статутів видавництв УСРР (постанови, протоколи, витяги з протоколів, статuti, проекти статутів, посвідчення, листування, список). (1931)., 82 арк.

Ф. 4605. Головне управління з охорони державних таємниць у пресі при раді міністрів УРСР

Оп. 1. (1941, 1943-1971 pp.)

1.23. Спр. 1. Штатное расписание Главлита УССР и обллитов, сметы расходов по центральному аппарату и местным органам цензуры на 1941 год и документы к ним. (имеется список сотрудников органов цензуры республики)., 71 арк.

1.24. Спр. 2. Годовой бухгалтерский отчёт Главлита УССР за 1943 г., 6 арк.

1.25. Спр. 3. Штатное расписание органов цензуры республики на 1943 год и смета расходов Главлита УССР на II полугодие 1943 г., справки о фонде заработной платы II и IV кварталы 1943 г., и I квартал 1944 г. доверенность Уполномоченного Совета Народных комиссаров СССР по охране военных тайн в печати т. Барланицкому Е.Г. на право руководства Главлитом., 12 арк.

1.26. Спр. 4. Приказы Главлита УССР по основной деятельности за 1944 год. Подлинники. 14 января–14 ноября., 9 арк.

1.27. Спр. 5. Годовой бухгалтерский отчёт Главлита УССР за 1944 г. и объяснительная записка к нему., 30 арк.

1.28. Спр. 6. Штатное расписание органов цензуры республики и смета расходов Главлита УССР на 1944 г., справки о списочном составе и заработной плате работников центрального аппарата и обллитов. (Содержатся списки личного состава), 67 арк.

1.29. Спр. 7. Приказы Главлита УССР по основной деятельности за 1945 год. Подлинники. 26 января-17 декабря., 23 арк.

1.30. Спр. 8. Годовой бухгалтерский отчёт Главлита УССР и обллитов за 1945 г. (Винницкого –Измаильского), 23 арк.

1.31. Спр. 9. Годовые бухгалтерские отчёты обллитов за 1945 год. (Катеринославского, Черновицкого), 163 арк.

1.32. Спр. 10. Штатное расписание органов цензуры республики год и смета расходов Главлита УССР на 1945 год, изменения и дополнения к ним., 26 арк.

1.33. Спр. 11. Приказы (Главлита УССР) Главного управления по делам литературы и издательств при Совете Министров УССР по основной деятельности за 1946 год. Подлинники. 29 січня 1946-29 жовтня 1946 р., 37 арк.

Ф. Р-2. Управління справами Ради Народних Комісарів УРСР

Он. 7.

1.34. Спр. 259. Матеріали про роботу Укрполіграфтресту Наркомату місцевої промисловості УРСР (постанови уряду, доповідні записки, довідки, листи тощо). 17 травня 1940-28 грудня 1940 р., 236 арк.

1.35. Спр. 349. Матеріали про евакуацію видавництв і поліграфічного устаткування та пр. роботу видавництв за межами Української РСР (довідні записки, телеграми, акти, листи тощо). 19 серпня 1940-14 жовтня 1941 р., 38 арк.

1.36. Спр. 419. Матеріали про роботу видавництв та поліграфічної промисловості Української РСР (проекти постанов уряду, листи, довідки, телеграми тощо.). 19 листопада 1940-18 червня 1941 р., 96 арк.

1.37. Спр. 442. Листування з обласними газетами та видавництвами. (2 січня 1944-24 травня 1944 р., 234 арк.

1.38. Справа 443. Довідки сектору про стан і роботу видавництв та поліграфічних підприємств Української РСР. 1941 р., 186 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України

Он. 6 (1919 – 1955)

1.39. Спр. 338. Протоколи №№ 145, 146; 1–5 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. 1934 р., 208 арк.

1.40. Спр. 508. Протоколи №№ 6-8 засідань Політбюро ЦК КП(б)України.(ксерокопії) (10 січня 1939-16 лютого 1939)., 140 арк.

1.41. Спр. 509. Протоколи №№ 9 засідань Політбюро ЦК КП(б)У. (ксерокопії). 7 квітня 1939 р., 135 арк.

1.42. Спр. 510. Протоколи №№ 10 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 19 травня 1939 р., 159 арк.

1.43. Спр. 511. Протоколи №№ 11-12 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 11 червня 1939–19 липня 1939 рр., 137 арк.

1.44. Спр. 512. Протоколи №№ 13 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії) (29 липня 1939), 215 арк.

1.45. Спр. 513. Протоколи №№ 14 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 1 грудня 1939 р., 259 арк.

1.46. Спр. 516. Протоколи №№ 15-16 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 27 грудня 1939 р., 259 арк.

1.47. Спр. 576. Протоколи №№ 17 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (1-й екз. ксерокопії). 27 грудня 1939 р., 94 арк.

1.48. Спр. 578. Протоколи №№ 18 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 11 січня 1939–17 травня 1940 рр., 262 арк.

1.49. Спр. 583. Протоколи №№ 3 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 8 липня 1940–18 липня 1940 р., 158 арк.

1.50. Спр. 585. Протоколи №№ 4-5 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 20 червня 1940–15 серпня 1940 р., 197 арк.

1.51. Спр. 586. Протоколи №№ 6-7 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 16 серпня 1940–13 вересня 1940 р., 156 арк.

1.52. Спр. 587. Протоколи №№ 8-9 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 1 жовтня 1940–20 жовтня 1940 р., 213 арк.

1.53. Спр. 588. Протоколи №№ 10-11 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 21 жовтня 1940–26 листопада 1940 р., 176 арк.

1.54. Спр. 589. Протоколи №№ 12 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 26 листопада 1940–31 грудня 1940 р., 126 арк.

1.55. Спр. 637. Протоколи №№ 13 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 2 січня 1941–1 лютого 1941 р., 99 арк.

1.56. Спр. 639. Протоколи №№ 14 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 12 лютого 1941–21 лютого 1941 р., 95 арк.

1.57. Спр. 644. Протоколи №№ 17 засідань Політбюро ЦК КП(б)України. (ксерокопії). 15 травня 1941–9 квітня 1941 р., 228 арк.

1.58. Спр. 645. Протоколы №№ 18 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. (ксерокопії). 10 травня 1941 р., 165 арк.

1.59. Спр. 647. Протоколы №№ 20 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. (ксерокопії). 12 травня 1941–20 травня 1941 р., 83 арк.

1.60. Спр. 648. Протоколы №№ 21 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. (ксерокопії) (24 травня 1941–11 червня 1941), 179 арк.

1.61. Спр. 649. Протоколы №№ 22 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. (ксерокопії). 12 червня 1941–26 червня 1941 р., 107 арк.

1.62. Спр. 680. Протоколы №№ 24-29 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. (1-й екз.). 10 березня 1942–16 жовтня 1942 р., 216 арк.

1.63. Спр. 686. Протоколы №№ 30 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. (1-й екз.). 1 лютого 1943–30 квітня 1943 р., 129 арк.

1.64. Спр. 692. Протоколы №№ 32 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины и приложение к нему. (пункт 1-3; 1-73 опросом). (1-й екз.). 5 червня 1943–29 жовтня 1943 р., 196 арк.

1.65. Спр. 698. Протоколы №№ 33 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (пункты 3-40 опросом). (1-й екз.). 30 жовтня 1943–18 листопада 1943 р., 209 арк.

1.66. Спр. 714. Протоколы №№ 34 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. 5 січня–4 лютого 1944 р., 126 арк.

1.67. Спр. 715. Протоколы №№ 35 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. 5 лютого–3 березня 1944 р., 192 арк.

1.68. Спр. 716. Протоколы №№ 36 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины. 3 березня–31 березня 1944 р., 233 арк.

1.69. Спр. 718. Протоколы №№ 37 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й екз.). 1 квітня–5 травня 1944 р., 199 арк.

1.70. Спр. 720. Протоколы №№ 38 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й екз.) (5 травня–31 травня 1944 р.), 105 арк.

1.71. Спр. 722. Приложение к протоколам №№ 38 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины 5 травня–31 травня 1944 р., 166 арк.

1.72. Спр. 723. Протоколы №№ 39-40 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й экз.). 5–3 червня 1944 р., 110 арк.

1.73. Спр. 737. Протоколы № 47 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й экз.). 1–15 жовтня 1944 р., 196 арк.

1.74. Спр. 739. Протоколы №№ 47 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й экз.). 1–15 жовтня 1944 р., 196 арк.

1.75. Спр. 742. Протоколы №№ 48 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й экз.). 15–31 жовтня 1944 р., 159 арк.

1.76. Спр. 745. Протоколы №№ 49 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й экз.). 2–15 листопад 1944 р., 115 арк.

1.77. Спр. 751. Протоколы №№ 50а-51 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (1-й экз.). 22 листопада–15 грудня 1944 р., 67 арк.

1.78. Спр. 788. Протоколы №№ 54 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на украинском языке). 18–31 січня 1945 р., 74 арк.

1.79. Спр. 790. Протоколы №№ 55 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на украинском языке). 1–15 лютого 1945 р., 140 арк.

1.80. Спр. 797. Протоколы №№ 58 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на украинском языке). 16–31 травня 1945 р., 318 арк.

1.81. Спр. 799. Протоколы №№ 59 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины на украинском языке). 2–15 травня 1945 р., 138 арк.

1.82. Спр. 802. Протоколы №№ 60 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на русском языке, III экземпляр). 16–30 квітня 1945 р., 186 арк.

1.83. Спр. 804. Протоколы №№ 61 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на русском языке). 27 квітня 1945 р., 44 арк.

1.84. Спр. 811. Протоколы №№ 185 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на украинском языке). 16–31 травня 1945 р., 185 арк.

1.85. Спр. 812. Протоколы №№ 64 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на русском языке). 1–15 червня 1945 р., 104 арк.

1.86. Спр. 814. Протоколы №№ 64 заседаний Политбюро ЦК КП(б)Украины (на русском языке). 16–30 червня 1945 р., 115 арк.

Он. 16

1.87. Спр. 31. Постанови Політбюро Цк КП(б)У про мобілізацію комуністів для роботи в органах НКВС УРСР; вилучення з бібліотек, книготоргівельної мережі ворожої радянському ладу літератури; затвердження У.Є. Ватулі, Г.К. Федорчука і Я.П. Євсєєва парторганами ЦК КП(б)У заповідника «Асканія Нова» та військових будівництв КОВО; будівництво № 1; перевірку таємного відділу бібліотеки АН УРСР; затвердження бюджету партійної організації України на 1939 р. тощо та матеріали до них «Окрема папка». 2 жовтня 1938 р.–11 грудня 1938 р., 99+1 арк.

1.88. Спр. 32. Постанови Політбюро Цк КП(б)У про набір до школи зовнішньої розвідки НКВС СРСР; призначення начальників обласних управлінь НКВС УРСР; вилучення з бібліотек ворожої радянському ладу літератури; затвердження кошторисів і штатів Запорізького, кіровоградського та Сумського обкомів партії та виділення коштів на їх організаційні видатки; керівництво партійною організацією будівництва № 1 (КОВО) та призначення її парторгом Г.С. Федорчука; введення в обласне управління НКВС УРСР звільнених посад секретарів парткомів; забезпечення спеціального будівництва КОВО інженерно-технічними та рахунковими працівниками; виділення для архівного управління УРСР додаткового приміщення в Харкові для зберігання цінних історичних документів з архівів Каянця-Подільського, Проскурова, Тирасполя та матеріали до них «Окрема папка». 28 грудня 1938 р.–15 лютого 1939 р., 87+1 арк.

1.89. Спр. 33. Постанови Політбюро Цк КП(б)У про набір кандидатів у міжкrajові школи НКВС СРСР; вилучення з бібліотек та торгівельної мережі ворожої радянському ладу літератури; Кошторис Київського музею В.І. Леніна на 1939р.; виділення робочої сили для спецбудівництва № 56 та матеріали до них «Окрема папка». 5 квітня 1939 р.–11 травня 1939 р., 158+1 арк.

1.90. Спр. 34. Постанови Політбюро Цк КП(б)У про перевірку рішення ПБ від 11 червня 1939 р. про будівництво № 1 (КОВО) та мосту через Дніпро у Києві; забезпечення його керівними кадрами та робочою силою,

автотранспортом та обладнанням; вилучення ворожої радянському ладу літератури з бібліотек та книготоргівельної мережі; створення політчастин на будівництві № 1 та в 3-х відділах органів НКВС УРСР партійних і комсомольських організацій; втручання партбюро Ворошиловградського та Житомирського обласних УНКВС в оперативну діяльність та матеріали до них «Окрема папка». 20 червня 1939 р.–13 серпня 1939 р., 221+1 арк.

1.91. Спр. 35. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про вилучення ворожої радянському ладу літератури з бібліотек та торгівельної мережі, виправлення в цих книгах окремих статей і передмов; винахід інженера А.Г. Славінського; незаконне закриття тимчасовим управлінням міст Коломиї, Станіслава і Стрия приміщень католицьких церков; організацію фонду допомоги інтелігенції Західної України; виселення польських осадників та використання їхнього ста, націоналізацію їхніх будинків у західних областях та матеріали до них «окрема папка». 31 жовтня 1939 р.–31 грудня 1939 р., 151+1 арк.

1.92. Спр. 36. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про організацію відселення польських осадників із західних областей УРСР; забезпечення спецбудівництва КВО робітниками інженерно-технічних та адміністративно-господарськими кадрами; забезпечення і обслуговування начальницького складу частин червоної армії в західному регіоні; розселення евакуйованого населення з території Німеччини в західних областях УРСР; виділення земельної ділянки у Львівській області під артилерійський полігон КОВО; вилучення ворожої радянському ладу літератури з бібліотек та торгівельної мережі; забезпечення касового плану держбанку в Україні на I квартал 1940 р.; відбір слухачів на курси ГУЛАГ та у міжкrajові школи НКВС УРСР, відрядження працівників парткомів на курси військової перепідготовки та матеріали до них «Окрема папка». 19 січня 1939 р.–25 березня 1939 р., 126+1 арк.

1.93. Спр. 38. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про дозвіл обкомам партії і облвиконкомам Дрогобицької, Львівської, Волинської, Станіславської і Тернопільської областей із вилученого поміщиків зерна надати допомогу

колгоспникам, радгоспникам та бідняцьким господарствам; вилучення з бібліотек і торгівельної мережі або, виправлення окремих частин ворожої радянському ладу літератури; відрядження на курси військової підготовки у військово-політичну академію В.І. Леніна прешої черги секретарів обкомів, міськкомів та райкомів КП(б)У та завідуючих відділами партійних комітетів та матеріали до них «Окрема папка». 22 квітня 1940 р.–13 травня 1940 р., 95+1 арк.

1.94. Спр. 39. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У та РНК УРСР про заяви Є.К. Лобачова та Н.С. Чумичова; вилучення з бібліотек та книготоргівельної мережі ворожої радянському ладу літератури; мобілізацію сил на залізничне будівництва №№ 56, 151, 152; виконання постанови ЦК КП(б)У і РНК УРСР про розвиток річкового транспорту в Білорусії, виділення автотранспорту для радянської делегації в німецько-радянській змішаній комісії з переселення; про незаконні дії ісцевих органів влади у Львові щодо польського населення; виключення населених пунктів на кордоні з Румунією з переліку тих, що підлягають ввідселенню з прикордонної смуги і надання грошової допомоги письменниці О. Кобилянській та матеріали до них «Окрема папка». 2 червня 1940 р.–5 вересня 1940 р., 150+1 арк.

1.95. Спр. 40. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про відстрочку обов'язкових зернопоставок і натурооплати колгоспникам УРСР за роботу МТС; вилучення з бібліотек і торгівельної мережі ворожої радянському ладу літератури; збирання врожаю колишніх німецьких господарствах Аккерманської і Чернівецької оюластей заміну пшениці на бобові в рахунок хлібоздачі в Аккерманській області, відпуск бідняцьким господарствам Чернівецької області зерна, пшениці, жита в обмін на інші культури; неправильне ставлення місцевої влади до колишніх членів комуністичних партій Польщі та Румунії; надання грошової дпомоги представникам інтелігенції м. Львова; про хід будівництва № 56 Наркомату шляхів сполучення СРСР та матеріали до них «Окрема папка». 3 жовтня 1940 р.–11 жовтня 1940 р., 48+1 арк.

1.96. Спр. 44. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У та РНК УРСР про забезпечення аеродромного будівництва і спорядження військових об'єктів КОВО заводів авіаційного озброєння в Дарниці та Артемівську робочими кадрами, інженерно-технічними працівниками, механізмами, будівельними матеріалами, транспортом; відпуск насінневої позики колгоспам і батрацьким господарствам УРСР; заходи щодо поліпшення місцевої протиповітряної оборони категорійних міст України, протипожежної служби Києва та Львова; вилучення з бібліотек і торгівельної мережі ворожої радянському ладу літератури та матеріали до них «Окрема папка». 11 квітня 1941 р.–9 травня 1941 р., 171+1 арк.

1.97. Спр. 50. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У і РНК УРСР про мобілізацію населення Ворошиловградської і Харківської областей на оборонне будівництво; підготовку аеродромів Південно-Західного фронту до роботи у весняний період; масово-політичну роботу серед населення окупованих територій УРСР; відселення жителів з 25-ти кілометрової прифронтової зони; структуру парторганізацій у партизанських з'єднаннях О. Федорова, С Ковпака, О. Сабурова і затвердження складу Волинського обкому КП(б)У; призначення секретарів підпільних райкомів партії в Житомирській, Рівненській та Харківській області; порушення заступником начальника УШПР В. Соколовим постанови ЦК КП(б)У про порядок викидання груп працівників в тил ворога та матеріали до них «Окрема папка». 11 березня 1941 р.–30 червня 1943 р., 55+1 арк.

1.98. Спр. 98. Постанови Політбюро ЦК КП(б)У про виконання рішення ЦК ВКП(б) і РНК СРСР стосовно організації виробництва нових бойових літаків і авіаційних моторів в Україні, забезпечення робочою силою і водіями спецбудівництва КОВО; вилучення з бібліотек і торгівельної мережі ворожої радянському ладу літератури та виправлення окремих цих книжок; надання грошової допомоги письменниці О. Кобилянській; результат скарги В.А. Ларіна на дії керівних працівників НКВС Чернівецької області; телефонізацію сільрад прикордонних районів західних, Аккерманської і Чернівецької областей,

звільнення від обов'язкових поставок зерна окремих селищних господарств західних областей; відселення жителів 8000-метрової прикордонної смуги в Чернівецькій області; дозвіл колгоспам Вінницької, Ворошиловградської, Київської та Харківської областей здати в рахунок поставок і натурооплати за роботу МТС деякі сільгосп культури з підвищеною врожайністю; додаткове виділення земельних ділянок у Львівській області під артилерійський полігон КОВО та матеріали даних «Окремих папок». 18 листопада 1940 р.–30 грудня 1940 р., 48+1 арк.

Оп. 23. Документи загального відділу (особливий сектор) ч. 1 (1941 – 1946)

1.99. Спр. 17. Обращение правительства Украинской ССР к украинскому народу, докладные записки, телеграммы по вопросам работы редакции фронтовой газеты «За Радянську Україну» и политико-воспитательной работы среди населения прифронтовой зоны. 6 червня 1941–18 жовтня 1942 р., 32 арк.

1.100. Спр. 67. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, справки и переписка по вопросам издания газет журналов работы издательств. 30.01.1942 – декабрь 1942., 100 арк.

1.101. Спр. 451. Докладные записки и переписка с ЦК ВКП(б), телеграммы о работе издательств, газет, типографий и полиграфических предприятий в освобождённых районах Украины. 10.2.1943–21.06.1943., 89 арк.

1.102. Спр. 855. Справки, переписка о восстановленной и работе издательств на Украине. 2 вересня–8 грудня 1944 р., 67 арк.

1.103. Спр. 856. Справки, докладные записки переписка о состоянии и работе областных и центральных газет. 6 января 1944–30 октября 1944., 275 арк.

1.104. Спр. 1599. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, постановления бюро обкомов КП(б)У, решения бюро обкомов КП(б)У, справки и др. материалы по вопросам работы журнала «Сучасне і майбутнє», издания литературно-художественных сборников и др., 209 арк.

1.105. Спр. 1600. Проекты постановлений ЦК КБ(б)У, постановления бюро обкомов КП(б) У, справки и переписка о состоянии и работе издательств, районных и областных газет на Украине. 15 февраля 1945–31 декабря 1945., 353 арк.

1.106. Спр. 1601. Проекты постановлений ЦК КП(б)У, решения обкомов ЦК КП(б)У, справки, сведения и переписка о состоянии и работе районных и областных газет в Украине. 2 січня–1 серпня 1945 р., 267 арк.

1.107. Спр. 2789. Приказы уполномоченного Совета министров СССР, докладные записки, справки по вопросу охраны военных и государственных тайн в печати. 8.02.1946–15.01.1947., 273 арк.

1.108. Спр. 2804. Обзоры на газету «Радянське мистецтво» орган министерства кинематографии УССР и комитета по делам искусств при Совете Министров УССР. 5 березня 1946–1 червня 1946 р., 9 арк.

1.109. Спр. 2814. Справки и переписка об изъятии из библиотек буржуазно-националистической литературы и недостатках редактирования книжно-журнальной продукции. 1 січня 1946–17 жовтня 1946 р., 17 арк.

1.110. Спр. 2824. Справки, переписка о кинофикации и радиофикации сел. И колхозов Украины. 14 лютого 1946–грудень 1946 р., 95 арк.

Он. 70 Відділ агітації і пропаганди (1941 – 1967)

1.111. Спр. 5. Статьи, справки и информации о состоянии культуры, науки и искусства и украинского радиовещания. жовтень 1941–12.04.1942 рр., 248 арк.

1.112. Спр. 21. Призывы к украинскому народу находящемуся на временно оккупированной территории. 6 січня 1942–10 червня 1942 р., 257 арк.

1.113. Спр. 22. Справки, акті и другие материалы о зверствах немецко-фашистских захватчиков на Украине 19.07.1942–16.09.1943., 85 арк.

1.114. Спр. 25. Газеты, листовки, и плакаты по вопросам борьбы с немецко-фашистскими захватчиками. 1.05.1942–17.06.1942., 76 арк.

1.115. Спр. 34. Вырезки из газет об Украине. грудень 1942 р., 18 арк.

1.116. Спр. 35. Выписки из газет о борьбе партизан и подпольных большевистских организаций в Донбассе. 1942–1943 pp., 39 арк.

1.117. Спр. 36. Статьи для печати и радио за 1942 г. 20.03.1942–6.06.1942., 126 арк.

1.118. Спр. 55. Проект постановления ЦУ КП(б)У, планы, программы, докладные записки о работе Украинского Радиокomiteта. 18 серпня 1942–16 грудня 1943 р., 171 арк.

1.119. Спр. 56. Планы, програмы, докладные записки о работе Украинского раокомитета. 28 червня 1942–31 черваня 1944 pp., 231 арк.

1.120. Спр. 57. Отчет о работе украинского радиокomiteта при СНК УССР за 1942 год. 1942., 35 арк.

1.121. Спр. 60. Справки о состоянии культуры, науки и искусства за 1942 г. 15.02.1942–29.05.1942., 125 арк.

1.122. Спр. 106. Переписка с ЦК ВКП(б) по вопросам пересылки газет в партизанские отряды, освещения в газетах сообщений Совинформбюро. 10 лютого 1943–29 січня 1944., 16 арк.

1.123. Спр. 117. Проекты постановлений ЦК КП(б)У и материалы к ним о состоянии и работе издательств. 13 квітня 1943–9 грудня 1944 pp., 204 арк.

1.124. Спр. 119. Копия директивного письма ЦК КП(б)У о разрешении иметь военных корреспондентов в издательствах. 5 січня 1943 р., 3 арк.

1.125. Спр. 122. Докладные записки, справки, проекты постановлений об организации издательств и газет. 5 січня 1943–23 грудня 1943 р., 30 арк.

1.126. Спр. 123. Докладные записки, переписка об издании журналов, издаваемых на Украине перед войной. липень 1943 р., 67 арк.

1.127. Спр. 124. Докладные записки по вопросам освещения эпизодов борьбы за города Украины в газетах «Радянська Україна», «Правда Украины»; состояние издания учебников для начинающих и с редних школ. 5.04.1943–31.12.1944., 228 арк.

1.128. Спр. 127. Справки о состоянии работы Главлита. 29 вересня 1943–22 вересня 1944 pp., 24 арк.

1.129. Спр. 130. Переписка ЦК КП(б)У с районными газетами и справки об издании газет на Украине. 20 червня 1943–1 листопада 1943 р., 8 арк.

1.130. Спр. 131. Переписка с областными газетами по вопросу возобновления изданий и установления тиража. 1 липня 1943–1 листопада 1943 р., 12 арк.

1.131. Спр. 161. Справки, переписки о состоянии радиофикации и радиовещания на Украине. 25.12.1943–12.12.1944., 8 арк.

1.132. Спр. 167. Отчёт и переписка о состоянии библиотечной работы в областях. 5 березня 1943–7 грудня 1944 р., 9 арк.

1.133. Спр. 168. Докладные записки о восстановлении работы библиотек в освобождённых областях. квітень 1943– 1 січня 1944 р., 12 арк.

1.134. Спр. 235. Справки о количестве изданных и распространённых книг, газет, журналов и листовок среди населения оккупированной территории Украины. 1944 р., 89 арк.

1.135. Спр. 243. Постановление бюро Шосткинского обкома КП(б)У, текстовые сводки вычерков и переписка о работе Главлита и Обллитов УССР. 1946 р., 39 арк.

1.136. Спр. 374. Справки, переписка по вопросам работы Главлита, демобилизации из рядов Красной Армии. Обращения, листовки к венгерским и чешским солдатам. 29 березня 1945–10 листопада 1945 р., 117 арк.

1.137. Спр. 408. Приказы по редакции газет «За Радянську україну», «Радянська Україна», «Молодь України» и журнал «Перець». 1 января 1943 р.– 15 ноября 1943 р., 79+1 арк.

Державний архів Київської області (ДАКО)

Ф. Р-880 Виконавчий комітет Київської обласної Ради народних депутатів – постанови та розпорядження РМ СРСР та УРСР

1.138. Спр. 1399. Про будівництво газетних кіосків в районах області 1351/ Київська область, 164 арк.

1.139. Спр. 1531. Про додаткове будівництво, відбудову та обладнання книжкових магазинів облкниготоргу. Рішення № 1325., 49 арк.

Ф. 2356 Київська міська управа (міськуправа), м Київ (період Другої Світової війни) 1941 – 1946 рр.

Он. 3.

1.140. Спр. 6. Про створення українського радіомовлення. Доповідна записка ініціативної групи працівників радіомовлення до Київської міськуправи. 16.10.41., 3 арк.

Ф. Р-2412 Музей-архів переходової доби при Київській міській управі, м. Київ (період Другої Світової війни) 1941 – 1943 рр.

Он. 2

1.141. Спр. 5. Про утворення товариства «Радіомовлення». Постанова № 116 голови м. Києва. Копія. 10.11.41., 17 арк.

1.142. Спр. 37. Про вилучення літератури виданої в період більшовицької влади., 10 арк.

2. Опубліковані джерела

2.143. Алфавитный список книг, вошедших в приказы Уполномоченного СНК СССР по охране военных тайн в печати и начальника Главлита на изъятие и списание в макулатуру из били отек общественного пользования за 1938–1941 годы включительно.– М., 1942. – 196 с.

2.144. «Без визы не допускать...» Политическая цензура на Урале в период НЭПа : сборник архивных материалов / Кол. авт. Пермский государственный педагогический университет ; Ред. Сергей Александрович Дианов. – Пермь : Изд-во Пермского государственного педагогического университета, 2009. – 222

с. : табл. ; 21 см (Совершенно секретно, Архив) Библиогр. : с. 219 и в подстроч. примеч. – Вспом. указ. : с. 220-222. – ISBN 978-5-85248-398-9.

2.145. Більшовицького порядку в радіомовленні ще не наведено // Радіо. – 1938. – №7. – С. 4–5.

2.146. Большая цензура : Писатели и журналисты в Стране Советов, 1917 – 1956 : / сост. Л. В. Максименков ; под ред. акад. А. Н. Яковлева, Г. А. Арбатова, Е. Т. Гайдара и др. – М. : МФД : Материк, 2005 (ОАО «Ярославский полиграфкомбинат»). – 752. ; 24 см. – (Россия. XX век. Документы). – ISBN 5-85646-145-2, [3000 экз.].

2.147. Бортнік, М. А. Чергові завдання радіомовлення / М.А. Бортнік // Радіо. – 1938. – №7. – С.1-3.

2.148. «Великая книга дня...» : радио в СССР : документы и материалы / Ред. сост. Горяева Татьяна Михайловна ; кол. авт. Федеральное архивное агентство, кол. авт. Российский государственный архив литературы и искусства, кол. авт. Государственный архив Российской Федерации, кол. авт. Российский государственный архив фонодокументов, — Москва : РОССПЭН, 2007. – 1038, [1] с., [10] л. ил., факс., портр. ; Имен. указ. : с. 996-1019. – ISBN 978-5-8243-0879-2.

2.149. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б)-ВКП(б), ВЧК-ОГПУ-НКВД о культурной политике 1917–1953. / Под ред. акад. А. Н. Яковлева. Сост. А. Артизов, О. Наумов – М. : Международный фонд «Демократия», 2002. – 872 с.

2.150. Гриньов П. Оздоровити Радіокомітет України (від кореспондента «Правд» по Київській області) // Радіо. – 1938. – №8. – С. 1–2.

2.151. Декрет Раднаркому про передачу Всевидату до Наркомосвіти // Бюлетень НКО УСРР. – 1921.– Ч.1.– С. 1.

2.152. Декреты Советской власти : сборник // Кол. авт. Рос. центр хранения и изуч. док. новейшей истории; Кол.авт. Институт российской истории РАН. – Москва : Б/и, 1957. – 22 с.

- 2.153. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – 1940. – № 21– 23. –139 с.
- 2.154. Збірник законень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1922. – № 49. – 867 с.
- 2.155. Зведений алфавітний список книжок, що увійшли до наказів Головліту Української РСР на вилучення та списання в макулатуру з бібліотек громадського користування за період з 1937 по 1 липня 1947 року включно. – К. : 1947. – 159 с.
- 2.156. Зібрання законень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду УСРР. – Ч. 1 – 2. – Х. : 1924.
- 2.157. История русской советской литературы. 1917 – 1965 гг. В 4-х томах. Изд. 2-е. – Т. 1. – 4. – М. : Наука, 1967 – 1971.
- 2.158. История советской политической цензуры : Документы и коммент. / [Отв. сост. и рук. твор. коллектива Т.М.Горяева]. – М. : РОССПЭН, 1997. – 672 с. – Библиогр. в примеч. : с. 600-636. – Указ. : с. 637-656. – ISBN 5-86004-121-7.
- 2.159. История советской радиожурналистики. Документы. Тексты. Воспоминания. 1917-1945 гг. / отв. ред. Т.М. Горяева. – Том. 1. – М. : 1991 – 440 с.
- 2.160. Книга и книжное дело в Украинской ССР : Сб. документов и материалов, 1941-1984. – К. : 1986. – С. 208.
- 2.161. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. (1898-1986) / КПСС ; Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – 9-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1983 – Т. 7. : 1938–1945. – 1985. – 574 с.
- 2.162. Культурне будівництво в Українській РСР. 1917-1927 : 36. документів і матеріалів. / Урядники : В. М. Волковинський, П. С. Гончарук, А. Д. Гришин та ін. – К. : «Наукова думка», 1979. – 665 с.
- 2.163. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928–червень 1941 : Збірник документів і матеріалів. / Урядники : В. М. Даниленко, О. Г. Луговський, І. О. Молодчикова та ін. – К. : 1986, – 413 с.

- 2.164. «Литературный фронт». История политической цензуры 1932–1946 гг. : Сборник документов / состав. Д. Л. Бабиченко – М., 1994. – 372 с
- 2.165. Новорічна відозва Гітлера // Вісті ВУЦВК – 3 січня 1940 р.
- 2.166. Положення «Про Центральне Управління по Справах Друку при Головополітосвіті НКО УСРР» від 29 серпня 1922 р. // Бюлетень НКО УСРР. – 1922. – № 27 – 35. – С. 8 – 10.
- 2.167. Постанова Всеукраїнського виконавчого комітету «Положення про Державне Видавництво УСРР» від 30 серпня 1922 // Бюлетень НКО УСРР. – 1922. – № 27 – 35. – С. 7.
- 2.168. «Про надіслання розпоряджень в справі літконтролю» від 3 жовтня 1931 р. // Бюлетень НКО УСРР. – 1931. – № 57 – 58. – С. 7.
- 2.169. Радіопрограми. Київ 1937. – № 1., 1-10 січня 1938.
- 2.170. Резолюція ухвалена III-ю Сесією Всеукраїнського Виконавчого Комітету 22 липня 1921 р. по доповіді Народного комісаріату освіти // Бюлетень НКО УСРР. – 1921. – Ч. 9. – С. 1 – 4.
- 2.171. Русская журналистика в документах : История надзора / Под ред. Б. И. Есина, Я. Н. Засурского ; Сост. О. Д. Минаева. – М. : Аспект Пресс, 2003. – 396, [1] с. : табл. – (Культура России. Федеральная целевая программа. (Подпрограмма «Поддержка полиграфии и книгоиздания России»)). – Библиогр. : с. 383. – ISBN 5-7567-0290-3.
- 2.172. Систематическое собрание законов РСФСР, указов Президиума Верховного Совета РСФСР и решений Правительства РСФСР. В 15-ти томах. – Т. 1 – 15. – М. : Юридическая литература, 1968 – 1970 – 671 с.
- 2.173. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 : документы и материалы : В 3 т. / сост. Д. Ф. Григорович [и др.] ; ред. кол. В. И. Юрчук [и др.] ; Институт истории партии при ЦК Компартии Украины – Филиал Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Институт истории АН УССР. – К. : Наукова думка, 1985. –

Т. 1 : Украинская ССР в первый период Великой Отечественной войны (22 июня 1941г.–18 ноября 1942г.) / ред. кол. Д. Ф. Григорович. – [Б. м.] : [б.и.], 1985. – 519 с.

2.174. Цензура в Советском Союзе. 1917-1991 : Документы / сост. А.В. Блюм. – М. : РОССПЭН, 2004. – 576 с. – ISBN 5-8243-0520-X.

ЛІТЕРАТУРА

3. Індивідуальні та колективні монографії, посібники, довідкові видання

3.175. Аймермахер, К. Политика и культура при Ленине и Сталине (1917 - 1932) : Пер. с нем. / Карл Аймермахер ; кол. авт. Рурский университет (Бохум). Институт русской и советской культуры им. Ю. М. Лотмана. – Москва : АИРО-XX, 1998. – 204 с. ; 20 см (Первая публикация в России / Ассоц. исслед. рос. о-ва (АИРО-XXI)) – ISBN 5-88735-035-0.

3.176. Бабиченко, Д. Л. Писатели и цензоры. Советская литература 1940-х годов под политическим контролем ЦК / Денис Леонидович Бабиченко. – Москва : Россия молодая, 1994 – 173 с. (Сер. «Первая монография»).

3.177. Барбакова, К. Г. Интеллигенция и власть : динамика взаимодействия / К.Г. Барбакова, В. А. Мансуров. – Курган : Зауралье, 2007. – 303 с. – ISBN 5-94221-082-9.

3.178. Барихновский, Г. Ф. Идеино-политический крах белоэмиграции и разгром внутренней контрреволюции. 1921–1924. / Г. Ф. Барихновский. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 160 с.

3.179. Бачинський, Ю. Большевицька революція і українці : Критичні замітки / Ю. Бачинський – Вид. 2-е. – Берлін : 1928. – 135 с.

3.180. Белков, А. К. История партийной и советской печати. : (Для слушателей отделения работников печати). (1917–1945). / А. К. Белков , Б. П. Веревкин, Н. М. Кононыхин. – Вып. 1. – М. : Мысль, 1975. – 208 с.

3.181. Беспарточный, Б. Д. Культура и власть : из рассекреченных архивов ВЧК-ОГПУ-НКВД / Б. Д. Беспарточный, З. Д. Ильина, В. Г. Красневич – Курск : Изд-во Курского гос. Педагогического университета, 1999. – 245 с.

3.182. Библиотеки Киева в период нацистської окупації (1941-1943) : Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Державний комітет архівів України, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України; уклад. Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолєтова ; редкол.: О. С. Онищенко (голова), Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, О. О. Маврін, Н. В. Маковська, Н. І. Миронець, В. Ю. Омельчук, Роман Процик, П. С. Лохань. – К. : [б.в.], 2004. – 814 с. – (Бібліотеки України під час Другої світової війни). – ISBN 966-02-3364-7. – 42.20.

3.183. Білас, І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : в 2-х Кн. Кн.1 / І. Г. Білас. – Київ : Либідь-«Військо України», 1994. – 432 с. ; 21 см. – укр. – ISBN 5-325-00598-7.

3.184. Білокінь, С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.) : Джерелозн. дослідження / С. І. Білокінь. – К. : Б. в., 1999. – 446, [1] с. : іл. – (Україна в ХХ ст.). – Бібліогр. : с. 369-427 і в підряд. приміт. – Імен. покажч. : с. 428–446. – ISBN:966-02-1230-5.

3.185. Блюм, А В. Еврейский вопрос под советской цензурой. 1917–1991 / Арлен Викторвич Блюм, отв. ред. Д. А. Эльяшевич ; Петербург. евр. ун-т. – СПб., 1996. – 185 с. – 21 см (Петербургская иудаика Т.1.).

3.186. Блюм, А. В. За кулисами «Министерства правды». Тайная история советской цензуры. 1917-1929 / Арлен Викторвич Блюм – СПб. : Академический прэкт, 1994. – 319 с. – ISBN 5-7331-0027-3.

3.187. Блюм, А. В. Запрещенные книги русских писателей и литературоведов, 1917–1991 : Индекс советской цензуры с комментариями /

Арлен Викторович Блюм ; Кол. авт. Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств. – Санкт-Петербург : Б/и, 2003. – 403 с.

3.188. Блюм, А. В. Советская цензура в эпоху тотального террора. 1929–1953 / А. В. Блюм. – Санкт-Петербург : Академический проект, 2000. – 311, [1] с. Библиогр. в примеч. : с. 283–303. – Имен. указ. : с. 304-312. – ISBN 5-7331-0190-3.

3.189. Большая Советская Энциклопедия : 2-е изд. Т. 46. / гл. ред. Б. А. Введенский. – М. : Большая Советская Энциклопедия, 1957. – 672 с.

3.190. Большая советская энциклопедия. : 3-е изд. Т. 28 / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Большая Советская Энциклопедия, 1978. – 616 стр.

3.191. Большеви́стская печать : сборник материалов / ред. Г. Акопян. - М. : Политиздат при ЦК ВКП(б), 1940 (М.). - 472 с. - 7 р.

3.192. Великая Октябрьская социалистическая революция и становление советской культуры. 1917–1927. / Ответ. ред. М. П. Ким. – М. : Наука, 1985. – 526 с.

3.193. Великая Отечественная война. 1941–1945 : Военно-исторические очерки : В 4 кн. Кн. 1: Суровые испытания. – М. : Наука, 1998. – 544 с. : ил. – ISBN 5-02-010136-2

3.194. Верстюк, В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодні : Хронол. довід. / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев ; [Ред. Н.С.Колосок]. – К. : Наук. думка, 2005. – 715, [2] с. : іл. – Показж. : с. 662-716. – ISBN 966-00-0465-6

3.195. Галан, А. Будні советського журналіста / А. Галан. – Буенос-Айрес : Перемога, 1956. – 211 с.

3.196. Глазков, М. Н. Чистки фондов массовых библиотек в годы советской власти (октябрь 1917–1939) / М. Н. Глазков. – М. : Изд-во РГБ «Пашков дом», 2001. – 104 с. – SBN 5-7510-0238-5.

3.197. Глазков, М. Н. Цензура общедоступных библиотечных фондов в России в 1930-е – начале 1940-х гг. : курс лекций / Глазков Михаил Николаевич ; Кол.авт. Московский государственный университет культуры и

искусств. – Москва : Изд-во Московского государственного университета культуры и искусств (МГУКИ), 2007. – 74, [1] с. ; 20 см. – Библиогр. : с. 72–74.

3.198. Горяева, Т. М. Политическая цензура в СССР. 1917–1991 / Т. М. Горяева. – Москва : РОССПЭН, 2002. – 400 с. – 1000 экз. (п) – (Цивилизация и воля от Сталина до Горбачева. Исследования) – ISBN 5-8243-0279-0.

3.199. Горяева, Т. М. Радио России : Политический контроль советского радиовещания в 1920-х – 1930-х годах : Документир. история / Т. М. Горяева – Москва : РОССПЭН, 2000. – 174с. – (Культура и власть от Сталина до Горбачева, Исследования) – ISBN 5-8243-0094-1.

3.200. Гриневич, В. А. Україна : хроніка ХХ століття : довідкове видання. Рік 1940 / В. А. Гриневич. – К. : Інститут історії України, 2009. – 234 с. – ISBN 978-966-02-5317-9.

3.201. Гриневич, В. А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) / В. А.Гриневич ; [відп. ред. С.В.Кульчицький] ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф.Кураса. – К. : 2007. – 519, [2] с. – Бібліогр. наприкінці розд. – ISBN 978-966-02-4486-5.

3.202. Грідіна, І. М. Православні віруючі України у роки Другої світової війни : монографія / І. М. Грідіна ; Донец. нац. ун-т, Іст. ф-т. – Донецьк : Норд-Прес, 2006. – 222 с. : фотогр. – 300 экз.

3.203. Гуревич, П. С. Советское радиовещание : Страницы истории / П. С. Гуревич , В. Н. Ружников – М. : 1976. – 382 с.

3.204. Дробот, Иван Иванович Україна в другій світовій війні [Text] : навч. посібник / І. І. Дробот [та ін] ; Національний педагогічний ун-т ім. Драгоманова, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. - К. : [б.в.], 1998. - 122 с. - ISBN 966-597-027-5

3.205. Дробот, Иван Иванович Україна в другій світовій війні [Text] : навч. посібник / І. І. Дробот [та ін] ; Національний педагогічний ун-т ім.

Драгоманова, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. - К. : [б.в.], 1998. - 122 с. - ISBN 966-597-027-5

3.206. Дубровіна, Л. А. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [Ред. : Скирта М.Л. та ін.]. – К. : 1998. – 334, [1] с. – Бібліогр. в приміт. : с. 283-323. –Імен. покажч. : с. 326-333. – ISBN 966-02-0702-6.

3.207. Дубровіна, Л. А. Історія національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, 1918 – 1941 / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко; Національна академія наук України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. – К. , 1998. – 336 с. – ISBN 966-02-0702-6.

3.208. Еголин, А. М. Вопросы литературоведения в свете трудов И.В. Сталина по языкознанию. Стенограмма публичной лекции, прочитанной в Центральном лектории Отечества в Москве / А. М. Еголин. – М. : 1951. – 32 с.

3.209. Еголин, А. М. Расцвет социалистической культуры в СССР. / А. М. Еголин. – М. : Правда, 1946. – 64 с.

3.210. Еголин, А. М. Тридцать лет советской литературы. Стенограмма публичной лекции, прочитанной в Центральном лектории Отечества в Москве. / А. М. Еголин. – М. : Правда, 1948. – 31 с.

3.211. Ежегодник Фонда защиты гласности : Итоги 1998 года / Фонд защиты гласности ; Авт. колл. : В. Ефремова и др. ; Ред. А. К. Симонов ; Фонд защиты гласности. – справ.-аналит. изд. – М. : Галерея, 1999. – 135 с. : ил., схем. – (Ежегодник Фонд защиты гласности ; 1998). – Аналитический раздел – Информационный раздел. – ISBN 5-8137-0021-8.

3.212. Ермолаев, Г. «Тихий Дон» и политическая цензура. 1928–1991. / Герман Ермолаев. – М. : МИЛИ РАН, 2005. – 255 с. – ISBN 5-9208-0241-3.

3.213. Еремін, С. В Советская пресса и цензура в 20–30-е годы. (Источниковедческий аспект). : Вып.1. / С. В. Еремін. – Б. м. – С. 125–134. – ISBN 5-89988-086-4.

3.214. Желехівський, Б. Трагедія Миколи Хвильового. / Б. Желехівський, О. Ган. – Мюнхен : Прометей, 1973. – 77 с.

3.215. Жирков, Г. В. Журналистика двух Россий : 1917-1920 гг. : Учеб. Пособие / Г. В. Жирков – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1999. – 177 с.

3.216. Жирков, Г. В. История советской цензуры : Материалы к лекционному курсу по истории журналистики России XX века, спецкурсам, спецсеминарам по истории цензуры / Г.В. Жирков. – СПб. : СПТУ, 1994. – 24 с.

3.217. Жирков, Г. В. История цензуры в России XIX–XX вв. : Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Г. В. Жирков – М. : Аспект-пресс, 2001. – 367. [1] с. – ISBN 5-7567-0145-1.

3.218. Жуков, Ю. Н. Тайны Кремля. Сталин, Молотов, Берия, Маленков 1938-1954 гг. / Юрий Николаевич Жуков. – Москва : Терра – Книжный клуб, 2000. – 686, [1] с. – ISBN 5-300-02990-4.

3.219. Журналистика и идеология / Под ред. В. В. Ученовой. – М. : 1985. – 184 с.

3.220. Запорожець, А. Большевизм : Життя в СРСР. / А. Запорожець. – Буенос-Айрес, 1947. – 61 с.

3.221. Звучащий мир : Книга о звуковой документалистике. / Сост. В. М. Возчиков. – М. : Искусство, 1979. – 168 с.

3.222. Зеленев, М. В. Аппарат ЦК РКП(б) – ВКП(б), цензура и историческая наука в 1920-е годы / Михаил Владимирович Зеленев ; Кол.авт. Волго-Вятская академия государственной службы. – Нижний Новгород : Нижполиграф, 2000. – 538, [2] с. – ISBN 5-7628-0212-4.

3.223. Ивлев, И. А. Оружие контрпропаганды. Советская пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. 1941–1944 гг. / И. А. Ивлев, А. Ф. Юденков. – М. : 1988. – 70 с.

3.224. Измозик, К. С. Глаза и уши режима : государственный политический контроль за населением Советской России в 1918–1928 гг. /

К. С. Измозик – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского государственного университета экономики и финансов (СПбУЭФ), 1995. – 164 с.

3.225. Ісаєвич, Я. Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 20 с. : іл. – Бібліогр. : – 445 с. – ISBN 966-02-2292-0.

3.226. Исключить всякие упоминания... : Очерки истории сов. Цензуры / Сост., авт. предисл. Т. М. Горяева. – Минск Старый свет-принт&specsimvol&M. : Время и место, 1995. – 330, [2] с. : ил. – (Культура и цензура). – Библиогр. в конце ст. – ISBN 985-424-002-9.

3.227. Институты управления культурой в период становления. 1917–1930-е гг. Партийное руководство ; государственные органы управления : схемы / Т. М. Горяева [и др.] ; гл. ред. К. Аймермахер ; Федеральное архивное агентство, Российский гос. архив социально-политической истории, Российский гос. архив литературы и искусства, Государственный архив Российской Федерации. – М. : РОССПЭН, 2004. – 312 с. : схемы. – (Серия «Культура и власть от Сталина до Горбачева. Исследования»). – ISBN 5-8243-056-3.

3.228. Источниковедение истории СССР : Учеб. для студ. истор. спец. ун-тов и пед. ин-тов. Изд. 2-е. перераб. и доп. / Под ред. И. Д. Ковальченко. – М. : Высшая школа, 1981. – 496 с.

3.229. Кейрим-Маркуса, М. Б. Государственное руководство культурой. Строительство Наркомпроса (ноябрь 1917 – середина 1918 гг.) / М. Б. Кейрим-Маркуса – М. : Наука, 1980. – 199 с.

3.230. Козлова, М. М. История отечественных средств массовой информации : Учебное пособие / Мария Михайловна Козлова; Кол. авт. Ульяновский государственный технический университет. – Ульяновск : Б/и, 2001. – 103 с. ; 21 см Библиогр. : с.102-103. – ISBN 5-89146-247-8.

3.231. Контроль над информацией : цензура. : Т. 3. Июнь 1941 г. –1953 г. / Подгот. и предисл. Михаил Владимирович Зеленев ; Подгот. и предисл. Д. Г.

Тортев. – М. : Институт Российской истории РАН, 2005 . – 1080 с. – ISBN 5-8055-0145-7.

3.232. Коржихина, Т. П. История российского государства / Т. П. Коржихина, А. С. Сенин. – М., 1995. – 347 с.

3.233. Коржихина, Т. П. Извольте быть благонадежны! / Татьяна Петровна Коржихина. – Москва : Изд-во Российского государственного гуманитарного университета (РГГУ), 1997. – 371 с.

3.234. Коржихина, Т. П. История государственных учреждений : Материалы к источниковедению и историографии / Татьяна Петровна Коржихина – М., 1992. – 178 с.

3.235. Коржихина, Т. П. Советское государство и его учреждения: ноябрь 1917 г. – декабрь 1991 г. : Учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «История» / Татьяна Петровна Коржихина ; Рос. гос. гуманит. ун-т. – М., 1995. – 418 с., [1] л. портр. – Библиогр. в подстроч. примеч. – ISBN 5-7281-0123-2.

3.236. Кручек, О. А. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920–1923 рр.) / О. А. Кручек ; НАН України. Ін-т історії України ; Редкол. : С.В.Кульчицький (голов. ред.) та ін. – К., 1996. – 47, [2] с. : табл. – Бібліогр. : с. 43-48. – ISBN 5-7702-1268-3.

3.237. Кузеля, З. Рік 1918 на Україні. / З. Кузеля. – Зальцведель, 1918. – 40 с.

3.238. Кузнецов, И. В. История партийно-советской печати : Учебно-методическое пособие для студентов-заочников 5 курса факультетов и отделений журналистики государственных университетов. Изд. 4-е испр. и доп. / И. В. Кузнецов, А. Л. Мишурис. – М. : 1968. – 99 с.

3.239. Кузнецов, И. В. Многонациональная советская журналистика. / И. В. Кузнецов – М. : Мысль, 1972 – 371 с.

3.240. Кузьменко, Ю. Б. Советская литература вчера, сегодня, завтра . 2-е издание. / Ю. Б. Кузьменко – М. : Советский писатель, 1984. – 511 с.

- 3.241. Кульчицький, С. В. Сталінізм на Україні : 20–30-ті роки / С. В. Кульчицький, Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко – К. : Либідь, 1991. – 342 с.
- 3.242. Кучер, В. І. Україна 1941–1944 : трагедія народу за фасадом Священної війни : Монографія / В. І. Кучер, О. В. Потильчак. – К. ; Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2011. – 368 с. – ISBN 978-966-2635-06-5.
- 3.243. Летунов, Ю. А. Время. Люди. Микрофон. / Ю. А. Летунов – М. : Искусство, 1974 – 279 с.
- 3.244. Лютов, С. Н. Военная книга в России (вторая половина XIX – начало XX века) / Сергей Николаевич Лютов ; Кол. авт. Государственная публичная научно-техническая библиотека СО РАН. – Новосибирск : Б/и, 2003. – 203 с. – ISBN 5-945600-50-4.
- 3.245. Лютова, К. В. Спецхран Библиотеки Академии наук: Из истории секретных фондов / Ксения Владимировна Лютова ; Кол. авт. Российская академия наук. Библиотека. – Санкт-Петербург : БАН, 1999. – 204 с.
- 3.246. Майстренко, И. Национальная политика КПСС в ее историческом развитии. / И. Майстренко. – Мюнхен : Сучасність, 1978. – 223 с.
- 3.247. Максименков, Л. В. Большая цензура : писатели и журналисты в Стране Советов 1917-1956 / Леонид Валентинович Максименков., Кол.авт. ; Международный фонд «Демократия». – Москва : Материк, 2005. – 750 с. ; 25 см. (Россия. XX век. Документы) – ISBN 5-85646-145-2.
- 3.248. Максименков, Л. В. Сумбур вместо музыки : Сталинская культ. революция, 1936-1938 / Леонид Валентинович Максименков. – Москва : Юридическая книга, 1997. – 317 с. : ил., портр. – ISBN 5-88711-064-3.
- 3.249. Максимов, А. А. Советская журналистика 20-х гг. Краткий очерк журнальной периодики. / А. А. Максимов. – Л. : 1964. – 152 с.
- 3.250. Матяш, І. Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / І. Б. Матяш ; Наук. ред. Р. Я. Пиріг ; Держ. ком. архівів України, Укр. держ. НДІ архів. справи та документознавства. – К., 2000. – 591 с. – Бібліогр. в кінці гл. – Імен. покажч. : с. 577-588. – ISBN 966-625-024-1.

3.251. Минаева, О. Д. Русская журналистика в документах : История надзора. Учеб. Пособие / Ольга Дмитриевна Минаева. - М. Аспект пресс, 2003. – 396, [1] с. 22 см. – ISBN:5-7567-0290-3.

3.252. Михалкович, В. И. Изобразительный язык средств массовой коммуникации. / В. И. Михалкович – М. : Наука, 1986. – 223 с.

3.253. Молоткіна В.К. Становлення та розвиток видавничої справи в УСРР-УРСР у 20-30-ті роки ХХ ст. : монографія / В. К. Молоткіна. - Переяслав-Хмельницький : Лукашевич, 2012. - 415 с. - Бібліогр. : с. 366-392. - ISBN 978-617-7009-10-7.

3.254. Молчанов, Л. А. Газетная пресса России в годы революции и Гражданской войны : (окт. 1917–1920 г.г.) : Монография / Л. А. Молчанов. – М. : Издатпрофпресс, 2002 (Издат. центр Профессионального союза журналистов России). - 271 с.

3.255. Морен, Э. О природе СССР: тоталитарный комплекс и новая империя / Эдгар Морен. – Москва : Изд-во Российского государственного гуманитарного университета (РГГУ), 1995. – ISBN 5-88870-001-0.

3.256. Невежин, В. А. «Если завтра в поход...» / В. А. Невежин – М. : Яуза, Эксмо, 2007. – 320 с. – (Великая Отечественная : Неизвестная война). – 5000 экз. – ISBN 978-5-699-16625-1.

3.257. Николишин, С. Культурна політика большевиків і український культурний процес : Публіцистичні рефлексії. / С. Николишин – Б. м., 1947. – 119 с.

3.258. Огороков, А. З. Октябрь и крах русской буржуазной прессы / А. З. Огороков. – М. : Мысль, 1970. – 414 с.

3.259. Основы радиожурналистики / Под ред. Э. Г. Багирова, В. Н. Ружникова. – М. : МГУ, 1984. – 263 с.

3.260. Очеретянко, В. І. Заготована думка / В. І. Очеретянко ; Ін-т історії України НАН України, Головна редкол. науково-докум. серії книг «Реабілітовані історією» ; [Наук. ред. Ю. З.Данилюк]. – К. : Рідний край, 2000. – 150, [1] с. – (Реабілітовані історією). – Бібліогр. в кінці гл. – ISBN 966-02-1532-0

3.261. Пайпс, Р. Россия при старом режиме / Ричард Пайпс. – М. : Независимая газета, 1993. – 421 с. – Библиогр. в подстроч. примеч. – Имен. указ. : с. 416–420.

3.262. Пайпс, Р. Русская революция : В 3 кн. / Ричард Пайпс. – М. : Захаров, 2005. – ISBN 5-8159-0526-7.

Кн. 1 : Агония старого режима. 1905–1917. – М. : Захаров, 2005. – 480 с. – ISBN 5-8159-0527-5.

Кн. 2 : Большевики в борьбе за власть. 1917–1918. – М. : Захаров, 2005. – 720 с. – ISBN 5-8159-0528-3.

Кн. 3 : Россия под большевиками. 1918–1924. – М.: Захаров, 2005. – 704 с. – ISBN 5-8159-0529-1.

3.263. Панфилова, А. М. Советская периодическая печать как исторический источник / А. М. Панфилова. – М. : 1974. – 62 с.

3.264. Пастернак, Є. Україна під большевиками (1919–1939) : Спроба історичної студії / Є. Пастернак. – Торонто, 1979. – 314 с.

3.265. Перхин, В. В. Русская литературная критика 1930-х годов : Критика и общественное сознание эпохи / В. В. Перхин – СПб. , 1997. – 308 с.

3.266. Пинегина, Л. А. Советский рабочий класс и художественная культура. 1917–1932 / Л. А. Пинегина. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – 240 с.

3.267. Подгорнова, А. И. Советское книгоиздание в 20-е годы : Историко-правовое исследование / А.И. Подгорнова. – М. : Наука, 1984. – 111 с.

3.268. Політична цензура в Україні : Факти. Тенденції. Коментарі / Упоряд. : О.Палій та ін. – К. : Вид-во ТДВ Мистец. агенція «Територія А», 2002. –109 с. : іл. – ISBN 966-96266-0-9.

3.269. Попович, М. В. Червоне століття / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 2005. – 888 с. : іл. – ISBN 966-505-123-7.

3.270. Попович, М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – К. : АртЕк, 2001. – 727 с. : іл., портр. – (Освіта ХХІ століття). – Бібліогр. на боковиках та в кінці розд. – ISBN 966-505-226-8.

3.271. Примочкина, Н. Н. Писатель и власть : М. Горький в лит. движении 20-х годов / Н. Н. Примочкина. – М. : РОССПЭН, 1998. – 301, [2] с. : [16л.] фот. – Имен. указ. : с. 296-302. – Библиогр. в примеч. : с. 273–295. – ISBN 5-860004-183-7.

3.272. Прохоров, Е. П. Публицист и действительность. / Е. П. Прохоров. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – 317 с.

3.273. Сенченко, М. І. Книжкова палата України. Історія і сьогодення : 1919-2004. / Микола Іванович Сенченко. – К. : Кн. палата України, 2004. – 163 с. : іл., портр. – До 85-річчя Книжкової палати України. – ISBN 966-647-046-2.

3.274. Смыкалин, А. С. Перлюстрация корреспонденции и почтовая военная цензура в России и СССР : монография / Александр Сергеевич Смыкалин – СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. – 315 с. – (Серия «Теория и история государства и права»). – Библиогр. : с. 253–258. – 1000 экз. – ISBN 978-5-94201-519-6.

3.275. Советская культура в реконструктивный период. 1928–1941. / отв. ред. М. П. Ким. – М. : «Наука», 1988. – 603 с.

3.276. Соколов, А. В. Общая теория социальной коммуникации : Учебное пособие / А. В. Соколов. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002 г. – 461 с. – ISBN 5-8016-0091-4.

3.277. Солженицын, А. И. Бодался телёнок с дубом : Очерки лит. жизни / А. И. Солженицын; Ред. Н. Д. Солженицына. – М. : Согласие, 1996. – 687, [1] с., [28] л. фот. – (Достояние России). – Кн. в суперобл. – ISBN 5-86884-039-9.

3.278. Стахів, М. Третя Советська республіка в Україні. Нариси з історії воєнної інвазії Советської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи в часі: листопад 1919–листопад 1924. / М. Стахів. – Нью-Йорк, 1968. – 244 с.

3.279. Стоян, Т. А. Система політичної цензури в УРСР 1920-1930 рр. / Тетяна Андріївна Стоян. – К. : Акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України, 2010. – 479 с. – Бібліогр. в кінці розд. – ISBN 978-966-614-065-7.

3.280. Телевидение и радиовещание СССР / Сост. С. П. Алексеев, А. И. Ахтырский, А. Х. Бикчантаев и др. ; Под ред. А. П. Болтарева. – М. : Искусство, 1979. – 294 с.

3.281. Тимофеева, Т. К. Книжное дело в Германии в 1933–1945 годы / Татьяна Константиновна Тимофеева ; Кол.авт. Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств. – Санкт-Петербург : Б/и, 2002. – 131 с. – ISBN 5-947080-10-9.

3.282. Тимошик, М. С. Її величність – книга : Історія вид. справи Київ. ун-ту, 1834–1999 / М. С. Тимошик ; Ред. : Цибульська О., Тимошик Н. – К. : Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 1999. – 306 с., [8] арк. іл. – Бібліогр. : с. 287-297. – Імен. покажч. : с. 298-305. – ISBN 966-95575-0-X.

3.283. Україна : Хроніка ХХ століття. Рік 1939 : Довід. вид. / Упоряд. В. Гриневич. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – 227 с. – ISBN 978-966-02-4346-0.

3.284. Україна : Хроніка ХХ ст. : Роки 1941–1943 : Довід. вид. / Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Упоряд. : Т. Пастушенко, Т. Заболотна, М. Дубик. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 533 с. – ISBN 966-02-3803-7.

3.285. Ученова, В. В. Партийно-советская печать восстановительного периода. (1921-1925 гг.) / Виктория Васильевна Ученова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964 – 36 с.

3.286. Федотова, О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917-1990 рр.) / Оксана Олегівна Федотова ; НАН України, Ін-т політ і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 350 с. – Бібліогр. : с. 295-339. – Імен. покажч. : с. 340–350. – ISBN 978-966-611-669-0.

3.287. Федюкин, С. А. Борьба Коммунистической партии с буржуазной идеологией в первые годы нэпа / Сергей Алексеевич Федюкин. – М. : Знание. – 64 с.

3.288. Фомин, А. И. Культурное строительство в первые годы Советской власти (1917-1920 гг.) / Анатолий Иванович Фомин. – Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. гос. ун-те, 1987. – 151 с.

3.289. Черноморский, М. Н. Периодическая печать / Моисей Наумович Черноморский. – М., 1956. – 52 с.

3.290. Черноморский, М. Н. Источниковедение истории СССР. Советский период / Моисей Наумович Черноморский – М. : Высш. школа, 1976. – 296 с.

3.291. Шаповал, Ю. Україна ХХ століття : Особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 557 с. – ISBN 966-504-014-6.

3.292. Якубовский, С. Пройдохи и графоманы : (Из сорной корзины гублита и реперткома) / С . Якубовский. – К. : Культура, 1929. – 95 с.

3.293. Brown, E. J. Russian Literature since the Revolution in the Soviet Russia 1917-1962 [Text] / E. J. Brown. – London, 1963. – 193 p.

3.294. Choldin, M.-T. A fence around the empire : Russian censorship of Western ideas under the tsars [Text] / M.-T. Choldin – Darham : Duk University Press, 1985. – 281 p.

3.295. Crau-Hill, Mc. Encyclopedia of Russia and Soviet Union [Text] / Mc. Crau-Hill ; Ed. M. T. Florasky. – N.Y. ; Toronto, 1961. – 214 p.

3.296. Domar, R. A. Six short stories ; reading texts for intermediate Russian courses [Text] / R. A. Domar. – New York, King's Crown Press, 1951. – 113 p.

3.297. Ermolaev, H. Censorship in Soviet Literature. 1917–1991 [Text] / H. Ermolaev. – New York, London, 1997. – 248 p.

3.298. Fainson, M. Smolensk under Soviet Rule [Text] / M. Fainson – Cambridge. Masg, 1953. – 127 p.

3.299. Fitzpatrick, S. The Russian Revolution [Text] / S. Fitzpatrick. – N.Y., 1982. – 181 p.

3.300. Gaev, A. Cenzura sovjetskoj pečati [Text] : (Perepečatka razresaetsja) / A. Gaev – München : Institut po izuceniju istorii i kul'tury SSSR, 1955. – 51 s.

3.301. Hayward, M. Writers in Russia, 1917-1978 [Text] / M. Hayward ; edited and with an introduction by P. Blake ; preface by L. Schapiro ; bibliography by Valerie Jensen. – London : Harvill Press, 1983. – 340 p.

3.302. Kemp-Welch, A. The Union Soviet Writers. 1932 – 1936 [Text] / A. Kemp-Welch. – London School of Economics, 1982. – 132 p.

3.303. Reavey, G. Soviet literature to-day [Text] / G. Reavey. – New Haven, Yale Univ. Press, 1947. – 187 p.

3.304. Simmons, E. J. Through the glass of Soviet literature ; views of Russian society [Text] / E. J. Simmons.– Freeport, N.Y., Books for Libraries Press, 1972. – 301 p.

3.305. Slonim, Marc Soviet Russian literature : writers and problems, 1917-1977 [Text] / M. Slonim. 2d rev. ed. – New York : Oxford University Press, 1977. – 437 p.

3.306. Swayze, H. Political control of literature in the USSR, 1946-1959 [Text] / H. Swayze – Cambridge, Harvard University Press, 1962. – 301 p.

3.307. The red pencil : artists, scholars, and censors in the USSR [Text] / edited by M.-T. Choldin and M. Friedberg ; Russian portions translated by Maurice Friedberg and Barbara Dash. – Boston : Unwin Hyman, 1989. – 240 p.

3.308. The Soviet censorship [Text] / Edited by M. Dewhirst and R. Farrell. – Metuchen, New Jersey : Scarecrow Press, 1973. – 170 p.

3.309. Vickery, W. N. The cult of optimism ; political and ideological problems of recent Soviet literature [Text] / W. N. Vickery. – Bloomington, Indiana University Press, 1963. – 189 p.

4. Наукові статті, матеріали наукових конференцій, збірники наукових праць

4.310. Абрамов, К. И. Истоки советской цензуры библиотечного дела / К. И. Абрамов // Библиотековедение. – 1996. – №6. – С. 66–77. – (Страницы истории). – Библиогр. в примеч. (27 назв.).

4.311. Акінчиць, Н. Г. Роль засобів масової інформації у політиці / Н. Г. Акінчиць // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 138. – С. 62–66. – Бібліогр. : 14 назв. – укр.

4.312. Андрей Платонов в документах ОГПУ-НКВД-НКГБ. 1930-1945 / Сост. В. Гончаров, Сост. В. Нехотин // «Страна философов» Андрея Платонова

: проблемы творчество. Редактор-составитель Н.В.Корниенко. – М. : ИМЛИ РАН, «Наследие», 2000. – Вып.4 : Юбилейный – 960 с. – ISBN 5-9208-0248-0.

4.313. Архивы звука и образа. Сборник статей и методических материалов / Сост. и ред. Т.М.Горяева. – М., 1996. – 93 с.

4.314. Афанасьев, Ю. Н. Избавить историческую науку от мертвых пут сталинщины / Ю. Н. Афанасьев // Историки и писатели о литературе и истории. Матер. конференции 2 –28 апр. 1988 г. – Вопросы истории, 1988. – № 6. – С. 72–73.

4.315. Ашаренкова, Н. Г. Вплив цензури на діяльність публічних бібліотек України (20 –30 рр ХХ ст.) / Н. Г. Ашаренкова // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : Зб. ст. – 2001. – Вип. 5. – С. 93–101.

4.316. Бабенко, Л. Л. Особливості антирелігійної пропаганди 1920-х років та її альтернативи / Л. Л. Бабенко // Філософські обрії. – 2010. – № 24. – С. 222–235. – Бібліогр.: 29 назв. – укр.

4.317. Бабюх, В. А. Військова цензура 1920-х–1930-х рр. як один із напрямків контролю за інформацією / В.А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти. – К., 2005. – Вип. 30. – С.87–97.

4.318. Бабюх, В. А. Головне управління в справах літератури та видавництв УРСР та керівництво цензурними органами / В. А. Бабюх // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки – Кам'янець-Подільський : Кам'янець Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009 – Вип. 2. – С. 110–121.

4.319. Бабюх, В. А. Діяльність політичної цензури як форма ідеологічного контролю в Україні (192 –1930 рр.) / В. А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : зб. статей / відп.ред. П. Т. Тронько [та ін.] ; НАН України, Інститут історії України. – К. : Рідний край, 2000. – Вип. 34. – [Б. м.] : [б.в.], 2007. – С. 12–23.

4.320. Бабюх, В. А. Політична цензура в Україні : уроки минулого з проєкцією на сучасність / В.А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – Київ-Хмельницький, 2005. – Вип. 32. – С. 458–467.

4.321. Бабюх, В. А. Політична цензура 1920-х– 1930-х рр. в Україні : функції, форми та нормативне забезпечення / В. А. Бабюх // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 9. – С. 211–222.

4.322. Бабюх, В. А. Попередній цензурний контроль друкованих видань в 1920–1930-х рр. / В. А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 29. – Ч. 2. – С. 302 – 318.

4.323. Бабюх, В. А. Поширення політичних анекдотів у контексті реакції населення на суспільні процеси 20–30-х рр. ХХ ст. / В.А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – Вип. 31. – С. 78 – 89.

4.324. Бабюх, В. А. Регламентация використання архівних матеріалів у контексті створення системи політичної цензури в Україні (1920–1930-ті рр.) / В. А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 139–151.

4.325. Бабюх, В. А. Спадкоємність Російської імперії в організаційному становленні системи ідеологічного контролю в СРСР / Віталій Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 37. – С. 82–96.

4.326. Бабюх, В. А. Становлення та формування органів цензури в Україні в 1917–на початку 1920-х років / В. А. Бабюх // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – Вип. 27. – С. 73–84.

4.327. Баран, В. Цензура в системі тоталітаризму / В. Баран // Сучасність. – 1994. – № 6. – С. 104–117.

4.328. Баран В. Цензура та ідеологічний контроль в Україні (1946–1960-ті роки) / В. Баран // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 497 – 509.

4.329. Бережко, К. О. Радянська пропаганда як основний спосіб формування суспільної думки (на матеріалах історії Свідків Єгови) / К. О. Бережко // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 156. – С. 97-99. – Бібліогр. : 11 назв. – укр.

4.330. Білокінь, С. І. Голодомор і становлення «соціалістичного реалізму» в мистецтві / С. І. Білокінь // Образотворче мистецтво. – 2003. – № 2. – С. 40 – 43.7 іл.

4.331. Білокінь, С. І. Із практики поекземплярного дослідження українських совєцьких видань / С. І. Білокінь // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2008. – Вип. 1 (16). – С. 223–236. – Бібліогр. : 32 назв. – укр.

4.332. Білокінь, С. І. На полицях спецфондів у різні роки // Слово і час. – 1990. – № 1. – С. 69–76.

4.333. Білокінь, С. І. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено 1920–1941 / С.І. Білокінь // До джерел : Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ, Львів, 2004. – Т. II. – С. 554–602.

4.334. Білокінь, С. І. Становлення соцреалізму як «творчого методу» / С. І. Білокінь // Голод 1932–1933 років в Україні : причини та наслідки. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 185–199. – ISBN 966-00-0117-7.

4.335. Білокінь, С. І. Культурно-національне життя України 1917–1941 рр. і державний масовий терор / С.І. Білокінь // Україна : національна ідея : матеріали Міжнародної наукової конференції, 23 квітня 2002 р. ; М-во освіти і науки України, Ін-т історії НАН України, Київський міжнар. ун-т, УПЦ КП. - Київ : [б. в.], 2003. – С. 672–685.

4.336. Білокінь, С. І. Управління державним терором / С.І. Білокінь // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2002. – С.496–532.

4.337. Білоцерківський, В. Я. Партійне керівництво розвитком бібліотечної справи на Україні (1926–1937 рр.) / В. Я. Білоцерківський, В. П. Бурмака // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1984. – Вип. 24. – С.98–107.

4.338. Білошицький, С. Знищення опозиційної преси та впровадження цензури в 20-х роках як засіб встановлення однопартійної політичної системи / С. Білошицький // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : 3б. ст. ; НАН України. Ін-т історії України та ін.; Відп. ред. П. Т. Тронько. – К., 2001. – Вип. 12. – С. 42 – 55.

4.339. Блюм, А. В. Блокадная тема в цензурной блокаде. : По архивным документам Главлита СССР / Арлен Викторович Блюм // Нева : Ежемесячный литературный журнал. –2004. – № 1. – Б.м. – С. 238–245.

4.340. Блюм, А. В. Закат Главлита. Как разрушалась система советской цензуры: документальная хроника 1985–1991 гг. / Арлен Викторович Блюм // Книга. Исслед. и материалы : Сб. – М., 1995. – № 71. – С.168–187.

4.341. Блюм А. В. Министерство правды. Цензура : происхождение видов / А.В. Блюм // Новое время. – 2002. – № 22 (2949). – С. 36–38.

4.342. Блюм, А. В. «Снять контрреволюционную шапку...» : Пушкин и ленинградская цензура 1937 г. / А.В. Блюм // Звезда. – 1997. – № 2. – С. 209–215. – (Эссеистика и критика).

4.343. Бондар, Ю. Книга і боротьба поглядів : цензура заради влади / Юрій Бондар // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 10. – С. 37–41.

4.344. Борический, В. Я. Некоторые вопросы изучения советской периодической печати как исторического источника / В. Я. Борический // Некоторые проблемы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1978. – С. 23–29.

4.345. Бормотова, А. Р. Цензура печатных органов Курской области в начале Великой Отечественной войны / А. Р. Бормотова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена – 2009. – № 107. – С. 27–30.

4.346. Василева, О. Українська Книжкова палата перед її знищенням в 1930–1933. рр. / О. Василева // Український збірник. – Мюнхен, 1958. – Кн. 12. – С. 63–122.

4.347. Гаврада, І. Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації / І. Гаврада // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 95–106.

4.348. Гастинщиков, В. Цензура як елемент інформаційної війни / Валерій Гастинщиков // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 9. – С. 36–39.

4.349. Гімельдінова, З. Бібліотеки України в роки Великої Вітчизняної війни // Бібліотекознавство і бібліографія. – 1985. – Вип.25. – С.14.

4.350. Глазков, М. Н. Библиотечное дело : краткая хроника второй и третьей советских пятилеток / М. Н. Глазков // Библиотековедение. Журнал Российской государственной библиотеки. – № 1., 2009 – С. 117–122.

4.351. Глазков М. Н. Фонды советских библиотек в контексте истории Главлита 1930-х гг. / М. Н. Глазков // Information sciences. 2002. V. 20. Research papers Vilnius University. – Vilnius. – 2002. – P. 139–146.

4.352. Глазков, М. Н. Чистки массовых библиотек в Советской России (20-ые гг.) / М. Н. Глазков // Библиография. – 2000. – № 4. – С. 99–103 : портр. – (Страницы истории).

4.353. Гнедин, Е. В. В Наркоминделе. 1922–1939 / Е.В. Гнедин // Исторический сборник. – Париж, 1982. – С. 357–393.

4.354. Говорухина, К. А. Тоталитарная пропаганда : технологии манипулирования сознанием / К.А. Говорухина // Проблемы истории массовых политических репрессий в СССР. – Краснодар, 2006. – С.132–133.

4.355. Годун, Н. Висвітлення сучасною історіографічною наукою особливостей функціонування органів політичної цензури в УРСР (1928–1938) / Н. Годун // Український історичний збірник. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006. – Вип. 9. – С. 402–409.

4.356. Годун, Н. Висвітлення сучасною російською історіографією радянської політичної цензури 1930-х років / Н. Годун // Гуманітарно-економічні дослідження. – Миколаїв–Одеса : «ТОВ Від№, 2007. – Том IV. – С. 177–183.

4.357. Годун, Н. Періодична преса 30-х рр. в УСРР : засіб політичної цензури / Н. Годун // Бористен. – Дніпропетровськ: ТОВ «Перша міська друкарня», 2006. – № 10. – С.28–30.

4.358. Годун, Н. Політико-ідеологічний нагляд за кіно-театральними закладами наприкінці 1920–1930-х рр. / Наталія Годун // Український історичний збірник. – 2011. – Вип. 14. – С. 122–130.

4.359. Годун, Н. Політична діяльність А.Хвилі в УСРР (1926–1936 рр.) : функції і завдання головного цензора / Н. Годун // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2006 – Вип. 15. – С.155–167.

4.360. Годун, Н. Радіомовлення в УСРР 20-30-х рр. як об'єкт політичної цензури / Н. Годун // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 17. – С. 72–86. – Бібліогр. : 67 назв. – укр.

4.361. Годун, Н. Структура та функції органів політичної цензури в УСРР (1928-1938 рр.) / Н. Годун // Український історичний збірник – К. : Інститут історії України НАН України , 2007. – Вип. 10. - С. 168–177.

4.362. Голоха, Л. Державне управління бібліотечною справою в Україні : історичний аспект / Любов Голоха // Державне управління та місцеве самоврядування. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 1. – 89–100.

4.363. Горяева, Т. М. Биография Главлита / Т. М. Горяева // Государственная безопасность. Информационный бюллетень междунаrod. науч. конф. «КГБ : вчера, сегодня, завтра». – 1993. – С.26–32.

4.364. Горяева, Т. М. Журналистика и цензура (По материалам советского радиовещания 20–30-х годов. Источниковедческий аспект) / Т. М. Горяева // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 112–123.

4.365. Горяева, Т. М. Радиогазета 20–30-х гг. как исторический источник / Т. М. Горяева // История СССР. – 1984. – № 1. – С. 72–86.

4.366. Горяева, Т. М. Советская журналистика как исторический источник / Т. М. Горяева // Перестройка в исторической науке и проблемы источниковедения. – К., 1990. – С.41–42.

4.367. Гриневич, В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни : історіографічні нотатки / В. Гриневич // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. – 2007. – Вип. 16(1). – С. 405–434. – Бібліогр. : 118 назв. – укр.

4.368. Грідіна, І. М. Видавнича діяльність Московської Патріархії у роки Другої світової війни / І. М. Грідіна // Вісник Донецького університету. Серія «Б» : Гуманітарні науки. – Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1999. – Вип. 1. – С.50–56.

4.369. Грідіна, І. М. Метаморфози антирелігійної пропаганди радянської влади в Україні під час Другої світової війни / І. М. Грідіна // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 4. – С. 74–80. – Бібліогр. : 23 назв. – укр.

4.370. Грідіна, І. М. Радянська пропаганда та агітація як чинник духовного життя населення України під час Другої Світової війни / І. М. Грідіна // Історичні і політологічні дослідження. – 2008 – № 3–4. – С. 97–107.

4.371. Давидян, И. Частные письма эпохи гражданской войны. По материалам военной цензуры / И. Давидян, В. Козлов. Неизвестная Россия XX век. – Т. 2. – М : Историческое наследие, 1992. – С. 201–202.

4.372. Джамбинов, С. Эпитафия спецхрану?.. / С. Джамбинов // Новый мир. – 1990. – № 5. – С. 243–252.

4.373. Дзюба І. Література соціалістичного абсурду / І. Дзюба // Сучасність. – 2003. – № 1. – С. 88 – 113.

4.374. Дианов, С.А. Издательское дело на Урале в 1920–1930 гг. : цензурный контроль / С. А. Дианов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2011. – № 5 (11). – Ч. 1. – С. 51–55.

4.375. Дианов, С. А. Кадровый вопрос и становление системы повышения квалификации цензоров на Урале в 1920–1941 гг. / С. А. Дианов // Вестник Красноярского государственного педагогического университета. –Красноярск, 2011. – № 3. – С. 35-41.

4.376. Дианов, С. А. Место аппарата осведомления в системе политического контроля в период «военного коммунизма» / А. С. Дианов // Диалог культур и цивилизаций: тезисы VII Всероссийской научной конференции молодых историков. – Тобольск. ТГПИ им. Д. И. Менделеева, 2006. – С. 83–85.

4.377. Дианов, С. А. Органы Главлита и цензура зрелищ на Урале в 1922–1940 годах / А. С. Дианов // Вестник Пермского университета. История. – 2011. – Вып. 3 (17). – С. 28–34.

4.378. Дианов, С. А. Органы цензуры и партийные комитеты Урала в 1920–1930 годы / А. С. Дианов // Исторические исследования Сибири : проблемы и перспективы. – 2010. – С. 189–205.

4.379. Дианов, С. А. Практики взаимодействия местных органов Главлита и партийных комитетов ВКП(б) на Урале в 1920–1930-е годы / А. С. Дианов // Вестник челябинского государственного университета. – 2011. – № 12 (227). – История. Вып. 45. – С. 40–46.

4.380. Дианов, С. А. «Союз Безбожников» как институт советской системы политического контроля над населением Советской России в период нэпа (на материалах Пермского округа) // Материалы VIII Всероссийской научной конференции молодых историков. – Тобольск : ТГПИ им. Д. И. Менделеева, 2007. – С. 129–132.

4.381. Дианов, С. А. Советская цензура в 1920–1930-е гг. : проблема подготовки кадрового аппарата (на примере Уральской области) / С. А. Дианов // Дни науки исторического факультета – 2009 : Матер. II Междунар. науч. конф. ученых, посвященной 175-летию Киевского национального университета им. Тараса Шевченко. – Киев, 2009. – Вып. II. – Ч. 3. – С. 65–67.

4.382. Дианов, С. А. Формирование системы подготовки кадрового аппарата Главлита в конце 1920-х–1930-е гг. (на материалах Урала) / С. А. Дианов // Научное, педагогическое и просветительское наследие М. К. Любавского и актуальные проблемы социально-экономической и

политической истории России и ее регионов XVI–XX вв. – Уфа : Изд-во БашПГУ, 2010. – С. 173-176.

4.383. Дианов, С. А. Функции цензуры в политической системе СССР / С. А. Дианов // Матер. VII Междунар. науч.-практ. конференции «Актуальные достижения европейской науки». – София : Бял ГРАД-БГ ООД, 2011. – Т. 26. История. – С. 39–43.

4.384. Дровозюк, С. »Куркульська агітація»: радянський міф чи історична реальність? / С. Дровозюк // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – К., 2004. – Вип.7. – С.380–389.

4.385. Ерёмин, С. В. Пресса как средство манипуляции общественным мнением в СССР / С. В. Еремин // Человек в философско-культурологическом измерении. Материалы республиканской научно-теоретической конференции. – Нижневартовск, 1998. – С. 137–141.

4.386. Ерёмин, С. В. Роль советской пропаганды в трансформации политических парадигм большевизма в 1930-е гг. / С. В. Еремин // Культура постсовременного общества : философия, политика, искусство, мораль : Материалы межвузовской научно-теоретической конференции (г. Нижневартовск, 6-7 декабря 2002). – Нижневартовск, 2004. – С. 16–18.

4.387. Ерёмин, С. В. Место образа врага в советской политической культуре 1930-х гг. / С. В. Еремин // Деятельностное понимание культуры как вида человеческого бытия: материалы III Международной научной конференции. (Нижневартовск, 8–9 декабря 2005 года). – Нижневартовск, 2005. – С. 152–154.

4.388. Ерёмин, С. В. Образ внешнего врага в материалах газеты «Известия» в 1933–1941 гг. (на примере «германского фашизма») / С. В. Еремин // Социально-экономические проблемы регионального развития : Тезисы региональной научно-практической конференции. (Нижневартовск. 18 мая 2006). – Нижневартовск, 2006. – С. 181–188.

4.389. Дубровин, В. Б. Об эволюции газетных форм работы и жанров на радио (1922–1932 гг.) / В. Б. Дубровин // Журналистика : Наука. Образование. Практика. (Сб. статей). – Л., 1971 – С. 114–133.

4.390. Жирков, Г. В. История советской цензуры : период комиссародержавия (1917–1919 гг.) // Вестник СПУ. Сер. 2. – 1994. – № 1. – С. 82–92.

4.391. Жирков, Г. В. Уроки истории и современной практики цензурного режима / Г. В. Жирков // Цензура в России : история и современность. Вып. 1. – 2001. – С. 156 – 178.

4.392. Жить не по лжи: Сб. материалов: август 1973–февраль 1974. – Париж : Имка-пресс, 1975. – 205 с.

4.393. Зеленов, М.В. Аппарат цензуры – аппарат коммуникации при формировании и трансляции знаний в контексте краеведения / М. В. Зеленов // Актуальные проблемы социальной коммуникации: материалы Первой международной научно-практической конференции. Нижегородский государственный технический университет им. Р. Е.Алексеева. – Нижний Новгород, 2010. – С.408–409.

4.394. Зеленов, М. В. Главлит и историческая наука в 20–30-е годы : Контроль за развитием ист. науки / М. В. Зеленов // Вопросы истории. – 1997. – №3. – С. 21–36. – (Статьи). – Библиогр. : с. 35–36 (61 назв.).

4.395. Зеленов, М. В. Спецхран и историческая наука в советской России в 1920–1930-е годы / М.В. Зеленов // Отечественная история. – 2000. – № 2. – С. 129–141.

4.396. Золочевський, І. В. Аналіз визначень і класифікацій поняття «цензура» у вітчизняній науці й законодавчій практиці / І. В. Золочевський // Проблеми законності. – Харків., 2009. – Вип. 103. – С. 3–8.

4.397. Иванова, Л. В. Новый этап в создании документальной базы истории советской культуры / Л. В. Иванов // Культура развитого социализма : некоторые вопросы теории и истории ; АН СССР, Институт истории СССР – М. : Наука, 1978. – С. 430–457.

4.398. Из переписки А. В. Луначарского и П. И. Лебедева-Полянского // De visu. – 1993. – № 10. – С. 16–24.

4.399. Измозик, В. С. Руководство РКП(б) и организация советской цензуры / В. С. Измозик, Б. В. Павлов // Цензура в России : история и современность. – Вып. 1. – 2001. – С. 102-110.

4.400. Илизаров, Б. С. Развитие системы средств массовой информации и пропаганды СССР / Б. С. Илизаров, В. А. Козлов // Культура развитого социализма : некоторые вопросы теории и истории. ; АН СССР, Институт истории СССР – М. : Наука, 1978. – С. 401–429.

4.401. История книги и цензуры: материалы научной конференции, посвященной памяти Арлена Викторовича Блюма, 29-30 мая 2012 г. науч. ред. М. В. Зеленев. – СПб.: ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2013. – 272 с. – ISBN 978-58290-1298-4.

4.402. Ільєнко, І. «Не минайте ані титли, ніже тії коми...» : Тарас Шевченко під комуністичною цензурою // Кур'єр Кривбасу. – 1996. – № 55/56. – С. 8–12.

4.403. Каракоз, О. Бібліотечна цензура в Україні в двадцяті роки ХХ століття / О. Каракоз // Вісн. Кн. палати. – 2005. – № 11. – С.29–33.

4.404. Кашуба, О. В. Навчання цензорського складу Головного управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді міністрів УРСР / О. В. Кашуба // Сумський історико-архівний журнал. – 2011. – № 12–13. – С. 160–165.

4.405. Кашуба, О. В. Структура та функції Головліту в Українській РСР у 50-90-х рр. ХХ ст. / О.В. Кашуба // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2010. – Т. 18. – С. 100–105.

4.406. Кашуба О. В. Цензура в УРСР 1922–1994 рр. / О. В. Кашуба // Гілея : науковий вісник : Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 36. – С. 61–70. – Библиогр. в конце ст.

4.407. Кириєнко, О. Ю. Акредитація військових кореспондентів у Російській імперії (1914 – 1917 рр.): історико-правовий аспект / О. Кириєнко //

Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 3. – С. 338-341. –
Бібліогр.: 10 назв. – укр.

4.408. Кириєнко, О. Ю. Військова цензура в Російській імперії - проблеми інституалізації та функціонування / О. Ю. Кириєнко // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Педагогічні та історичні науки : сборник / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. - Вип. 81. - С. 259-265.

4.409. Кириєнко, О. Діяльність органів військової цензури 1914-1917 рр.: історико-правові аспекти / О. Ю. Кириєнко // Український історичний збірник. – К. : 2009 – Вип. 12. – С. 160-166.

4.410. Кириєнко, О. Ю. Діяльність органів військової цензури Південно-Західного фронту (1914-1917 рр.) / О. Ю. Кириєнко // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ : НПУ, 2010. - С. 126-133 . - ISBN 978-966-660-583-5.

4.411. Коржихина, Т. П. Политическая система СССР в 20–30-е годы / Т. П. Коржихина // Политические системы СССР и стран Восточной Европы. 20–60-е гг. Сборник статей. – М. : Наука, 1991. – С. 6–17.

4.412. Коржихина, Т. П. Рождение административно-командной системы управления / Т. П. Коржихина // Административно-командная система управления : Проблемы и факты. – М. : Наука, 1992. – С. 4–27.

4.413. Коржихина, Т. П. Советская номенклатура : становление и механизм действия / Т. П. Коржихина, Ю. Ю. Фигантер // Вопросы истории. – 1993. – № 7. – С. 25– 38.

4.414. Костик, Є. Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. / Є. Костик // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 11. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 274–292.

4.415. Костик, Є. Особливості становлення та розвитку книготорговельної мережі кооперативних видавництв в УСРР 1920-х рр. / Є. Костик // Наукові записки з української історії : Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 142–147.

4.416. Костик, Є. П. Функціонування органів політичної цензури та кооперативні видавництва (на матеріалах Центрального управління у справах друку (ЦУД) 20-х рр. ХХ ст.) / Є. Костик // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 13. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 238-249.

4.417. Костишева, С. О. Документи Головліту УРСР як джерело вивчення системи політико-ідеологічного контролю над друкованими ЗМІ / С. О. Костишева // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – Вип. 13. – К., 2005. – С. 107–117.

4.418. Костырченко, Г. В. Советская цензура в 1941–1952 годах / Г. В. Костырченко // Вопросы истории. – 1996. – № 11-12, 12.96. – С. 87–94

4.419. Коэн, С. Изучение России без России / С. Коэн // Свободная мысль. – 1998. – № 9 – 12. – С. 21–4.

4.420. Кравців, Б. Думки Івана Франка про соціалізм та комунізм і комуністична цензура / Б. Кравців // Календар-альманах Українського народного союзу. – 1966. – С. 65–73 (Кравців Б. Зібрані твори. Том III. К., 1994. С. 465–473).

4.421. Кравців, Б. Поезія Лесі Українки під радянською цензурою / Б. Кравців // Сучасність. – 1962. – Ч. 7. – С. 39–45.

4.422. Кравців, Б. «Кобзар» під цензурою / Б. Кравців // Зібрані твори . – Том II. – С. 151–156.

4.423. Кравченко, І. В. Цензура як засіб державної політики в Україні у 20-ті роки / І. В. Кравченко // Українська державність : історія і сучасність. – К., 1993. – С.281–282.

4.424. Крупський, І. Партійне керівництво пресою як форма контролю ЗМІ: російський досвід і українські реалії (1917-1925) / Іван Крупський // Теле- та радіожурналістика – 2012. – Вип. 11. – С. 32–39.

4.425. Кудрицька, Т. Цензура «de-jure» і «de-facto»: світовий контекст : / Т. Кудрицька // Журналіст України. – 2007. – № 10. – С.34–40.

4.426. Литвиненко, О. Інформаційний простір та його захист: теорія і практика / О. Литвиненко // Віче. – 2000. – № 10. – С. 119–127.

4.427. Мазурицкий, А. М. Влияние Главлита на состояние библиотечных фондов в 30-е годы XX века / А. М. Мазурицкий // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире : новые технологии и новые формы сотрудничества: VII Междунар. конф. «Крым –2000»: Матер. Конф. – Судак, 2000. – Т. 2. – С. 327-329.

4.428. Майдачевский, Д. «Редкие» – собрания заслужили право так называться из-за своей нелегкой судьбы / Д. Майдачевский, А. Федорова // Библиотека. – 2000. – № 10. – С. 86–87 : портр., фот. – (История в лицах и документах: Наследие).

4.429. Малежик, Д. І. Творча інтелігенція УРСР і влада в повоєнний період (1945-1953 рр.) / Д.І. Малежик // Сіверщина в історії України – 2011. – Вип. 4. – С. 411–414.

4.430. Маслова, И. И. Цензура как метод реализации государственно-конфессиональной политики в СССР / И. И. Маслова // Слов'янський вісник : Збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 14. – 63–65.

4.431. Масненко, В. Цензура в підрадянській Україні 20-х років : система, інституцій, репресивна політика / В. Масненко // Сучасність. – 1997. – №6. – С.81–90.

4.432. Методологические проблемы изучения средств массовой коммуникации : Сборник статей. / Отв. ред. В. И. Михалкович и В. Т. Стигнеев. – М., 1985. – 197 с.

4.433. Михайленко, А. Через терни Головліту : Цензура давня і сьогочасна / А. Михайленко // Урок української. – 2002. – № 10. – С.11–15.

4.434. Мишанич, О. В. Українська література під заборонаю 1937–1990 [Текст / О.В. Мишанич // Повернення : літ.-крит. ст. і нариси. – К. : Обереги, 1993. – С. 234–250 – ISBN 5-8104-0039-6 .

4.435. Мовчан, О. Роль засобів масової інформації в організації дозвілля міського населення України у перше десятиріччя радянської влади / О. Мовчан // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – К., 2004. – Вип.7. – С. 174–205.

4.436. Молоткіна В.К. Види діяльності органів контролю (цензура) за друкованими виданнями радянської України (20-30-ті рр. ХХ ст.) / В.К. Молоткіна // Питання історії України. Збірник наукових праць. - Чернівці, 2011. - Т. 14. - С. 88-92.

4.437. Молоткіна, В. Ідеологічний нагляд за друкованою продукцією в УСРР у першій половині 1920-х рр. / В. Молоткіна // Схід. – 2011. – № 7 (114). – С. 132-136. – Бібліогр.: 33 назв. – укр.

4.438. Молоткіна, В. Особливості ідеологічного контролю за видавничою діяльністю в УСРР в другій половині 20-х рр. ХХ ст. / В. Молоткіна // Наукові записки з української історії. – 2011. – Вип. 27. – С. 120–126.

4.439. Молоткіна, В. Особливості функціонування газетної періодики в Радянській Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. / Валентина Молоткіна // Часопис української історії. - К.: 2012. – Вип. 22. – С. 54–59.

4.440. Молоткіна В.К. Перетворення преси у засіб комуністичної пропаганди в 1920-ті роки / В.К. Молоткіна // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. -Вип. 25. - Переяслав-Хмельницький, 2010. - С. 124-127.

4.441. Молоткіна В.К. Політична цензура друкованих видань в Радянській Україні в 1930-ті рр. / В.К. Молоткіна // Література та культура Полісся. - Вип. 67: Проблеми історії, літератури та культури у регіональному науковому вимірі / від. ред. і упоряд. Г.В. Самойленко. -Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2011. С. 133-142.

4.442. Молоткіна В.К. Створення системи ідеологічного керівництва та контролю за видавничою діяльністю в УСРР-УРСР в 30-ті рр. ХХ ст. / В.К. Молоткіна // Історичні записки: Збірник наукових праць / Гол. ред. В.П. Михайлюк. - Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. - Випуск 34. -С. 155-162.

4.443. Мукомела, О. Г. Розстріляне відродження і українська журналістика / О. Г. Мукомела // Вісник Київського ун-ту. Серія : Журналістика. – К., -1993. – С. 3 – 12.

4.444. Мукомела, О. Г. Тоталітарний терор в українській журналістиці / О. Г. Мукомела // Пам'ять століть. – 1997. – № 2. – С. 120 – 124.

4.445. На идеологическом фронте борьбы с контрреволюцией: Сб. статей. – М. : Красная новь, 1923. – 262 с.

4.446. На подступах к спецхрану . Труды межрегиональной научно-практической конференции «Свобода научной информации и охрана государственной тайны : прошлое, настоящее, будущее», 24–26 сент. 1991 г., Санкт-Петербург / Под ред. М. Б. Конашева. – СПб., 1995. – 107 с.

4.447. Олійник, Ю. В. Радянська пропаганда на території Хмельниччини в роки нацистського окупаційного режиму (1941–1944 рр.) / Ю. В. Олійник // Освіта, наука і культура на Поділлі. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Т. 12: Мат. восьмого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі. Присв. 90-річчю Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка». — С. 184–191.

4.448. Очеретянко, В. Загратовані книги: Встановлення парт.-джерж. контролю над вид., розповсюдж. та використ. л-ри в Україні у 20 – 30-ті рр. / В. Очеретянко // З арх. ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1999. – № 1/2. – С. 128 – 141.

4.449. Очеретянко, В. І. Історичні видання Всеукраїнської Академії наук в лещатах цензури (кінець 20-х – початок 30-х рр. / В. Очеретянко // Історичне краєзнавство і культура: VIII Всеукр. наук. конф.: Наук. доп. та повідомл. / Ін-т історії України НАН України, Всеукр. спілка краєзнавців; Редкол.: П.Т.Тронько (голова) та ін. – К.; Х., 1997. – Ч. 2. – С. 200 – 201.

4.450. Очеретянко, В. І. Основні етапи формування політичної цензури в радянському суспільстві в 20–30-і рр. ХХ ст. / В. Очеретянко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). – К., 2001. – Вип. 14. – С. 297 – 312.

4.451. Очеретянко, В. Політична цензура в системі контролю за особистістю та суспільством : До 80-річчя створення рад. цензури / В. Очеретянко // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2 (6/7). – С. 70 – 79.

4.452. Очеретянко, В. І. Цензура підготовки і видання суспільно-політичної літератури (20 – 30 рр.) / В. Очеретянко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: (Зб. ст.). – К., 1999. – Вип. 8. – С. 381 – 386.

4.453. Очерки истории русской советской журналистики. 1917 – 1932. / Отв. ред. А. Г. Деменьев. – М.: Наука, 1966. – 508 с.

4.454. Позняков, В. В. Внешняя политика трех великих держав и образ союзников в советской пропаганде в годы второй мировой войны. 1939–1945 гг. / В. В. Позняков // Ялта 1945 г. Проблемы войны и мира. – М. : 1992. – С. 165–179.

4.455. Позднякова, І. Цензурна політика періоду становлення Радянської влади: 1917–1919 рр. / І. Позднякова // Бористен. – 2005. – № 8. – С.18-19.

4.456. Політична цензура в Україні (аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 11. – С. 2 – 29.

4.457. Поліщук, Я. Простір ідеологічного впливу. До природи репрезентації / Я. Поліщук // Український історичний збірник 2008. – Вип. 11. – С. 428–443. – Бібліогр.: 26 назв. – укр.

4.458. Полонська-Василенко, Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Збірник на пошану українських учених знищених большевицькою Москвою. – Париж – Чикаго, 1962. – С. 102–118.

4.459. Прохоров, Е. П. Классовость журналистики: (К вопросу о марксистской концепции журналистики). // Вестник МГУ. Серия «Журналистика». – 1972. – № 4. – С. 50 – 61; № 6. – С. 13 – 20.

4.460. Прохоров, Е. П. Семиотические проблемы деятельности средств массовой информации / Е. П. Прохоров // Материалы научного семинара «Семиотика средств массовой коммуникации». Ч. 1. – М., 1973. – С. 50–57.

4.461. Романенко, Т. В. Головліт РНК УРСР (1941–1945 рр.): організаційно-структурний аспект / Тетяна Романенко // Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії: матеріали Других всеукр. драгоманівських читань молодих істориків, 14 берез. 2008 р. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова [та ін.]. – К., 2009. – С. 127–130. – Бібліогр. : с. 129–130.

4.462. Романенко, Т. В. Діяльність органів цензури в південних областях Української РСР в роки Другої світової війни (1939-1945) / Т. В. Романенко // «Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії» : Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, Севастополь, 6–7 жовтня 2011 р. – Севастополь, 2011. – С. 592–595.

4.463. Романенко, Т. В. Кадрове забезпечення центрального апарату Головного управління у справах літератури та видавництв Української РСР 1941-1945 рр. / Т. В. Романенко // «Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини» : Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, Київ, 15 березня 2012 р. – Київ, 2012. – С. 461–464.

4.464. Романенко, Т. В. Нормативне забезпечення діяльності Головного управління у справах літератури та видавництв УРСР (30-ті рр. ХХ ст.) / Т. В. Романенко // «Розвиток наукових досліджень 2008» : Матеріали четвертої міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 24–26 листопада 2008 р. – Полтава : «ІнтерГрафіка», 2008. – Т. 4. – С. 78–81.

4.465. Романенко, Т. В. Нормативно-правове забезпечення діяльності органів цензури УРСР у роки Другої Світової війни / Т. В. Романенко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв. – 2010. – № 2. – С.152–157.

4.466. Романенко, Т. В. Організаційно-кадрове забезпечення цензурної діяльності в УРСР першої половини 40-х рр. ХХ ст. / Т. В. Романенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені

М. П. Драгоманова. Серія 6, Історичні науки : збірник / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 7. – С. 237–243

4.467. Романенко, Т. В. Політико-ідеологічний контроль бібліотек і книготоргівельної мережі УРСР в роки Другої Світової війни / Т. В. Романенко // «Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії» : Збірник наукових статей учасників Третіх всеукраїнських драгоманівських читань молодих істориків, Київ, 12 березня 2010 р. – Київ, 2010. – С. 295–305.

4.468. Романенко, Т. В. Радянська політична цензура радіомовлення в УРСР в роки Другої Світової війни / Т. В. Романенко // Гілея: Науковий вісник. – Вип. 37. – Київ, 2010. – С. 134-141.

4.469. Романенко, Т. В. Радянська цензура друкованих видань на території південно-східних областей Української РСР в роки Другої Світової війни (1939–1945) / Т. В. Романенко // «Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини» : Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, Дніпропетровськ, 25 травня 2011 р. – Дніпропетровськ, 2011 – С. 367–370.

4.470. Романенко, Т. В. Радянська цензура друкованих періодичних видань УРСР у роки Другої Світової війни / Т. В. Романенко // Вісник Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв. – Вип. 4. – Київ, 2011. – С. 235– 238.

4.471. Романенко Т.В. Створення механізму ідеологічного управління радіомовленням в СРСР в 20-х на поч. 30-х рр. ХХ ст. / Т.В. Романенко // «Розвиток наукових досліджень 2008» : Матеріали п'ятої міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 23-25 листопада 2009. – Полтава : «ІнтерГрафіка», 2009. – Т. 5. – С. 91-94.

4.472. Романенко, Т. В. Сучасна російська історіографія радянської політичної цензури 20-40 рр. ХХ ст. / Т. В. Романенко // Пам'ять століть. – 2010. – № 4– 5 (86-87). – С. 291– 300.

4.473. Романенко, Т. Сучасна українська історіографія радянської політичної цензури 20–40-х рр. ХХ ст. / Тетяна Романенко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги). Матеріали міжнародної наукової конференції – К., 2011 – С.216 – 224.

4.474. Романенко, Т. В. Харківський період діяльності Головного управління у справах літератури та видавництва Української РСР (1943 р.) / Т. В. Романенко // «Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини» : Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, Харків, 15 грудня 2010 р. – Харків, 2010. – С. 378–381.

4.475. Романенко, Т. В. Цензорський контроль в засобах масової інформації УРСР (1944-1945 рр.) / Т.В. Романенко // «Наукові дослідження – теорія та експеримент 2009» Матеріали четвертої міжнародної науково-практичної конференції, Полтава, 18–20 травня 2009. – Полтава : «ІнтерГрафіка», 2009. – Т. 4. – С. 72-74.

4.476. Рудий, Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело / Г. Рудий // Бібл. вісн. – 2008. – N 1. – С. 29–35. – укр.

4.477. Савченко, І. Ідеологічна складова книговидавництва в УРСР (1919–1920 рр.) / Ірина Савченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : Зб. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – Вип. 37. – С. 96 – 111.

4.478. Сарнов, Б. Зачем мы открываем запасники / Б. Сарнов // Огонек. – 1990. – № 3. – С. 17 – 20.

4.479. Сегеда, С. П. Радянська військова преса на території України в роки Другої Світової війни / С. П. Сегеда // Гілея : науковий вісник. – К., 2011. – Вип. 44 (2). – С. 156–162. – Бібліогр. в кінці ст.

4.480. Седельников, В. ЧК и архивы: Два эпизода из истории архивного дела в первые годы советской власти / В. Седельников // Звенья (исторический альманах). – Вып. 1. – М. : Прогресс, Феникс, АТНЕНЕУМ, 1991. – С. 451–463.

4.481. Селезнева, И. Н. Интеллектуалам в советской России места нет / И. Н. Селезнева // Вестник Российской академии наук. – 2001. – № 8. – Т. 71. – С. 738–741.

4.482. Сергійчук, В. Українська книга у вогні : [Про геноцид укр. кн.] / В. Сергійчук // Друкарство. – 1996. – № 1/2. – С. 8–9.

4.483. Симкин, Е. Я. Изучение журнальной периодики как научная проблема / Е. Я. Семкин // Вестник МГУ. Сер. II. «Журналистика». – 1976. – № 6. – С. 87–102.

4.484. Ситник, О. Формування ідеології авторитаризму та її поширення в СРСР та УСРР протягом 1920-х років / О. Ситник // Схід. – 2009. – № 9 (100). – С. 77–80. – Бібліогр. : 31 назв. – укр.

4.485. Слободян, С. І. Пропаганда як інформаційний важіль політичної влади / С. І. Слободян // Нова парадигма. – К., 2007. – Вип.65, ч.2. – С.272–279.

4.486. Смірнова В. І. Колекція підпільно-партизанської преси України 1941–1944 рр. / В. І. Смірнова // Архіви України. –2010. – № 5. – С. 118-133. – Бібліогр. : 58 назв. – укр.

4.487. Сніцарчук, Л. Українська преса міжвоєнної Галичини і цензура : особливості відносин / Лідія Сніцарчук // Журналістика, філологія та медіаосвіта : Збірник наукових доповідей у 2 т. – Полтава : Освіта, 2009.- Том 1. Журналістика, філологія та медіаосвіта – С. 330–334.

4.488. Стародубець, Г. Лозунгова агітація та «шептана пропаганда» як форми антирадянського руху опору у 1945 р. / Г. Стародубець // Наук. пр. – Тернопіль, 2005. – Вип.2. – С.224–229.

4.489. Стебницький, П. Очерк развития действующего цензурного режима в отношении малорусской письменности / П. Стебницький // Наука і культура. – Вип. 26/27. – К., 1993. – С. 94–110.

4.490. Стоцький, Я. Атеїстична пропаганда у контексті обмеження свободи совісті в західних областях України (1954–1959 рр.) // Історія України : маловідомі імена, події, факти. – К., 2008. – Вип. 35. – С.221–241.

4.491. Стоян Т. «Дворушник-націоналіст» Карпеко – керівник радіомовлення УСРР (1933-1934 рр.) / Т. Стоян // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика – Ч. 2. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. – №15 (2). – С. 208–217.

4.492. Стоян, Т. А. «Неприхований контрреволюціонер» Михайло Булгаков : творча інтелігенція під політичним тиском радянської цензури 20–30-х рр. / Т. А. Стоян // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2010. – Вип. 58 : Проблеми філології, історії та культури ХХ століття у сучасних дослідженнях. – С. 48–58

4.493. Стоян, Т. А. Наукова школа М.С.Грушевського в умовах тотальної ідеологізації історичної науки 1920-х рр. в УСРР / Т. А. Стоян // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 43 (1). – С. 70–77.

4.494. Стоян, Т. А. Образотворче мистецтво як об'єкт політичної цензури в радянській Україні 20-30 років ХХ ст. / Т. А. Стоян. // Вісн. Держ. Академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – № 2. – С.135–140.

4.495. Стоян, Т. А. Періодичні видання 1920–1930-х рр. : джерело вивчення радіоцензури в УРСР / Т. А. Стоян // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : Науково-практичний збірник / Акад. праці і соц. відносин Федерації профспілок України. – К. : Сталь, 2010. – № 1 (53)'2010. – С. 175–185 . – ISBN 966-64-021-7.

4.496. Стоян, Т. А. Політико-ідеологічна уніфікація методології радянської історичної науки : стратегія планових дискусій 1928–1931 рр. / Т. А. Стоян // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин : Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2009. – Вип. 55 : Проблеми філології, історії та культури України у сучасних дослідженнях. – С. 194–207.

4.497. Стоян, Т. А. Політична цензура 1920–1930-х років та її вплив на митців України: М. О. Булгаков // Вісник. – К., 2010. – №3 (55). – С.110–116.

4.498. Стоян, Т. А. Політичне радіомовлення в Україні 1920–30-х рр. : організаційні форми та ідеологічні функції / Т. Стоян // «Гілея (науковий вісник)» : Збірник наукових праць. – К., 2009. Випуск 28 – 2009 – С. 20–28.

4.499. Стоян, Т. А. Політичні репресії проти учених-істориків в Україні 1930-х рр. / Т. Стоян // Вісник. – К., 2010. – № 2(54). – С. 118–124.

4.500. Стоян, Т. А. Радянська система політичної цензури 1920–1930-х рр. : порівняльний аналіз сучасної російської та української історіографії / Т. Стоян // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2007. – №16 (2). – С.308-316.

4.501. Стоян Т. Російські документальні видання з історії становлення та функціонування системи політичної цензури в СРСР 1920–1930-х рр. / Т. Стоян // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. пр. 2009. – Вип. 16. – С. 46–53. – Бібліогр. : 38 назв. –укр.

4.502. Стоян, Т. А. Становлення системи політичного інформування в радянській Україні на початку 1920-х рр. / Т. А. Стоян // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 34. – С. 89–98.

4.503. Стоян, Т. А. Українське радянське кіно та політична цензура 1920-х років / Т. А. Стоян // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 51 (№9). – С. 58–63.

4.504. Стоян, Т. А. Формування методологічних засад політичної цензури в галузі суспільствознавчих досліджень в Україні 20–30-х років ХХ ст. / Т. А. Стоян // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Українська АН. –К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 35. – С. 99–108.

- 4.505. Страницы отечественной художественной культуры. 30-е годы. Сборник. / ред. Е. С. Громов – М. : Гос. ин-т искусствознания, 1995. – 206 с.
- 4.506. Тимошик, М. Видавнича справа в країні за радянської доби (1920–1990) : орг.. аспект / М. Тимошик // Вісн. кн. Палати. – 2004. – № 2. – С. 40–50.
- 4.507. Тимошик, М. Українська журналістика в лещатах московської цензури / М. С. Тимошик // Пам'ять століть. – 1997. – № 2. – С. 114–117.
- 4.508. Тищенко, Ю. Сучасне становище книжкової справи на Україні. / Ю. Тищенко // Нова Україна. – Прага-Берлін. – 1923. – № 6. – С. 16–23.
- 4.509. Фарсобин, В. В. К вопросу о периодической печати как источнике по истории Великой Октябрьской социалистической революции на местах (октябрь 1917–февраль 1918 гг.) / В. В. Фарсобин // Проблемы источниковедения. – Т. 11. – М. : Изд-во Академии наук СССР 1963. – С. 46 – 66.
- 4.510. Федорук, О. Аппіїв шлях українського мистецтва, або Цензура пряма і перевертлена / О. Федорук // Універсум. – 1995. – № 5/6. – С. 40–43.
- 4.511. Федотова, О. Відділ спецфондів у структурі Книжкової палати України (1944–1956 рр.) / О. Федотова // Вісн. Кн. палати. – 2002. – №4. – С. 28–29.
- 4.512. Федотова, О. Ідеологічний контроль бібліографічної продукції в Україні на початку 70-х років ХХ століття / О. Федотова // Вісн. Кн. палати. – 2005. – № 3. – С.34–36. – (Історичні розвідки)
- 4.513. Федотова, О. О. Контроль друкованої продукції в Україні під час Великої вітчизняної війни 1941–1945 років // Українознавство № 1., 2008. – С. 116–120.
- 4.514. Федотова, О. Книга як об'єкт цензурної політики / О. Федотова // Вісник Книжкової палати. – 2003. – №6. – С. 30 – 35.
- 4.515. Федотова, О. Методологічні принципи дослідження політичної цензури творів друку : українознавчий ракурс / О. Федотова // Вісник Книжкової палати. – 2009. – N 6. – С. 43–47. – Бібліогр. в кінці ст.

4.516. Федотова, О. Особливості джерельної бази дослідження цензури друкованих видань в підрадянській Україні / О. Федотова // Українознавство. – 2007. – № 3. – С. 77–81.

4.517. Федотова, О. Обмеження друкованого слова в Україні у тридцятих роках ХХ століття / О. Федотова // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 3. – С. 32–38. – Бібліогр. в кінці ст.

4.518. Федотова, О. Політична цензура в УСРР – УРСР : практика обмеження друкованої продукції / О. Федотова // Вісн. Кн. палати. – 2012. – №2. – С. 45–47.

4.519. Федотова, О. Цензура друкованих видань в Україні під час Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років / О. Федотова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ., 2006. – Історія. Вип. 87–88. – С. 57–60.

4.520. Федотова, О. О. Цензура рукописного та друкованого слова як давнє соціокультурне явище / Оксана Олнґівна Федотова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К. : Міленіум, 2012. – № 1. – С. 178–181.

4.521. Фесенко, А. М. Вплив декларації про державний суверенітет на розвиток конституційного ладу України / А. М. Фесенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 3. – С. 129–134. – Бібліогр. : 34 назв. – укр.

4.522. Хюренина И. Ю. Культурные процессы и формирование тоталитарного общественного сознания при сталинизме (1920–30-е гг.) / И. Ю. Хюренина // Новые страницы в истории Донбасса : Статьи. – Донецк, 1997. – Кн. 5. – С. 102–113.

4.523. Цензура в России. Тезисы научной конференции 13 – 15 ноября 1995 г., Екатеринбург. – Екатеринбург : Библиотека имени В. Г. Белинского, 1996. – 118 с.

4.524. Цензура в России: История и современность . Тезисы конференции 20 – 22 сентября 1995 г. Санкт-Петербург // редколлегия В. Р. Фирсов,

М. Б. Конашев, С. А. Орлов ; отв. редактор М. Б. Конашев. – СПб. : Российская национальная библиотека, 1995 – 66 с.

4.525. Цензура в царской России и Советском Союзе : Материалы конференции 24–27 мая 1993 г. Москва. – М. : Рудомино, 1995. – 176 с.

4.526. Цензура иностранных книг в Российской империи и Советском Союзе : Каталог выставки. Москва. Май – июнь 1993 г. / Гос. публич. ист. б-ка и др. – М. : Рудомино, 1993. – 104 с., [3] л. ил. – ISBN 5-7380-0025-0.

4.527. Чабанна, М. Цензурна політика тоталітарної держави та ідеологічний монізм / М. Чабанна // Політ. менеджмент –2005. –№ 4. –С. 99-106. –Бібліогр. : 10 назв. –укр.

4.528. Ченцов, В. Табу – на думку, заборона – на слово : за матеріалами роботи політконтролю НК ДПУ у 20-ті рр. / В. Ченцов // З архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1994. – №1. – С.12–28.

4.529. Чолдин, М.-Т. Цензура иностранной книги в России и Советском Союзе : пер.с англ. Ю. Г.Фридштейна / М.-Т. Чолдин // Актуальные аспекты деятельности зарубежных библиотек. События международной библиотечной жизни. – 1993. – Вып.2. – С. 49–60. – (Библиотечное дело и библиография : Экспресс-информ. / РГБ).

4.530. Шалигіна, Д. Плакатна пропаганда в Україні в період Другої світової війни / Д. Шалигіна // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії . – 2008. – Вип. 11. – С. 192-202.

4.531. Шаповал, Ю. Комуністична цензура : штрихи до портрета / Ю. Шаповал // Бахмутський шлях. – 2001. – № 1–2. – С. 84–110 .

4.532. Шаповал, Ю. «Навікнах – грати, на ідеях – грати» / Ю. Шаповал // День. – 2003. – № 148, 23 серп. – С.5.

4.533. Choldin, M.-T. The New Censorship : Censorship by Translation in Soviet Union [Text] / M.-T. Choldin // The Journal of Library History. – 1986. – Vol. 21, № 2 : University of Texas Press. – P. 334 – 349.

4.534. Choldin, M.-T. Censorship under Gorbachev [Text] / M.-T. Choldin // Solanus. – 1991. – № 5. – P. 130 – 142.

4.535. Choldin, M.-T. Sovereign Censorship. State v[er]u[s] Printed Word in the Slavic Land [Text] / M.-T. Choldin // Censorship in the Slavic Word. An Exhibition at the University of Illinois Library Urbana-Champaign. – April 21 – July 3, 1986, N-Y. – P. 10 – 37.

4.536. Fridberg, M. Soviet books censors and readers [Text] / M. Fridberg // Literature and Revolution in Soviet Russia. 1917–1962. A Symposium. – London ; N.Y. ; Toronto, 1963. – P. 198 – 210.

4.537. Gorohoff , B. I. Publishing in the USSR [Text] / B. I. Gorohoff // Slavic & East European series. – Vol. XIX. – Indiana Univ. Publishers. – 1959. – P. 73–83.

4.538. Simmons, E. J. The Origins of literature Control [Text] / E. J. Simmons // Survey. London. – 1961. – № 36. – № 37. – P. 68 – 81.

4.539. Tucher R. Stalinism as Revolution from Above [Text] / R. Tucher // Stalinism : Essays in Historical Interpretation. – N.Y., 1997. – P. 7 – 29.

5. Дисертації та автореферати дисертацій

5.540. Автушенко, І. Б. Тоталітаризація культурної сфери суспільного життя в УРСР (20-30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 20 с.

5.541. Бабюх, Віталій Антонович Політична цензура в Україні в 1920-1930-х рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Бабюх Віталій Антонович ; НАН України, Інститут історії України. – К., 2007. – 23 с.

5.542. Бабюх, В. А. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 : захищена 30.11.2007. / Бабюх Віталій Антонович ; НАН України, Інститут історії України. – К., 2007. – 290 арк. - арк. 205-263.

5.543. Волгушева А. О. Культурная политика советской власти и художественная интеллигенция (1917-1932 гг.) : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Саратовский государственный университет им. Н. Г. Чернышевского. – Саратов, 2004. – 24, [1] с.

5.544. Годун, Наталія Юріївна Функціонування органів політичної цензури в культурно-освітніх установах УРСР в 1928-1938 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Годун Наталія Юріївна ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2008. – 19 с.

5.545. Годун, Наталія Юріївна Функціонування органів політичної цензури в культурно-освітніх установах УРСР в 1928-1938 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 : захищена 23.05.2008. / Годун Наталія Юріївна ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – К., 2007. – 220 арк. – Бібліогр.: арк. 184-220.

5.546. Горяева Т. М. История советской политической цензуры 1917–1991 гг. : автореф. дис. ... докт. ист. наук : 07.00.02 / Рос. гос. гуманитар. ун-т – М., 2000. – 40 с.

5.547. Голоха, Любов Федорівна Модернізація державного управління бібліотечною справою в Україні : теоретико-методологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Голоха Любов Федорівна ; Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Д., 2009. – 20 с. : іл. – Бібліогр.: с. 17–18.

5.548. Демин, В. И. Борьба партийно-гос.дарственных органов с инакомыслием в советской провинции : 1917–1945 гг. (на материалах Курского края) : автореф. дис. ... канд. ист. Наук : 07.00.02 / В. И. Демин ; Курский государственный технический университет. – Курск, 2005. – 23 с.

5.549. Дианов, С. А. Политический контроль в Пермском крае в 1919–1929 гг. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / С. А. Дианов ; Пермский государственный педагогический университет. – Пермь, 2007. – 26 с.

5.550. Дробот І.І. Партийное руководство идейно-политической работой комсомольских организаций в освобожденных районах Украины 1943-1945 гг. : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.01. : захищена 25.02.1987 / Дробот Иван Иванович; – Киев, 1985. – 257 с.

5.551. Каракоз, О. О. Цензура в публічних бібліотеках України: сутність та форми прояву (1917-1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Київський національний ун-т культури і мистецтв. – К., 2006. – 21 с.

5.552. Кашуба, Ольга Віталіївна Документи Головліту УРСР як історичне джерело (1944-1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Кашуба Ольга Віталіївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. - К. : [б. и.], 2012. - 17 с.

5.553. Кирієнко, Олександр Юрійович Військова цензура в Україні (липень 1914 р. - лютий 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кирієнко Олександр Юрійович ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - К., 2011. - 20 с.

5.554. Коляструк, Ольга Анатоліївна Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. А. Коляструк ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2003. – 20 с. ; 21 см.

5.555. Костик, Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2006. – 20 с.

5.556. Кочетова, Е. В. Средства массовой информации и цензура в послевоенные годы 1945–1953: На материалах Пензенской области : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Пензенский государственный педагогический университет им. В.Г. Белинского. – Пенза, 2006. – 21 с.

5.557. Левченко, И. Е. Цензура как общественное явление : автореф. дис. канд. философ, наук: 23.00.03 / Уральский гос. университет. – Екатеринбург, 1995. – 19 с.

5.558. Левченко, Илья Евгеньевич Цензура как общественное явление : дис. ... канд. филос. наук : 23.00.03. – Екатеринбург, 1995. – 144 с.

5.559. Майорова, О. В. Литературная цензура и проблема становления «русской идеи» в художественно-публицистическом процессе XIX–XX веков : автореф. дис... канд. филол. наук : 10.01.10 / Кубан. гос. ун-т. – Краснодар, 2006. – 22 с.

5.560. Маньковська, Р. В. Музейництво в Україні : питання теорії і практики (1917–червень 1941рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / НАН України. Ін-т історії України. – К., 1997. – 21 с.

5.561. Молоткіна, Валентина Костянтинівна Видавнича справа в Радянській Україні в 20-30-і роки ХХ ст. : автореферат дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / В. К. Молоткіна ; Держ. вищ. навч. закл. "Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди". - Переяслав-Хмельницький : [б. и.], 2012. - 44 с.

5.562. Молчанов, Л. А. Газеты России в годы революции и гражданской войны (окт. 1917-1920 гг.) : Опыт комплексного исследования : автореф. дис. ... доктора ист. наук : 07.00.09 / Рос. гос. гуманитар. ун-т. – Москва, 1998. – 45 с.

5.563. Подлужная, Алла Михайловна Политическая цензура в пензенском регионе в 1920-е – 1930-е гг. : автореферат дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Пенз. гос. пед. ун-т им. В. Г. Белинского. – Пенза, 2007. – 21 с.

5.564. Позднякова, Інна Сергіївна Цензурна політика в радянській Росії у 1917-1929 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Позднякова Інна Сергіївна ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2010. – 20 с.

5.565. Потапчук В. Ф. Н. А. Скрыпник и идеологическая борьба на Украине в период строительства социализма : автореф. дис... канд. философ. наук / Львов. гос. ун-т им. И. Франко – Львов, 1967 – 22 с.

5.566. Процик, Л. Л. Театр імені Івана Франка : становлення та тенденції розвитку (20-ті рр. ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К., 2005. – 20 с.

5.567. Святненко, Г. В. Становлення і розвиток вузів культури й мистецтва в Україні в радянський період : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 17.00.01 / Київ. держ. ін-т культури. – К., 1996. – 22 с.

5.568. Солодовников, М. В. Цензура как механизм социального контроля: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04 / Московский госу. ун-т им. . М. В. Ломоносова – М., 2011. – 29 с.

5.569. Стоян, Тетяна Андріївна Політична цензура в УРСР у 20–30-ті рр. XX ст. : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Стоян Тетяна Андріївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 36 с.

5.570. Ступак, В. Л. Діяльність київських бібліотек по забезпеченню культурних потреб населення у 1921-1929 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. : 17.00.08 / Київ. держ. ін-т культури. – К., 1995. – 21 с.

5.571. Суров, А. В. Цензурная политика Советского государства в 1917 – начале 1930-х годов : автореф. дис. ... канд. ист. Наук : 07.00.02 / Ярославский гос. ун-т. – Ярославль, 2002. – 21 с.

5.572. Тарапон, О. А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 – початок 1930-х рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 1999. – 20 с.

5.573. Турицын, И. В. Советская власть и российская пресса: проблемы взаимоотношений и взаимовлияния (1921–1929 гг.) : автореф. дис. ... докт. ист. наук : 07.00.02 – М., 1998. – 39 с.

5.574. Федотова, Оксана Олегівна Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР: становлення, технологія, еволюція. 1919-1990 рр. : автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Федотова Оксана Олегівна ; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди». - Переяслав-Хмельницький : [б. в.], 2009. - 33 с.

5.575. Ярмолич, Федор Кузьмич Цензура на Северо-Западе СССР. 1922-1964 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург 2010. – 23 с.

Електронні ресурси

5.576. Дианов, С. А. Организационное строительство местных органов Главлита на Урале в 1922-1941 гг. [Електронний ресурс] / С. А. Дианов. –

Режим доступу : <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/dianov/>
(дата розміщення : 01.10.2010). – Назва з екрана.

5.577. Владимиров, В. М. Преса тоталітарної моделі : насильство над свободою інтерпретації [Електронний ресурс] / В. М. Владимиров // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=348> – Назва з екрана.

5.578. Правила по сохранению военной тайны в печати Красной Армии (на военное время) [Електронний ресурс] – <http://www.soldat.ru/doc/nko/text/1944-034.html>. — Назва з екрана.

5.579. Приказ Заместителя Народного Комиссара Обороны № 0451 «О введении в действие «Положения о военной цензуре в Красной Армии (на военное время)» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.soldat.ru/doc/nko/text/1943-0451.html>

5.580. Рейфман П. Из истории русской, советской и постсоветской цензуры. Курс лекций по истории литературы. [Електронний ресурс] / П. Рейфман // Библиотека Гумер (2003) – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/26.php. – Назва з екрана.

5.581. Тимошик, М. С. Еволюція видавничої мережі радянського типу / М.С. Тимошик [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека Інституту журналістики. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1522>. – Назва з екрана.

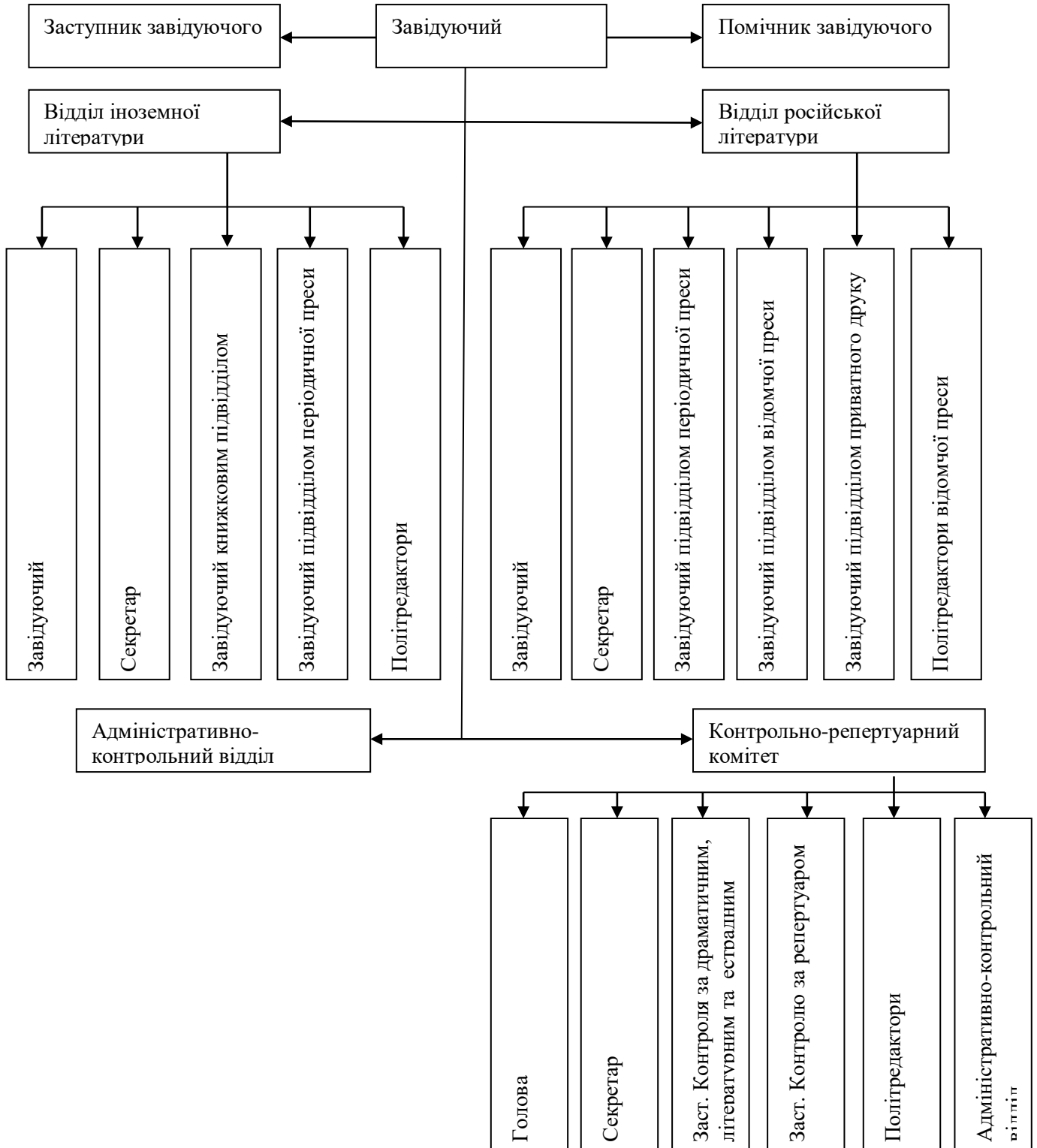
5.582. Тітова, Н. М. Історія бібліотечної справи Дніпропетровської області як вивчення складової розвитку культури / Н. М. Тітова [Електронний ресурс] // Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека. – Режим доступу : <http://www.libr.dp.ua/Biblio/Ctv/Titova.htm>. – Назва з екрана.

5.583. Черняков, Б. І Періодична преса на окупованій території України / Б. І. Черняков [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека інституту журналістики. – Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1648>. – Назва з екрана.

ДОДАТКИ

Додаток А

Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт)
 Центральне Управління. 1922 р.

Примітка. Схему подано за: 2.244, с.103.

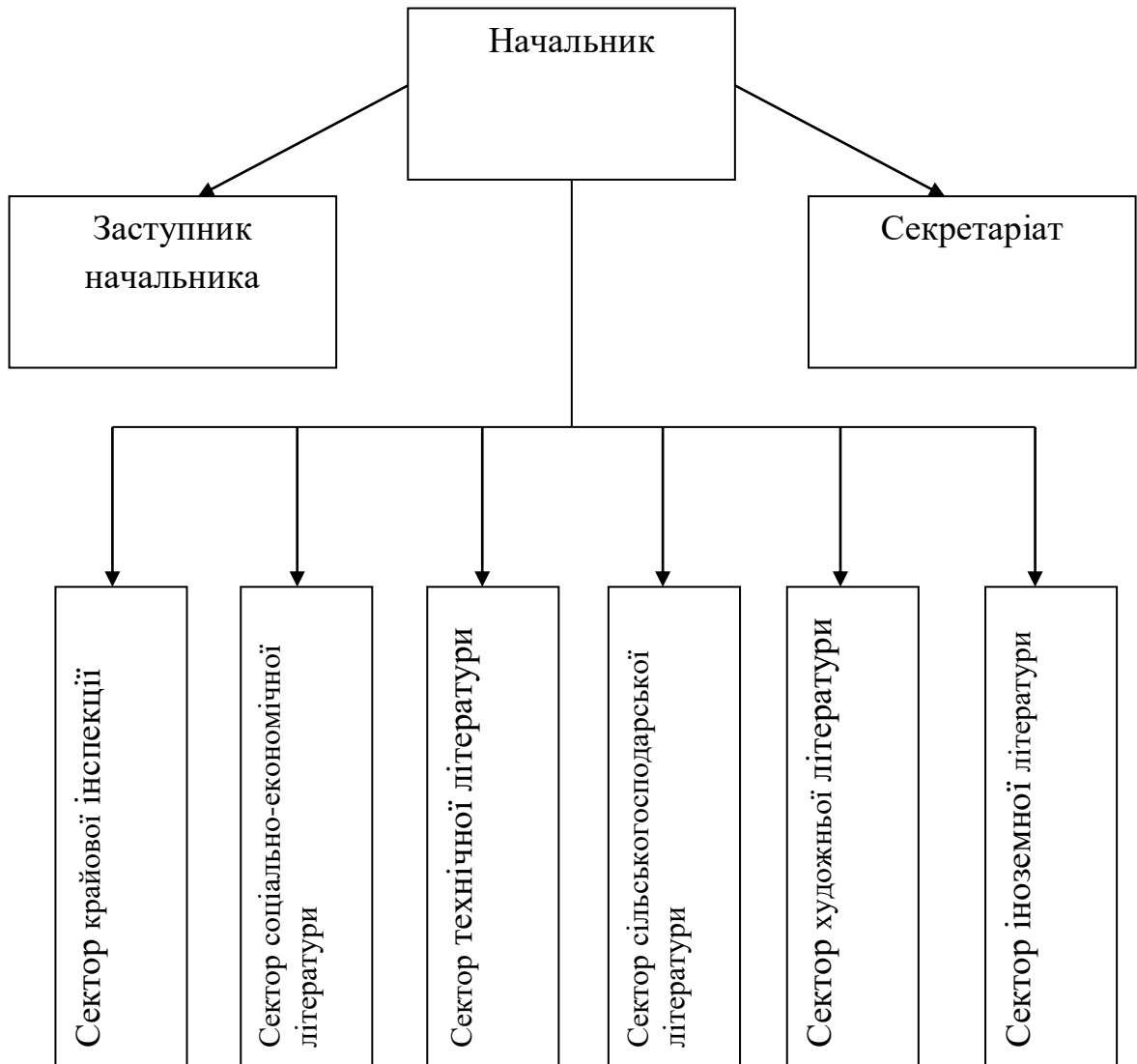
Додаток Б

Головліт Народного Комісаріату Просвіти РРФСР. 1929 р.

Примітка. Схему подано за: 2.244, с. 131.

Додаток В

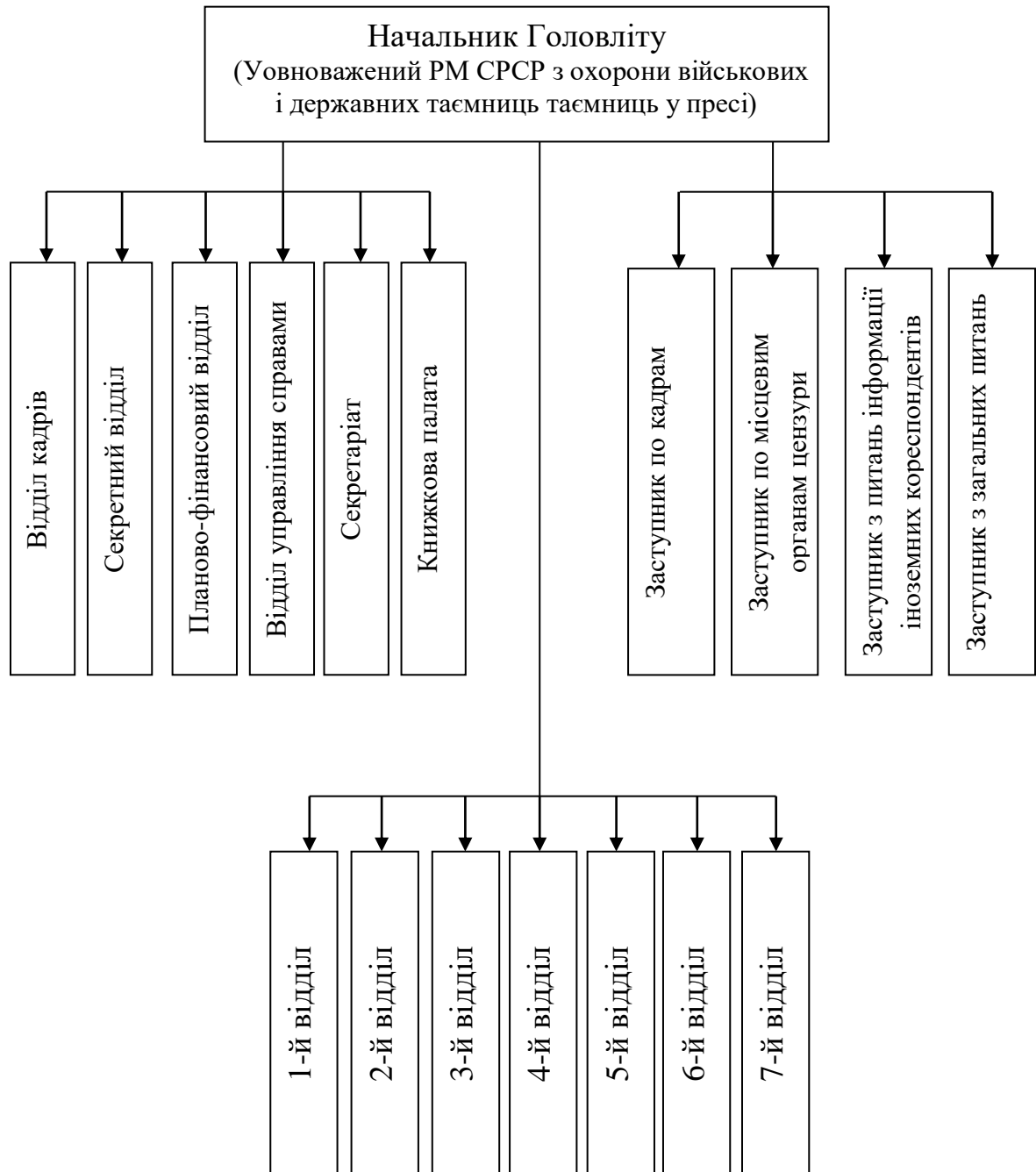
Головліт Народного Комісаріату Просвіти РРФСР.
Центральний апарат. 1935 р.

Примітка. Схему подано за: 2.244, с. 139.

Додаток Д

ГОЛОВЛІТ ПРИ РНК СРСР. 1947 р.

Примітка. Схему складено авторкою за: 1.158, с. 345-347.

Додаток Е

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ГОЛОВЛІТУ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1943-1944 РР.

Рік	1943р.		1944 р.		1945 р.	
	Штатних	Нештатних	Штатних	Нештатних	Штатних	Нештатних
Січень	2	-	25	6	154	440
Лютий	2	-			171	498
Березень	2	-			172	508
Квітень	2	-			172	530
Травень	3	-			176	582
Червень	3	-	70	194	177	593
Липень	3	-	79	274	181	610
Серпень	3	-	88	311	186	584
Вересень	4	-	96	349	189	602
Жовтень	7	-	106	344	197	603
Листопад	16	-	129	401	259	643
Грудень	19	6	150	438	271	647

П

Примітка. Таблицю складено авторкою за: 1.24, арк. 2; 1.27, арк. 21; 1.30 арк 6.

Додаток Ж

ХАРАКТЕРИСТИКА ЦЕНЗОРСЬКИХ КАДРІВ ОБЛЛІТІВ ГОЛОВЛІТУ УРСР 1944-1945 РР.

Таблиця 1

Характеристика цензорських кадрів обллітів Головліту УРСР за віком		
	1944 р.	1945 р.
до 25 років	7	2
26-30 років	10	15
31-40 років	15	30
41-50 років	13	15
понад 50 років	1	1
	46	63

Таблиця 2

Характеристика цензорських кадрів обллітів Головліту УРСР за освітою		
	1944 р.	1945 р.
Вища	19	23
Незакінчена вища	6	10
Середня	20	27
Неповна середня		3

Таблиця 3

Характеристика цензорських кадрів обллітів Головліту УРСР за стажем роботи		
	1944 р.	1945 р.
До 1 року	30	39
Від 1 до 3 років	6	15
Понад 3 роки	8	9

Таблиця 4

Характеристика цензорських кадрів обллітів Головліту УРСР за партійністю		
	1944 р.	1945 р.
Члени ЦК ВКП(б)	38	55
Кандидати в члени ЦК ВКП(б)	3	7
Члени ВЛКСМ	4	1

Таблиця 5

Характеристика цензорських кадрів обллітів Головліту УРСР за національністю		
	1944 р.	1945 р.
Українці	22	26
Росіяни	7	14
Євреї	16	22
Поляки	1	
Латиши		1

Примітка. Таблиці складено авторкою за: 1.104, арк. 6-7, 169-170.

Додаток 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ЦЕНЗОРСЬКИХ КАДРІВ ЦЕНТРАЛЬНОГО АПАРАТУ
ГОЛОВЛІТУ УРСР 1944-1945 РР.

Таблиця 1

Характеристика цензорських кадрів центрального апарату Головліту УРСР за віком		
	1944 р.	1945 р.
До 30	3	1
До 40	3	4
До 50	2	2
Понад 50	1	1
	9	8

Таблиця 2

Характеристика цензорських кадрів центрального апарату Головліту УРСР за освітою		
	1944 р.	1945 р.
Вища	2	2
Незакінчена вища	2	2
Середня	5	3
Неповна середня		1

Таблиця 3

Характеристика цензорських кадрів центрального апарату Головліту УРСР за стажем роботи		
	1944 р.	1945 р.
До 1 року	1	
До 3 років	1	
Понад 3 роки	7	2
Понад 5 років		6

Таблиця 4

Характеристика цензорських кадрів центрального апарату Головліту УРСР за партійністю		
	1944 р.	1945 р.
Члени ЦК ВКП(б)	7	7
Кандидати в члени ЦК ВКП(б)	1	-
Члени ВЛКСМ	1	1

Таблиця 5

Характеристика цензорських кадрів центрального апарату Головліту УРСР за національністю		
	1944 р.	1945 р.
Українці	1	1
Росіяни	3	3
Євреї	5	4

Примітка. Таблиці складено авторкою за: 1.104, арк. 6-7, 169-170.

Додаток К

ХАРАКТЕРИСТИКА КАДРОВОГО СКЛАДУ НАЧАЛЬНИКІВ ОБЛІТІВ
ГОЛОВЛІТУ УРСР 1944-1945 РР.

Таблиця 1

Характеристика кадрового складу начальників облітів Головліту УРСР за віком		
	1944 р.	1945 р.
25-30 років	2	2
31-35 років	4	4
36-40 років	4	4
41-50 років	12	12
Понад 50 років	1	2
	23	24

Таблиця 2

Характеристика кадрового складу начальників облітів Головліту УРСР за освітою		
	1944 р.	1945 р.
Вища	10	9
Незакінчена вища	6	6
Середня	7	8
Неповна середня	1	1

Таблиця 3

Характеристика кадрового складу начальників облітів Головліту УРСР за стажем роботи		
	1944 р.	1945 р.
До 1 року	9	2
Від 1 до 3 років	5	11
Від 3 до 5 років	6	-
Більше 5 років	4	11

Таблиця 4

Характеристика кадрового складу начальників облітів Головліту УРСР за партійністю		
	1944 р.	1945 р.
Члени ЦК ВКП(б)	38	55
Кандидати в члени ЦК ВКП(б)	3	7
Члени ВЛКСМ	4	1

Таблиця 5

Характеристика цензорських кадрів облітів Головліту УРСР за національністю		
	1944 р.	1945 р.
Українці	18	19
Росіяни	4	3
Євреї	1	1
Поляки	1	1

Примітка. Таблиці складено авторкою за: 1.104, арк. 6-7, 169-170.

Додаток Л

ШТАТНИЙ РОЗПИС ГОЛОВЛІТУ УРСР 1943-1945 РР.

		Посада	Рік							
			1943		1944		1945			
			К-кість	Оклад	К-кість	Оклад	К-кість	Оклад		
ГОЛОВЛІТ	1	Начальник Головліту	1	1250	1	1250	1	1250		
	2	Заступник начальника "-"	1	1125	2	1125	2	1125		
	3	Уповноважений політредактор	2	850	2	850	2	850		
	4	" - "	2	800	3	800	3	800		
	5	" - "	1	750	2	750	7	750		
	6	" - "	1	700	1	700	3	700		
	7	Начальник спецчастини	1	650	1	650	1	650		
	8	Секретар-машиністка								
	9	Секретар-машиністка								
	10	Головний бухгалтер	1	850	1	850	1	850		
	11	Бухгалтер-ревізор								
	12	Бухгалтер	1	600	1	600	1	600		
	13	Інспектор з кадрів								
	14	Діловод								
	15	" - "								
	16	Бухгалтер-касир	1	450	1	450	1	450		
	17	Секретар	1	350	1	350	1	350		
	18	Машиністка	1	300	1	300	2	300		
	19	Прибиральниця-кур'єр	1	150	1	150	1	150		
	20	Завгосп			1	450	1	450		
	21	Цензорський склад								
	22						1	150		
	23	Начальник відділу наступного контролю					1	1000		
	24	Начальник відділу попереднього контролю								
	25	Начальник відділу попереднього контролю								
		Всього	15		19		29			
ОБЛІТИ	1	Вінницький	1	Начальник			1	800	1	800
			2	Начальник спецчастини						
			3	Уповноважений політредактор			2	600	3	600
			4	Секретар-машиніст			1	250	1	250
			5	Бухгалтер			1	400	1	400
			6	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
			7	Райуповноважений					2	500
			Всього				5320	9		
	2	Волинський	1	Начальник			1	800	1	800
			2	Заступник начальника						
			3	Начальник спецчастини						
			4	Уповноважений-політредактор			1	600	1	600
			5	Секретар-машиніст			1	250	1	250
			6	Бухгалтер			1	400	1	400
			7	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
8			Райуповноважений					2	600	
		Всього			5		7			

3	Ворошиловградський	1	Начальник	1	1000	1	1000	1	1000
		2	Заступник нначальника			1	1035	1	1035
		3	Уповноважений-політредактор	1	700	2	700	2	700
		4	" - "			1	650	1	650
			" - "					1	600
		5	Начальник спецчастини	1	300	1	500	1	500
		6	Бухгалтер			1	400	1	400
		7	Секретар-машиніст	1	250	1	250	1	250
		8	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		9	Райуповноважений			3	600	3	600
	" - "			2	500	3	500		
	Всього	5		14		16			
4	Дрогобицький	1	Начальник			1	1000	1	1000
		2	Заступник нначальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Уповноважений-політредактор			1	700	2	700
		5	" - "					1	600
		6	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		7	Бухгалтер			1	400	1	400
		8	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		8	Сторож						
		9	Райуповноважений					1	600
10	" - "					1	500		
	Всього			5		9			
5	Дніпропетровський	1	Начальник			1	1000	1	1000
		2	Заступник нначальника			1	900	1	900
		3	Уповноважений-політредактор			1	700	2	700
		4	" - "			1	650	2	650
		5	" - "					1	600
		6	Начальник спецчастини			1	500	1	500
		7	Бухгалтер			1	450	1	450
		8	Секретар-машиніст			1	300	1	300
		9	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		10	Райуповноважений			1	600	1	600
		10	" - "			2	500	2	500
11	" - "					2	450		
	Всього			11		16			
6	Житомирський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник нначальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Уповноважений-політредактор			1	600	2	600
		5	" - "			1	550	1	550
		6	" - "					1	500
		7	Бухгалтер			1	400	1	400
		8	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		9	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		10	Райуповноважений					1	600
	Всього			6		9			
7	Запорізький	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник нначальника						
		3	Уповноважений-політредактор			1	600	2	600
		4	" - "			1	500	1	500
		5	Начальник спецчастини			1	400	1	400
		6	Бухгалтер			1	400	1	400

8		7			1	250	1	250	
		8	Прибиральниця-кур'єр		1	120	1	120	
		9	Райуповноважений		1	550	1	550	
		10	" - "		1	450	2	450	
			Всього		9		11		
	Кам'янець-Подільський	1	Начальник			1	900	1	900
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредaktor			1	650	2	650
		4	" - "			1	600	1	600
		5	Начальник спецчастини			1	450	1	450
		6	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		7	Бухгалтер			1	450	1	450
		8	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
9		Райуповноважений					1	500	
10		" - "					1	450	
		Всього		7		10			
9	Київський	1	Начальник	1	1150	1	1150	1	1150
		2	Заступник начальника			1	1035	1	1035
		3	Уповноважений-політредaktor	1	700	2	700	4	700
		4	" - "			1	650	4	650
		5	Начальник спецчастини	1	500	1	500	1	500
		6	Старший бухгалтер			1	500	1	500
		7	Секретар изд. і бібл.сист.						
		8	Секретар-машиніст . сп. ч.						
		9	Секретар-машиніст	1	250	1	250	1	250
		10	Прибиральниця						
		11	Кур'єр						
		12	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		13	Райуповноважений			1	500	4	500
		Всього	5		10	18			
10	Кіровоградський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Шофер						
		5	Уповноважений-політредaktor			1	600	2	600
		6	" - "			1	500	1	500
		7	Секретар-машиністка			1	250	1	250
		8	Бухгалтер			1	350	1	350
		9	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		10	Райуповноважений					1	450
		Всього			6	8			
11	Львівський	1	Начальник			1	1000	1	1000
		2	Заступник начальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Уповноважений-політредaktor					1	750
		5	" - "			1	700	2	700
		6	" - "					1	600
		7	Секретар-машиністка			1	300	1	300
		8	Бухгалтер			1	450	1	450
		9	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		10	Шофер						
		11	Сторож-двірник						
		12	Райуповноважений					1	500
		Всього			5	9			

12	Миколаївський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредактор			2	600	4	600
		4	Начальник спецчастини			1	400	1	400
		5	Бухгалтер			1	400	1	400
		6	Секретар-машиністка			1	250	1	250
		7	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		8	Райуповноважений					1	450
			Всього			7		10	
13	Полтавський	1	Начальник	1	800	1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредактор	1	650	2	650	2	650
		4	" - "					1	550
		5	Начальник спецчастини	1	450	1	450	1	450
		6	Бухгалтер			1	400	1	400
		7	Секретар-машиністка	1	250	1	250	1	250
		8	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		9	Райуповноважений			1	600	1	600
		10	" - "					1	500
		11	" - "			1	450	3	450
	Всього	5		9		13			
14	Рівненський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Уповноважений-політредактор			1	600	1	600
		5	" - "			1	700	1	700
		6	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		7	Бухгалтер			1	400	1	400
		8	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		9	Райуповноважений					2	500
	Всього			6		8			
15	Сталінський	1	Начальник	1	1000	1	1000	1	1000
		2	Заступник начальника			1	900	1	900
		3	Уповноважений-політредактор	1	700	1	700	1	700
		4	Начальник спецчастини	1	500	1	500	1	500
		5	Бухгалтер			1	450	1	450
		6	Уповноважений-політредактор			1	650	1	650
		7	" - "					2	700
		8	" - "					2	600
		9	Секретар-машиністка	1	300	1	300	1	300
		10	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		11	Райуповноважений			1	650	1	650
		12	" - "			3	600	6	600
		13	" - "			3	500	6	500
		14	" - "					1	400
	Всього	5		15		26			
16	Станіславський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Уповноважений-політредактор			1	700	2	700
		5	" - "					1	600
		6	Бухгалтер			1	400	1	400
		7	Секретар-машиністка			1	250	1	250
		8	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120

17	Сумський	9	Райуповноважений						
			Всього			5		7	
		1	Начальник	1	800	1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредатор	1	600	2	600	3	600
		4	Начальник спецчастини	1	400	1	400	1	400
		5	Бухгалтер			1	400	1	400
		6	Секретарь-машинист	1	250	1	250	1	250
		7	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		8	Сторож						
		9	Райуповноважений			1	600	1	600
10	" - "			1	500	2	500		
	Всього	5		9		11			
18	Тернопільський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Начальник спецчастини						
		4	Уповноважений-політредатор			1	700	2	700
		5	" - "					1	500
		6	Бухгалтер			1	400	1	400
		7	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		8	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		9	Райуповноважений						
			Всього			5		7	
19	Харківський	1	Начальник	1	1150	1	1150	1	1150
		2	Заступник начальника	1	1035	1	1035	1	1035
		3	Уповноважений-політредатор	2	700	2	700	4	700
		4	" - "			1	650	4	650
		5	Начальник спецчастини	1	500	1	500	1	500
		6	Секретар-машиніст	1	250	1	250	1	250
		7	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		8	Бухгалтер			1	500	1	500
		9	Діловод						
		10	Райуповноважений			2	450	4	450
	Всього	7		11		18			
20	Чернівецький	1	Начальник	1	800	1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредатор	1	650	2	650	2	650
		4	" - "					1	600
		5	Начальник спецчастини	1	450	1	450	1	450
		6	Бухгалтер			1	450	1	450
		7	Секретар-машиніст	1	250	1	250	1	250
		8	Прибиральниця-кур'єр	1	120	1	120	1	120
		9	Райуповноважений					1	500
		10	" - "					1	450
	Всього	5		7		10			
21	Одеський	1	Начальник			1	1000	1	1000
		2	Заступник начальника			1	900	1	900
		3	Уповноважений-політредатор			2	650	3	650
		4	" - "			1	600	3	600
		5	Начальник спецчастини			1	500	1	500
		6	Бухгалтер			1	500	1	500
		7	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		8	Прибиральниця						
		9	Кур'єр						
		10	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120

		11	Райуповноважений					3	500
			Всього			9		15	
22	Ізмаїльський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредактор			1	700	1	700
		4	" - "					1	600
		5	Бухгалтер			1	400	1	400
		6	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		7	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		8	Райуповноважений					1	600
			Всього			5		7	
23	Чернівецький	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Заступник начальника						
		3	Уповноважений-політредактор			1	700	2	700
		4	" - "					1	550
		5	Бухгалтер			1	400	1	400
		6	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		7	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
		8	Райуповноважений					1	500
			Всього			5		8	
24	Херсонський	1	Начальник			1	800	1	800
		2	Уповноважений-політредактор			1	600	2	600
		3	" - "					1	650
		4	Секретар-машиніст			1	250	1	250
		5	Бухгалтер			1	400	1	400
		6	Прибиральниця-кур'єр			1	120	1	120
			Всього			5		7	
	Загалом по Головліту УРСР			52		195		298	

	Посади запроваджені 1944
	Посади запроваджені 1945
	Збільшення штату у 1944
	Збільшення штату у 1945

Примітка. Таблицю складено авторкою за: 1.25, арк. 1-4; 1.28, арк. 2, 24-27 зв.; 1.30, арк. 4-5, 14-16.

Додаток М

ВІДОМОСТІ ПРО ОБ'ЄКТИ ЦЕНЗУРИ СТАНОМ НА 1 ЖОВТНЯ 1940 Р.

I. Газетна продукція:								
Періодичність на місяць	Республік. крайові та обласні газети		Районні та міські газети		Багатотиражні газети			
					В республ. крайових і обласних центрах		В районах і містах	
	Кількість назв	Кількість авт. арк. на місяць	Кількість назв	Кількість авт. арк. на місяць	Кількість назв	Кількість авт. арк. на місяць	Кількість назв	Кількість авт. арк. на місяць
24 і більше	32	2755,3	180	5982	29	975,25	22	647,9
від 20 до 23 вкл.	1	104	3	96	-		1	16
" 15 " 19 "	8	348,5	140	2001	10	144,75	12	179,75
" 12 " 14 "	16	520,3	277	3151,7	23	267,4	45	452,1
" 10 " 11 "	1	28	5	71	27	262,5	19	166,7
" 6 " 9 "	1	12,8	-		35	188	64	364,3
" 5 и менше	3	43	1	4	99	348,7	95	312,15
	62	3811,9	606	11305,7	223	2186,6	258	2138,9
II. Книжково-журнальна продукція	с 1/1 по 1/X 1940 г. 13580 авт. аркушів							
Кількість районів в області 677	Міст, що не входять в райони - 81							

Примітка. Таблицю подано за: 1.25, арк. 1-4; 1.28, арк. 2, 24-27 зв.; 1.30, арк. 4-5, 14-16.

Додаток Н

МЕРЕЖА БІБЛІОТЕК СИСТЕМИ НАРКОМПРОСУ УРСР

Назва області	Всього			Обласні для дорослих			Обласні для дітей			Міських бібліотек			Районних бібліотек			Сільських бібліотек		
	1.1.1941	1.7.1944	1.1.1945	1.1.1941	1.7.1944	1.1.1945	1.1.1941	1.7.1944	1.1.1945	1.1.1941	1.7.1944	1.1.1945	1.1.1941	1.7.1944	1.1.1945	1.1.1941	1.7.1944	1.1.1945
Київська	128	66	73	1	-	1	1	1	1	23/18	4	18	30/1	41	53	54	20	-
Чернігівська	78	73	40	1	1	1	1	-	1	5/3	-	3	33	38	35	36	34	-
Житомирська	111	55	91	1	1	1	1	1	1	3/3	9	3	32/8	37	88	63	7	-
Сумська	69	122	35	1	1	1	1	-	1	2/2	-	2	30/5	31	31	28	90	-
Полтавська	94	115	38	1	1	1	1	1	1	1/0	-	1	42/7	28	35	42	85	-
Харківська	100	179	49	-	-	-	1	1	1	12/7	2	15	34/13	45	33	33	131	-
Ворошиловградська	93	61	40	1	1	1	1	-	1	4/4	-	12	31/13	35	26	39	25	-
Сталінська	103	161	36	1	1	1	1	1	1	15/12	12	13	21/9	27	21	44	120	-
Дніпропетровська	102	50	25	1	1	1	1	-	1	6/5	3	15	22/3	46	18	64	-	-
Запорізька	59	132	32	1	1	1	1	1	1	4/0	2	5	27/12	20	25	14	108	-
Кіровоградська	54	26	28	1	1	1	1	-	1	-	-	2	29	10	24	23	15	-
Вінницька	91	36	44	1	1	1	1	1	1	3/0	2	2	42/20	19	25	24	13	15
Кам'янець-Подільська	102	34	45	1	1	1	1	1	1	1/1	2	3	35/13	30	30	50	-	10
Миколаївська	104	10	27	1	1	1	1	1	1	1/1	2	3	25/7	6	12	68	-	10
Херсонська	-	-	21	-	-	1	-	-	1	-	-	2	-	-	12	-	-	5
Одеська	93	14	38	1	1	1	1	-	1	19/12	5	8	27/9	8	18	24	-	10
Волинська	61	15	44	1	1	1	-	-	1	4/1	1	3	25/0	13	27	30	-	12
Тернопільська	70	22	78	1	-	1	1	-	1	2/3	2	4	57/0	20	37	26	-	35
Львівська	121	10	132	1	1	1	1	1	1	17/8	4	6	22/0	4	32	80	-	92
Дрогобицька	62	27	62	1	1	1	1	-	1	4/1	1	5	25/0	13	25	30	12	30
Станіславська	71	16	70	1	1	1	1	-	1	3/2	1	3	35/0	14	36	29	-	29
Чернівецька	76	23	30	1	1	1	1	1	1	2/6	1	2	14/0	7	8	58	13	18
Ізмайльська	16	-	48	1	-	1	-	-	1	3/0	-	5	12/0	-	16	-	-	25
Рівненська	74	15	59	1	1	1	1	-	1	3	1	3	22/17	13	24	30	-	30
ВСЬОГО	1932	1263	1187	22	19	23	21	12	24	137/75	54	128	652/137	505	691	889	673	321

Примітка. Таблицю подано за: 1.132, арк. 9.

Чисельник означає кількість бібліотек для дорослих, знаменник – бібліотек для дітей.